T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AZERBAYCAN'DA ANAYASAL GELİŞİM

Yüksek Lisans Tezi

AZAR ABBASOV

100025853

İstanbul, 2017

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AZERBAYCAN'DA ANAYASAL GELİŞİM

Yüksek Lisans Tezi

AZAR ABBASOV

100025853

Danışman: Prof. Dr. Ayhan CEYLAN

İstanbul, 2017

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi Azar Abbasov in "Azerbaycan'da Ekonomik Gelişim" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi olarak **(oybirliği** ☒ **/ oyçokluğu** ☐ **)** ile başarılı bulunmuştur.

	Adı – Soyadı	**İmza**
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ayhan Ceylan	
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Zafer Gören	
Jüri Üyesi	: Yrd. Doç. Dr. Aslan Delice	

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'da yeni anayasal düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. 1995'de yapılan ve hâlâ yürürlükte olan yeni Anayasa, devletin şekli, nitelikleri ve hükümet yapısı gibi birçok açıdan eski sisteme oranla önemli değişiklikler içermektedir. Bu çalışmada, mevcut anayasal düzeni daha iyi anlayabilmek ve yaşanan değişim ve dönüşümleri görebilmek amacıyla, yaklaşık son bir asırlık tarihsel süreçte Azerbaycan'daki anayasal gelişmeler incelenmiştir.

Bu çalışma üç bölüm şeklinde tasarlanmıştır. İlk bölümde, Azerbaycan'ın ilk defa bağımsız olduğu iki yıllık Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde ortaya çıkan ve dönemin en önemli anayasal belgesi olma niteliği taşıyan "İstiklal Beyannamesi" inceleme konusu edilmiştir. İkinci bölümde, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da yürürlükte olan toplamda dört anayasa ele alınmış, bunların taşıdıkları özellikler, aralarındaki benzer ve farklı yönler, getirdikleri yenilikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde mevcut olan sosyalist rejim, bu rejimin ortaya çıkardığı devlet yapılanması ve öne çıkan anayasal kurumlar her anayasada ayrı ayrılıkta irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Sovyet sonrası Azerbaycan'da anayasal gelişmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda, bağımsızlık sonrası yeni anayasa yapım süreci, bu süreç sonucunda ortaya çıkan 1995 tarihli Anayasa, 2016 yılına kadar geçen süre içerisinde geçirdiği değişikliklerle birlikte ele alınıp incelenmiştir. Bu çerçevede, 1995 Anayasasının temel nitelikleri, öngördüğü devlet sistemi, buna ilişkin olarak yasama, yürütme ve yargı organlarının yapısı ve işleyişi, temel hak ve özgürlüklerin anayasal düzenlemedeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Anayasa, Anayasa Hukuku, Azerbaycan Anayasası, Anayasal Gelişim.

ABSTRACT

Gaining independence after dissolution of the Soviet Union there have been launched formation of new constitution in Azerbaijan. In 1995 the first draft of constitution were accepted and it significantly differs from the Soviet period constitutions in terms of structure and system of government. To understand more clearly contemporary constitutional order and grasp constitutional transformation, this study examine the constitutional development in the last century in Azerbaijan.

The study consist of three parts. In the first part it concentrated on "Proclamation of Independence" (*Istiqlal Beyannamesi)* that were perceived as constitutional document in the period of two years independence term first time in Azerbaijan history. In the second part, the four constitutional drafts that were in force during the Soviet period in Azerbaijan were examined, and the common and differences of them were compared. In each four constitutions, the socialist regime that existed, the state structure that emerged from the regime, and the prominent constitutional institutions have been examined separately in each constitution in this period. Post-Soviet constitutional developments in Azerbaijan is a subject of the third part. In this context, the process of making new constitution after independence, the constitution that were formed in 1995 as a result of this process, and transformation and developments of the constitution till 2016 studied in detail. Within this scope, the composition of the 1995 Constitution, the state system that envisaged, the structure and functioning of the legislative, executive and judicial organs, and the significance of fundamental rights and freedoms in the constitutional regulation have been studied.

Keywords: Azerbaijan, Constitution, Constitutional Law, Constitution of Azerbaijan, Constitutional Development.

İÇİNDEKİLER

Özet iii
Abstract iv
İçindekiler v
Kısaltmalar x

GİRİŞ 1

1. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE ANAYASAL GELİŞMELER 4

1.1. TARİHSEL SÜREÇ 4
1.2. İSTİKLAL BEYANNAMESİ 9
1.2.1. Hazırlanışı 9
1.2.2. Bir Belge Olarak Hukuki Niteliği 11
1.2.3. Anayasal Niteliği 12
1.2.4. Hükümleri 12
1.2.5. Getirdikleri ve Uygulama 14

2. SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN'INDA ANAYASAL GELİŞMELER 24

2.1. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NDEN AZERBAYCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NE GEÇİŞ 24
2.2. 1921 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI 29
2.2.1. Anayasanın Yapılışı 29
2.2.2. Anayasanın Genel Planı 31
2.2.3. Genel Esasları 31
2.2.4. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları 33
2.2.4.1. Yasama Organı 33
2.2.4.2. Yürütme Organı 35
2.2.4.3. Yargı Organı 36

2.2.5. Yerel Yönetim 37
2.2.6. Temel Hak ve Hürriyetler 38
2.2.7. Anayasanın Üstünlüğü ve Niteliği 40
2.2.8. Uygulama 41
2.2.8.1. Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin Oluşumu 41
2.2.8.2. Anayasa Değişiklikleri 44
2.3. 1927 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI 46
2.3.1. Anayasanın Hazırlanışı 46
2.2.2. Genel İçeriği 46
2.2.3. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları 47
2.2.3.1. Yasama Organı 47
2.2.3.2. Yürütme Organı 48
2.2.3.3. Yargı Organı 48
2.2.4. Yerel Yönetim 50
2.2.5. Anayasanın Üstünlüğü 50
2.2.6. Uygulama / Anayasa Değişikliği 51
2.4. 1937 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI 52
2.4.1. Anayasa Hazırlığı 53
2.4.2. Anayasanın Genel İçeriği 54
2.4.3. Devlet Yapılanması 56
2.4.4. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları 58
2.4.4.1. Yasama Organı 58
2.4.4.2. Yürütme Organı 60
2.4.4.3. Yargı Organı 61
2.4.5. Yerel Yönetim 63
2.4.6. Temel Hak ve Ödevler 64
2.4.7. Anayasanın Üstünlüğü ve Niteliği 65
2.4.8. Anayasada Yapılan Değişiklikler 66
2.4.9. Uygulama 66
2.5. 1978 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI 67
2.5.1. Anayasanın Hazırlanışı 67
2.5.2. Anayasanın Genel İçeriği ve Özellikleri 68

2.5.3. Genel Esaslar 70
2.5.4. Temel Hak ve Ödevler 73
2.5.5. Devlet Yapılanması 75
2.5.6. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları 77
2.5.6.1. Yasama Organı 78
2.5.6.1.1. Azerbaycan Yüksek Sovyeti 78
2.5.6.1.2. Yüksek Sovyet Prezidyumu 79
2.5.6.2. Yürütme Organı 80
2.5.6.3. Yargı Organı 81
2.5.7. Komünist Partisi 82
2.5.8. Uygulama / Anayasa Değişikliği 83

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN'DA ANAYASAL GELİŞMELER 84

3.1. GEÇİŞ DÖNEMİ: YENİ ANAYASAYA DOĞRU 84
3.1.1. Bağımsızlık Bildirgesi 85
3.2.2. Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt 86
3.2. 1995 AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ANAYASASI 89
3.2.1. Anayasasının Hazırlanması ve Kabulü 89
3.2.2. Anayasasının Şekli ve Planı 90
3.2.3. Anayasasının Temel Nitelikleri 92
3.2.3.1. Kazuistik Yöntem 92
3.2.3.2. Geçiş Dönemi 92
3.2.3.3. Katı Anayasa 94
3.2.3.4. Güçlü Yürütme 95
3.2.4. Genel Esaslar 95
3.3.4.1. Devletin Temel Nitelikleri 95
3.2.4.1.1. Demokratik Devlet 96
3.2.4.1.2. Hukuk Devleti 98
3.2.4.1.3. Dünyevi/Laik Devlet 99
3.2.4.1.4. Üniter Devlet 101
3.2.4.1.5. Cumhuriyet 103

3.2.5. Temel Hak ve Özgürlükler 104
3.2.5.1. Temel Hakların Anayasal Sistematiği 104
3.2.5.2. Temel Hak ve Özgürlüklerin Özneleri 108
3.2.5.3. Temel Hakların Güvence Altına Alınması 108
3.2.6. Devletin Temel Organları 110
3.2.6.1. Yasama Organı 110
3.2.6.1.1. Organik Yönden Yasama Organı 111
3.2.6.1.1.1. Milli Meclis'in Oluşumu 111
3.2.6.1.1.2. Milli Meclis'in İç Yapısı ve İşleyişi 114
3.2.6.1.1.3. Yasama Ayrıcalıkları ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi 115
3.2.6.1.2. Meclis'in Görev ve Yetkileri 116
3.2.6.1.2.1. Yasama İşlemleri 118
3.2.6.2. Yürütme Organı 119
3.2.6.2.1. Devlet Başkanlığı 120
3.2.6.2.1.1. Devlet Başkanının Seçimi 121
3.2.6.2.2.2. Devlet Başkanının Görev ve Yetkileri 123
3.2.6.2.2.2.1. Devlet Başkanının Yasamaya İlişkin Yetkileri 123
3.2.6.2.2.2.2. Devlet Başkanının Yürütmeye İlişkin Yetkileri 125
3.2.6.2.2.2.3. Devlet Başkanının Yargıya İlişkin Yetkileri 127
3.2.6.2.2. Bakanlar Kurulu 128
3.2.6.2.2.1. Bakanlar Kurulunun Statüsü ve Kuruluşu 128
3.2.6.2.2.2. Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkileri 131
3.2.6.3. Yargı Organı 131
3.2.6.3.1. Yargının Temel İlkeleri 132
3.2.6.3.1.1. Mahkemelerin Bağımsızlığı 132
3.2.6.3.1.2. Hâkim Teminatı 133
3.2.6.3.2. Hâkimlerin Denetimi 135
3.2.6.3.3. Mahkeme Teşkilatı 137
3.2.6.3.4. Anayasa Yargısı 138
3.2.6.3.4.1. Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu 139
3.2.6.3.4.2. Anayasa Mahkemesinin Görevleri 139
3.2.6.3.4.3. Anayasa Mahkemesinin Denetim Yolları 141
3.2.7. Anayasanın Değiştirilmesi Yöntemi ve Yapılan Değişiklikler 142

3.2.7.1. Anayasanın Değiştirilmesi Yöntemi 142
3.2.7.2. Anayasa Değişiklikleri 143
SONUÇ 151
KAYNAKÇA 157

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
AHC	:Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AHCP	:Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AİHM	:Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	:Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK(b)P	:Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi
AMHK	:Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun
a.mlf	:Aynı müellif
AY	:Anayasa
AYM	:Anayasa Mahkemesi
Azrevkom	:Azerbaycan Askeri İhtilâl Komitesi
b.	:Baskı
Bk.	:Bakınız
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DKÖB	:Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
ed.	:Editör
haz.	:Hazırlayan
HKS	:Halk Komiserleri Sovyeti
m.	:Madde
MYK	:Merkez Yürütme Komitesi
№	:Sayılı
Ozakom	:Osobıy Zakafkazskiy Komitet (Özel Maverâ-yı Kafkasya Komitesi)
RK(b)P	:Rusya Komünist Bolşevik Partisi
RSFSC	:Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Sovnorkom	:Sovet Norodnik Komissarov (Halk Komiserleri Sovyeti)

SSC	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TSFSC	:Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:Ve diğerleri
Zakavkom	: Zakavkazskava Komissariat (Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği)

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle 1991 yılında bağımsızlığına yeniden kavuşan Azerbaycan, bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren kendine özgü koşullar çerçevesinde bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Aynı zamanda yeni bir anayasa yapım faaliyetini içeren bu süreç, bağımsızlığın kazanılmasının ardından iç siyasi karışıklıkların, hatta işgal ve savaş halinin yaşanmış olduğu ülkede zor koşullar altında devam etmiştir. Özellikle geçmişten taşınan ve bu yıllarda ortaya çıkan yeni çatışmalar bu sürecin epey sancılı geçmesine neden olmuştur. Ülke bir taraftan yaşanan siyasi krizlerin üstesinden gelmeye, diğer taraftan ise yeni bir siyasal düzen oluşturmaya çalışmıştır. Bağımsızlığın ardından ülkenin karşı karşıya kaldığı bu durum, devlet inşası ve yeniden kurumsallaşma sürecinde önemli bir sorun oluşturmakla birlikte, 1995 yılında yeni bir anayasanın kabul edilmesiyle bu yolda önemli adımlar atılmış oldu.

Devletin temel yapısını, örgütleniş ve işleyişini düzenleyen bu yeni Anayasa, devlet yönetiminin uyması gereken temel ilkeleri göstermenin yanı sıra, eski sistemden kopuşu simgeleyen birçok düzenlemeye de yer vermiştir. Bu bakımdan bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da oluşan yeni anayasal düzen, Anayasanın kabul edilmesinden itibaren günümüze kadar geçen süre zarfında bu alanda yaşanan gelişmeler ve bunların seyri dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda ülkedeki anayasal sistem, bu sistemin niteliği ve belirgin özellikleri, Anayasanın öngördüğü devlet yapılanması, temel hak ve özgürlüklerin anayasadaki yeri bu çalışmada öncelikle ortaya konulmaya çalışılacak olan hususlardır. Ancak, ülkedeki mevcut anayasal düzeni daha kolay anlamak, anayasal kurumların ortaya çıkması ve yaşanan değişim ve dönüşümlerin seyrini görebilmek için, bağımsızlık sonrası tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerden bahsetmeden önce, bağımsızlığa kadarki tarih içinde ülkenin sahip olduğu anayasal gelişimin ortaya konması gerekmektedir. Zira ülkede yaşanan siyasal rejim değişikliklerinin büyük ölçüde tarihsel gelişmelerle bağlantısı vardır. Bu nedenle, Azerbaycan'daki anayasal düzenin ortaya konması ve siyasal kurumların Anayasada konumlanma ve düzenleniş biçimi incelenirken, bunların tarihsel altyapısı üzerinde durulmalıdır. Diğer taraftan herhangi bir devletin anayasal düzeni incelenirken doğal olarak bu devletin hukuk tarihindeki aşamaları, bunlar arasındaki bağların ve devamlılığın olup olmadığını araştırmak

gerekmektedir. Bu açıdan uzun bir süre Çarlık Rusya'sının yönetimi altında bulunan Azerbaycan'ın ilk defa bağımsız olduğu iki yıllık Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi ile, ardından gelen yaklaşık 71 senelik Sovyetler Birliği dönemindeki anayasal gelişimlerin ortaya konması ayrıca önem arzetmektedir. 1918-1920 yıllarında mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, parlamenter sistemin uygulandığı ve demokratik kurumların gelişim gösterdiği bir dönem olması itibariyle Azerbaycan'ın devlet ve hukuk tarihinde en önemli aşamalardan biri kabul edilmektedir. 1920-1991 yılları arasında var olan ve Sovyet rejiminin hüküm sürdüğü Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemi, Azerbaycan'da farklı gelişim ve dönüşümlerin boy gösterdiği ve anayasa hukuku ve hukuk tarihi açısından farklı tecrübelerin yaşandığı dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan, özellikle Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da oluşturulan kurumsal yapı, bu yapının nitelikleri ortaya konmadan mevcut anayasal düzenin çok boyutlu ve derinlikli analizinin yapılması oldukça zordur. Dolayısıyla bu çalışmada, Azerbaycan'daki anayasal gelişmeler, ülkenin son bir asırda geçirdiği tarihi sürece bağlı olarak incelenecektir.

Azerbaycan'daki mevcut anayasal sistem ve bu alandaki gelişmelere ilişkin şu ana kadar Türkiye'de pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat bunlar içerisinde Azerbaycan'daki anayasal gelişimlere en başından beri bir bütün olarak ışık tutan kapsamlı bir çalışmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Daha ziyade tez, makale veya kitap bölümü şeklinde yapılan bu çalışmalarda, Azerbaycan'daki anayasal gelişmeler ya belirli bir konu veya alanla sınırlı tutulmuş (örneğin Azerbaycan'da yargı erki, Azerbaycan'da yürütme erki, Anayasada temel hak ve özgürlükler vb. şeklinde), ya da belirli bir zaman veya dönem itibariyle bir sınırlandırılmaya gidilmiştir. Dolayısıyla son bir asırlık tarihsel süreçte Azerbaycan'daki anayasal gelişmeleri konu edinen bu çalışma, bunları genel hatlarıyla ortaya koymayı hedeflemekte ve bu alandaki gelişimlere bir bütün olarak bakma imkânı sunmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de son yıllarda, özellikle akademik çevrelerde, başkanlık sistemi çok ciddi tartışma konusu olmuştur. Başkanlık sisteminin uygulandığı bir ülke olarak Azerbaycan'da bu alanda yaşanan gelişimlerin ortaya konması, sistemin işleyişinde ortaya çıkan sorunları ve dolayısıyla sistemin zayıf ve güçlü yanlarını görmek açısından faydalı olacaktır. Bu nedenle yapacağımız bu çalışmanın bu açılardan önemli olacağı kanaatindeğiz.

Her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada da doğal olarak bazı sınırlamalara gidilmiştir. Bu çalışma, Azerbaycan'da ilk defa bağımsız ulus devletin kurulduğu ve

anayasal gelişmelerin daha belirgin görülmeye başlandığı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi ile başlamakta, Sovyet döneminde yürürlükte olan anayasalar da dâhil olmak üzere, hâlâ yürürlükte olan 1995 Anayasasını incelemektedir. Çalışmada genellikle anayasa metinleri ve anayasal nitelik taşıyan belgeler üzerinden incelemeler yapılacaktır. Zaman zaman uygulamaya ilişkin verilere yer verilmekle birlikte bu çalışmada teorik bilgiler ağırlık teşkil etmektedir. Herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için özellikle Azerbaycan dilinde olan kaynaklar dipnotlarda ve kaynakça kısmında orijinal şekliyle verilmiştir.

Bu çalışmada Azerbaycan'nın anayasal gelişim seyri, ülkenin son bir asırda geçirdiği tarihi sürece bağlı olarak üç aşamada değerlendirilmektedir. Bu nedenle sözkonusu bu çalışma giriş, sonuç ve üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde 1918-1920 senelerinde var olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde ortaya çıkan anayasal kurumlar ele alınıp incelenmektedir. Bu bölümde, esas itibariyle yeni kurulan devletin "ilan-ı istiklâl vesîkası" olan İstiklâl Beyannamesi üzerinde durularak, belgenin hukuki ve anayasal niteliğinin değerlendirilmesi yanında, getirdiği hükümler ve öngördüğü devlet sistemi ortaya konulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, yaklaşık yetmiş bir yıllık bir dönemi kapsayan ve Sovyet döneminin egemen olduğu (1920-1991) Azerbaycan'daki anayasal gelişimeler üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde, Azerbaycan SSC döneminde yürürlükte olan dört anayasa incelenerek, temel özellikleri tespit edilmeye, devlet yapılanmasının nitelikleri, devletin temel yönetim ve idare organlarının yapısı ve fonksiyonu belirlenmeye ve söz konusu anayasalar arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan anayasal gelişimler incelenmektedir. Bu bölümün temel inceleme konusunu, 1995 tarihli Anayasa oluşturmaktadır. Burada, 1995 Anayasasınca benimsenen devlet sistemi, bu sistemin temel nitelikleri, devletin temel organları ve bunlar arasındaki ilişkiler, temel hak ve özgürlükler ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca 1995 Anayasasının yürürlüğe girdiği günden şu ana kadar geçen süre içerisinde geçirdiği değişiklikler, bu değişikliklerde öne çıkan temel hususlar, en son yapılan Eylül 2016 tarihli Anayasa değişiklikleri de dikkate alınarak incelenme konusu edilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde elde edilen bulgulara genel hatlarıyla yer verilmektedir.

1. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE ANAYASAL GELİŞMELER

Esasen daha önceye götürülebilirse de Rusya'da 1917 Şubat/Ekim Devrimi ile başlatılan ve Sovyet işgaline kadar (1920) devam eden bu süreç, Azerbaycan anayasa tarihi açısından bazı önemli gelişmelere sahne olmuştur. Genel olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) dönemiyle sınırlı tutulan bu devre, aynı zamanda Azerbaycan devlet ve hukuk tarihinin en önemli aşamalarından biri kabul edilmektedir. Bu bölümde tarihi süreç genel hatlarıyla ortaya konulduktan sonra, yaşanan anayasal gelişmeler incelenecektir.

1.1. TARİHSEL SÜREÇ

Azerbaycan fiilen bölünmüş geniş bir coğrafyanın adıdır. Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti olarak bilinen bölge siyasal coğrafya açısından Kuzey Azerbaycan olarak tanımlanmaktadır. Güney Azerbaycan ise bugün İran Devleti topraklarında kalan geniş bir alanı oluşturmaktadır.[1] Ülke topraklarının siyasi olarak ikiye bölünmesi, Çar Rusya'sının Kafkasya'ya genişlemesi sonucu 19. yüzyılın başlarında olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Safevilerin egemenlikleri altında olan bölgede, Nâdir Şah'ın öldürülmesi ile (1747)[2] Safevî hâkimiyeti son bulmuştur. Merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda şiddetli politik çekişmelere ve iç savaşlara sahne olan bu topraklarda, 18. yüzyılın ortalarından itibaren belirli bir toprak parçasına sahip feodal sistemin hüküm sürdüğü bağımsız ya da yarı bağımsız birçok küçük feodal devlet-hanlık kurulmuştur.[3] Rusya'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede hâkimiyetini artırmaya başlaması, Azerbaycan tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rusya ile İran arasında 1813 ve 1828 tarihlerinde imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları[4] Azerbaycan'ı ikiye ayırarak kuzeyi Ruslara, güneyi de İran'a bırakmış oldu.[5] Bu tarihten

[1] Nadir Devlet, **Çağdaş Türkiler**, İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, s. 438.
[2] Mehman Süleymanov, **Nadir Şah**, Tahran, 2010, s. 502-517.
[3] Bu dönemde ortaya çıkan hanlıklarla ilgili daha fazla bilgi için bk. **Azərbaycan Tarixi (XIII-XVIII Əsirlər)**, Bakı: Elm, 2007, (I-VII cilt), C. III, s. 370-380.
[4] Söz konusu antlaşmaların tam metni için bk. Süleyman Əliyarlı, **Azərbaycan Tarixi: Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər**, Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1996, s. 602-607, 618-624.
[5] Yaşanan süreçle ilgili daha geniş bilgi için bk. **Azərbaycan Tarixi (XIX Əsr)**, C. IV, s. 19-56.

itibaren Rus egemenliği altında bulunan Kuzey Azerbaycan'da, 1917 Rus İhtilali'ne kadar Çarlık rejimi hüküm sürmüştür.

20. yüzyıla gelindiğinde, içinde bulunduğu ekonomik krizle birlikte 1905 yılında Japonya karşısında uğradığı yenilginin de etkisiyle Rusya tam bir ihtilal ülkesi haline dönüşmüştür.[6] 1905 İhtilali ve sonrasında yapılan bir dizi kanuni ve idari düzenlemelerle Çar'ın mutlak hükümdarlığı sınırlandırılmış ve böylece Rusya İmparatorluğu'nda Meşrutiyet Dönemi (1905-1917) başlamıştır.[7] Rusya'da meşruti monarşiye geçiş sürecinin iki önemli belgesi; 17 Ekim 1905 Manifestosu ile 23 Nisan 1906 *Devlet Esas Kanunları*'dır.[8] Bazı temel hakları güvence altına alan Manifesto, aynı zamanda Çar'ın sınırsız yetkisini sınırlandıran yasal bir kurum olan Devlet Duması'nı (Devlet Şûrası) öngörmekteydi.[9]

Birinci Dünya Savaşının başlaması ve Rusya'nın büyük kayıplara uğraması, bu durumun getirdiği ekonomideki zorluklar, halk kitlelerinin hoşnutsuzluğunu had safhaya çıkarmıştı.[10] Rusya'da Romanov hanedanını deviren 12 Mart (Rus takvimine göre 27 Şubat) 1917 Burjuva İhtilali ile Çarlık rejimi çökmüş ve yerine A. Kerensky başkanlığında Geçici Hükümet kurulmuştu.[11] Buna rağmen hem milli hareketleri körükleyen, hem de Rusya'nın denetimini felce uğratan[12] devrimle birlikte ülkenin birçok yerinde olduğu gibi, Kafkasya'da da bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Devrimin Maverâ-yı Kafkasya (Kafkas Ötesi) için büyük değişiklikler getireceği muhakkaktı. Nitekim devrimin hemen ardından bölgede muhtariyet talepleri artmaya başlamış, eski

---

[6] Söz konusu dönemde Rusya'daki genel siyasi durumla ilgili bk. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar**, Ankara: TTK, 1987, s. 378-391.

[7] Rusya'da Meşrutiyet Dönemi ve bu dönemde yaşanan gelişmelerle ilgili geniş bilgi için bk. Kurat, **a.g.e.**, s. 391-405; Ayna Askeroğlu, "Çarlık Rusya'sında Meşruti İdarenin Yapısı", **Tarih Okulu**, C. 4. S. 9, (Ocak-Nisan 2011), s. 62-71.

[8] Hukuki açıdan diğer yasalardan üstün olan bu belgenin bir Anayasa olup olmadığı tartışmalıdır. *Devlet Esas Kanunları* beş bölüm ve 82 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölümde devletin yüksek erki olan çar hakkında hükümler yer almakta, ikinci bölümde vatandaşların hak ve yükümlülükleri, üçüncü bölümde yasalar, dördüncü bölümde Devlet Duması ve Devlet Konseyi, beşinci bölümde ise bakanlar ve üst düzey merkezi yürütmeye ilişkin hükümler düzenlenmektedir. 1906 tarihli Devlet Esas Kanunları'nın tam metni için bk. **Основные Государственные Законы**, **(**1906 г. Апреля 23), (Çevrimiçi) http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5207/, (Erişim Tarihi: 10.11.2016).

[9] Askeroğlu, **a.g.m.**, s. 67.

[10] Abdurrahman Eren, Alesker Aleskerli, **Yeni Anayasalar: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları**, Ankara, TİKA, 2005, s. 428.

[11] Şubat Devrimi'yle ilgili geniş bilgi için bk. Edward Hallett Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, çev. Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları, 1989, C. I, s. 75 vd.; Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 433-434; Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan günümüze**, çev. Figen Dereli, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2011, s. 488-489; Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Ankara: TTK, 2002, s. 15-26.

[12] Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 311.

Çarlık Rusya'sının sınırları içersinde yaşayan birçok ulusun, giderek artan bir biçimde devletleşme sürecine girdiği görülmektedir. Aynı günlerde Maverâ-yı Kafkasya'nın muhtelif yerlerinde milli teşkilatlar (bölgesel sovyetler/konseyler) oluşturulmaya başlanmıştı. Kafkasya'da meydana gelen otorite boşluğu, Geçici Hükümet'in 9/12 Mart 1917 yılında *Özel Maverâ-yı Kafkasya Komitesi* (*Osobıy Zakafkazskiy Komitet* - Ozakom) kurmasıyla kısa süreliğine de olsa son bulmuştu. Daha önce IV. Devlet Dumasında mebusluk yapmış beş kişilik üyeden oluşan Ozakom,[13] genel bir valilik gibiydi ve faaliyetini Müessisler Meclisi'nin açılışına kadar sürdürecekti.[14] Ancak başından beri halkı yeteri düzeyde temsil edemeyen Ozakom, sorunları çözmede başarısız kalmış, etkisiz bir kurum olarak faaliyetini Ekim İhtilali'ne kadar sürdürmüştür. Bu dönemde Transkafkasya'nın yönetimi daha ziyade mahalli idareler ve belediyeler tarafından yürütülmüştür.[15]

Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin 25 Ekim/7 Kasım 1917 İhtilali ile Geçici Hükümet'i devirerek Rusya'da iktidarı ele geçirmesiyle, yönetim sovyetlere geçmiştir.[16] İhtilalle birlikte Rusya'nın her tarafında sovyet sistemine dayanan[17] Bolşevik tahakkümü altında bir rejim kurulmaya başlanmıştı.[18] Egemenliğin Bolşeviklerin eline geçmesi Rusya'nın diğer birçok bölgesiyle birlikte, Kafkasya'da da büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Sovyet iktidarı, bu tepkileri önlemek adına 2/15 Kasım 1917'de "*Rusya'daki Halkların Hakları Bildirgesi*" yayımlamıştır. Söz konusu bildiride, ülkenin bütün halklarının eşit ve egemen oldukları ve kendi kaderlerini tayin etme sahip bulundukları, hatta birlikten ayrılıp bağımsız devletler kurabilecekleri, her türlü milli ve dini kısıtlamaların kaldırılacağı, ulusal azınlıkların ve Rusya topraklarında yaşayan etnik

---

[13] Cəmil Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920)**, Bakı, 2009, s. 15; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920-ci illər)**, C. V, s. 221; Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları**, s. 30-33.

[14] Komite"nin görev ve yetkileri Eylül 1917 tarihli bir kararname ile belirlenmişti. Bu kararnameye gereği Ozakom, doğrudan doğruya Geçici Hükümet'e bağlıydı. Bölgedeki en yüksek idareyi teşkil ediyordu. Kanun koyma yetkisine sahip olamayıp, yalnızca idare yetkisini yerine getirecek ve önceki genel valiliğin görev ve yetkilerini yürütecekti. Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, **a.g.e.**, s. 36.

[15] Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**, çev. Nuray Mert, Ankara: Bağlam Yayınları, 1988, s. 124; Şahin, **a.g.e.**, s. 33-36, ayrıca bk. 41-72, 103.

[16] V. M. Molotov, **Sovyet Konstitusiyasında Değişiklikler Hakkında**, Kırım ASSR Devlet Neşriyatı, 1935, s. 5.

[17] Sovyetlerin (konsey) Rusya'da oluşumu, yapısı ve işlevi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Oskar Anweiler, **Rusya'da Sovyetler (1905-1921)**, çev. Temel Keşoğle, İstanbul: Ayrıntı, 1990, s. 27-30, 88-104, 159-180, 295 vd.

[18] Bu sistemin en yüksek organı, başında Lenin'in durduğu Sovnorkom (*Sovet Norodnik Komissarov*) denilen Halk Komiserleri Sovyeti (Konsey) idi. Bk. **1917 Sovyet Devrimi**, ed. M. Gorkiy vd., çev. Özlem Koşar, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004, C. II, s. 227, 291-292; Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 100-101, 105; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, s. 325-326.

grupların serbest gelişmelerinin temin edileceği belirtilmekteydi. Bundan birkaç hafta sonra Bolşevik hükümeti milli unsurların, özellikle Müslümanların sempatisini kazanmaya yönelik 20 Kasım/3 Aralık 1917'de "Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına" adını taşıyan[19] başka bir bildirge daha yayımlamıştır.[20]

Merkezi iktidarı zayıflatan Ekim devrimi, Kafkasya halklarına çok daha geniş bir bağımsızlık ve siyasal egemenlik payı bırakmış oldu. Ekim İhtilali ile iktidarı ele geçiren Bolşevik hâkimiyetini Rusya'nın "meşru hükümeti" olarak tanımayan Güney Kafkasya halkları (Ermeniler, Gürcüler ve Azerbaycanlılar), 15/28 Kasım 1917 tarihinde Tiflis'te *Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği* (Zakavkazskava Komissariat - Zakavkom) oluşturdular.[21] Koalisyon şeklinde örgütlenen Komiserlik, on bir üyeden ibaret idi. Komiserlik, Rusya'da Müessisler Meclisi toplanıncaya kadar bölgeyi idare edecek ve sadece iç meselelerle uğraşacaktı. Bununla birlikte Komiserlik içerisinde yer alan milletler kendi işlerinde tamamıyla müstakil idiler.[22]

Komiserliğin kurulmasıyla Bolşeviklerin muhalefetine rağmen, bölgenin bağımsızlığına doğru önemli adımlar atılmış oldu. İhtilalle birlikte tüm Rusya'da Bolşeviklere karşı şiddetli tepkiler ortaya çıkmış, bir an önce Kurucu Meclis'in toplanıp, ülke mukadderatını ele alması ısrarla dile getirilmiştir.[23] Müessisler Meclisi'nin toplanması bu dönemde Rusya'daki tüm liberal ve sosyalist akımların yüce amacı idi. Yaklaşık on yıldan beri çarlık rejimine karşı verilen savaşın hem simgesi hem hedefi olan Kurucu Meclis, daha adil ve daha özgür bir toplumsal yaşam vaadi olarak görülüyordu.[24]

---

[19] Lenin ve Stalin imzasıyla ve Halk Komiserleri Sovyeti adına yayımlanan bildirinin metni için bk. **1917 Sovyet Devrimi**, s. 579; Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları**, s. 85-86.

[20] Bu belgeler Rusya'daki bütün halklar için milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkını kayıtsız şartsız ilan ediyordu. (Bk. Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 244). Fakat bütün bu gelişmelere rağmen, siyasi mahiyette olan bu beyannameler, sadece bir tebligattan öteye gidememiş, sırf propaganda maksadıyla kaleme alınmış vesikalar olarak tarihe geçmiştir. (Bk. Şahin, **a.g.e.**, s. 88).

[21] Zakavkom aynı gün yayımlamış olduğu bildirisinde kendisini bölge halkını şöyle tanıtmaktaydı: "Siyasi durumun olağanüstü şartları ve merkezi devlet hâkimiyetinin olmaması nedeniyle, biz; Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'nin aşağıda imzası bulunan üyeleri, Maverâ-yı Kafkasya'nın bütün hükümet müesseselerinin ve görevli şahısların direkt olarak bu komiserliğe tabi bulunması ile Maverâ-yı Kafkasya ülkesi hudutlarında bütün devlet hâkimiyetini uhdemize alarak, vazifelerimizi gerçekleştirmeye başladık. Mevcut müesseselere ve şahıslara, bütün idari işler için Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'ne müracaat etmelerini teklif ediyoruz." Komiserlik daha sonra 1 Aralık 1917 tarihinde yayımladığı bir bildiri ile görev süresine ilişkin kapalılığa şu ifadelerde netlik kazandırmıştır: "Bu hükümet Umum Rusya Müessisler Meclisi'nin toplanmasına kadar, geçici olarak oluşturulmuştur. Eğer Rusya'daki durumdan dolayı, Müessisler Meclisi'nin tam vaktinde toplantıya davet edilmesi mümkün olmazsa, o zaman bu hükümet kendi salahiyetlerini, Maverâ-yı Kafkasya'dan ve Kafkas cephesinden Müessisler Meclisi'ne seçilmiş olan mebusların ictimaına kadar muhafaza edecektir." Bk. Şahin, **a.g.e.**, s. 114-115, 119.

[22] Zakavkom'un kuruluşu ve faaliyetine ilişkin geniş bilgi için bk. Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe**, s. 147-149; Şahin, **a.g.e.**, s. 103-123;

[23] Şahin, **a.g.e.**, s. 124.

[24] Anweiler, **Rusya'da Sovyetler**, s. 281.

Kasım 1917 tarihinde tüm Rusya'da, dolayısıyla Kafkasya'da da Kurucu Meclis seçimleri yapıldı. Fakat Bolşevikler bu seçimlerde[25] büyük bir hezimete uğrayınca, Kurucu Meclis, 5/18 Ocak 1918 tarihindeki ilk toplantısının ardından Lenin'in emriyle Bolşevikler tarafından dağıtıldı.[26] Meclis'in feshedilmesi ve Bolşevik partisinin iktidar mevkiine gelmesiyle, Rusya'da Şubat İhtilali'nden sonra görülen demokrasi lehindeki inkişaf da, bir daha kendisini göstermemek üzere mevcudiyetini kaybetmiş,[27] bununla da parlamenter demokrasinin kurulması ümitleri ortadan kalkmıştır.[28]

Müessisler Meclisi'nin dağılmasının ardından Transkafkasya'dan bu Meclis'e seçilmiş mebuslar, kendi kaderini tayin etme hakkını kullanarak 23 Şubat 1918 yılında Tiflis'te *Mâverâ-yı Kafkasya Seymi*'ni (Meclis) oluşturdular. Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni siyasi gruplarından müteşekkil bir koalisyon şeklinde kurulan Seym, bölgenin yasama organı (meclis) durumunda idi.[29] Seym'de alınan kararları, yürütme organı olan Komiserlik uygulamaya koyacaktı. Seym'e katılan her üç millet[30] kendi içinde fiili olarak bağımsız hareket etmekteydi. Dış siyasetle ilgili konular Seym'de yapılan görüşmeler sonucu belirlenmekteydi.[31] Her üç millet Seym'den başka bölgede Millî Şûra denilen ulusal örgütlerini de kurmuşlardı. Bu örgütler resmi bir statüye sahip olmasalar da siyasi kararların alınmasında önemli etkiye sahiptiler.[32] Seym'in açılmasının hemen ardından Trabzon ve Batum Konferansları çerçevesinde Türkiye ile başlayan münasebetler ve

[25] Ülke genelinde seçim sonuçları için bk. Anweiler, **a.g.e.**, s. 282-283.
[26] Swietochowski, **a.g.e.**, s. 149-150; Carr, **a.g.e.**, I, s. 109-119; Anweiler, **a.g.e.**, s. 293-294.
[27] Recai G. Okandan, **Umumî Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1952, s. 430.
[28] Anweiler, Rus Devrimi'nin kalıcı parlamenter sisteme götürmeyişinin nedenini burada Batı tipi bir parlamenter demokrasinin ön koşullarının var olmamasına bağlar. Ona göre,"Rusya'da hemen hemen hiçbir demokratik yerel özyönetim ve ulusal parlamento geleneği olmadığından, yeni işçi, asker ve köylü temsilcileri konseyleri devrimci kurumu onların yerini almayı başaramadı." Bk. Anweiler, **a.g.e.**, s. 294.
[29] Seym'e üyelik Kasım seçimleri esas alınarak yapıldı. Müessisler Meclisi'ne Transkafkasya'dan seçilmiş olan mebus sayısı toplam 36 olarak tespit edilmişti. Yeni düzenlemeyle birlikte adayların seçilmiş olmak için almış oldukları oy sayısında bazı değişikliğe gidildi. Meclis'e girebilmek için asgari oy barajı 60 000'den 20 000'e indirildi. Toplam mebus sayısı üç katına çıkartıldı. Daha önce yeterli oy alamadığı için Meclis'e girme hakkı elde edemeyen küçük partiler de bu şekilde Seym'de temsil edildi. Seym'de bölgedeki belli başlı 10 partinin mümessilleri bulunmaktaydı. Bk. Swietochowski, **a.g.e.**, s. 152 Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti**, s. 32-33; Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları**, s. 133-135.
[30] Seym'de iştirak eden tüm Müslüman mebuslar, Müslüman fraksiyonu adı altında bir grup olarak birleşmişlerdi. Seym'deki Müslüman fraksiyonu Müsavat (30), Müslüman Sosyalist Blok (7), Himmet (4) ve Rusya İttihad-i İslam'ı (3) temsilen toplam 44 mebustan oluşmaktaydı. Müslüman fraksiyonun başkanı M. Emin Resulzade idi. Bk. Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azerbaycan Hareketi**, haz. Ahmet Karaca, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği, 1991, s. 67-68; Şahin, **a.g.e.**, s. 139.
[31] Mâverâ-yı Kafkasya Seymi'nin kuruluşuna götüren süreç, Seym'in yapısı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Resulzade, M. Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**, haz: Y. Akpınar vd., İstanbul, 1990, s. 34-35; Bala, **a.g.e.**, s. 67-68; Swietochowski, **a.g.e.**, s. 150-154, 162-172; Şahin, **a.g.e.**, s. 123-144.
[32] Gelişen siyasi olaylar sonucunda bu millî şuralar ileride birer millî hükümet şeklini alacaklar. Bk. Resulzade, **a.g.e.**, s. 35-36.

gelişen bir sıra olaylar sonucunda Maverâ-yı Kafkasya Seym'i 22-23 Nisan 1918'de bir toplantı yapmış, alınan kararlar gereği bir genelge yayımlayarak Rusya'dan ayrıldığını ve Maverâ-yı Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti (Rusça: *Закавказская Демократическая Федеративная Республика - ЗКДФР*) adıyla bağımsız bir cumhuriyet kurulduğunu ilan etmiştir. Toplantı sonucunda A. İ. Çhenkeli yeni hükümet kurmakla görevlendirilmiş, Seym'in 26 Nisan 1918 tarihli oturumunda Çhenkeli'nin sunduğu yeni kabine tasdik edilerek, güvenoyu verilmiştir.[33]

Yeni hükümetin belirlenen temel görevlerinden biri Anayasa hazırlamak idi.[34] Fakat mevcut şartlar bir anayasa hazırlığı için müsait değildi. Zira bağımsızlığın ilan edilmesi Maverâ-yı Kafkasya'nın iç ve dış işlerine o kadar da etki yapmadı. Ülkeyi buhrandan çıkarmak için meclisin genel bir programı yoktu, gruplar arası uyuşmazlıklar azalmak yerine daha da artmaktaydı. Diğer taraftan I. Dünya Harbi henüz bitmemişti ve ülkenin her yerinde anarşi hüküm sürmekteydi. Aynı şekilde Seym temsilcileri arasında da iç ve dış siyasete ilişkin konularda önemli fikir ayrılığı bulunmaktaydı.[35] Bu nedenle Maverâ-yı Kafkasya'da birliği sağlama denemesi geçici olmuştur. Seym içindeki fikir ayrılıkları ve iç çekişmeler sonucunda Gürcistan Seym'den ayrılma kararı aldı. 26 Mayıs 1918'de Seym'in son oturumunda Gürcistan'ın federasyondan ayrıldığını bildirmesi ve kendi bağımsızlığını ilan etmesiyle Mâverâ-yı Kafkasya Seym'i üç aylık bir faaliyetten sonra kendini feshetmiş oldu.[36]

1.2. İSTİKLAL BEYANNAMESİ

1.2.1. Hazırlanışı

Maverâ-yı Kafkasya Federasyonu'nun kendini feshetmesinin ardından, Seym'in Müslüman fraksiyonu, oluşan siyasi buhranı tartışmak için 27 Mayıs 1918'de[37] Tiflis'te

---

[33] Tadeusz Swietochowski, **Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition**, New York: Columbia University Press, 1995, s. 66; Cemil Hasanlı, **Azerbaycan Tarihi: Türkiye'nin Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920)**, çev: Aslan Erturun, Ankara, 1998, s. 75-76; Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları**, s. 495, 497, 504, 506-508.

[34] Çhenkeli, kabinesini Seym'e sunduktan sonra, hükümet programını açıkladığı konuşmasında hükümetin en önemli vazifelerinin; (1) Bir anayasa hazırlamak, (2) Cumhuriyetin sınırlarının belirlemek, (3) Türkiye ile mevcut savaşa son vermek, (4) Anarşi ve karşı devrimci güçleri bastırmak, (5) Toprak reformu yapmak olduğunu belirtmiştir. Bk. Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe**, s. 169.

[35] Hasanlı, **Azerbaycan Tarihi**, s. 80-81, 88, 91.

[36] Hasanlı, **a.g.e.**, s. 93; Seym'in 26 Mayıs 1918'de kabul edilen ve kendi kendisini feshettiği anlamına gelen tarihi kararı şu şekildeydi: "Maverâ-yı Kafkasya Bağımsız Cumhuriyeti'ni vücuda getiren milletler arasındaki savaş ve barış meselelerinde esaslı ayrılıklar olduğu ve nüfuzlu bir hükümet teşkil ederek, bütün Maverâ-yı Kafkasya adına konuşmaya imkân kalmadığı için, Seym, Maverâ-yı Kafkasya'nın dağılması gerçeğini kabul etmekte ve kendi salahiyetlerini terketmektedir." Bk. Şahin, **a.g.e.**, s. 587.

[37] M. Emin Resulzade bu tarihi 26 Mayıs olarak kaydeder. Bk. Rəsulzadə, "Azerbaycan Cumhuriyeti", (*İstiklal Mecmuası*, 28 Mayıs 1919, No: 1), **Bakı ve Azərbaycan Tarixinə Dair Əsərlər (1918-1919)** içinde, haz. Şirməmməd Hüseyinov, Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2013, s. 110-111.

olağanüstü bir toplantı yaptı. Bu toplantının esas amacı, Azerbaycan Millî Şûrası'nın yeniden oluşturulmasıydı. Seym'in Müslüman fraksiyonu kendilerini Azerbaycan Şûra-yı Millîsi (Milli Konsey) ilan ederek Azerbaycan'ın yönetilmesini kendi sorumlulukları altına aldılar. Anılan toplantıda Millî Şûra'nın Yönetim Kurulu seçildi. Şûra'nın başkanlığına gıyabında[38] Müsavat Partisi lideri M. E. Resulzade seçildi. H. Agayev ve M. Seyidov başkan yardımcılığı görevine getirildiler. Dokuz kişiden oluşan "icra heyeti"nin başkanlığına ise Fethali Han Hoyski tayin edildi. Çok partili, diğer bir ifadeyle koalisyon tabanında şekillenen icra heyetine dönemin *Müsavat*, *Himmet*, *İttihad* partilerinden[39] ve Müslüman Sosyalist Bloku'ndan farklı üyeler seçildi. Millet adına egemenlik hakkını kullanmaya yetkili sayılan Millî Şûra, bir gün sonra Tiflis'te yaptığı ilk toplantısının ardından, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) bağımsızlığını ilan etti.[40] Hasan Bey Agayev'in başkanlığında 26 üyenin katılımıyla gerçekleşen Millî Şûra'nın sözü geçen toplantısı, devletin bağımsızlığını *İstiklâl Beyannamesi* adı verilen bir belge ile duyurdu. Beyanname iki kişinin (S. M. Ganiyev ve C. Ahundov) çekimser oy kullanmasına karşın 24 oyla kabul edildi.[41] Bu belge, Hasan Bey Agayev, Fethali Han Hoyski, Nasib Bey Yusufbeyli, Camo Bey Hacinski, Şefî Bey Rüstembeyov, Neriman Bey Nerimanov, Cavad Bey Malik Yeganov ve Mustafa Mahmudov tarafından imzalanmıştır.[42]

Bağımsızlığın ilanından sonra, cumhuriyeti örgütlemek yönündeki ikinci adım, hükumet kurma göreviydi. Millî Şûra'nın 28 Mayısta aynı toplantıda almış olduğu kararlar doğrultusunda Fethali Han Hoyski başbakan seçilmiş, o da atandığının aynı günü kabineyi kurarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk geçici hükumetini

[38] Mehmed Emin Resulzade o sırada sulh konferansı için Batum'da bulunuyordu.
[39] Bu partilerle ilgili geniş bilgi için bk. Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe**, s. 106-108, 126-128; Azerbaycan'da 1900-1920 yılları arasında mevcut olan partilerle ilgili geniş bilgi için bk. İbrahim Yüksel, **Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın**, İstanbul: Acar Yayınları, 1988, s. 147-155.
[40] Olayların tarihsel gelişimi için bk. Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, s. 46-47; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 259, 261; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920): Parlament (stenoqrafik hesabatlar)**, Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1998, C. I, s. 4-5; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, haz: Yaqub Mahmudov, Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004, C. I, s. 28; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920)**, Bakı: Elm Nəşriyyatı, 1998, s. 92-93; Hasanlı, **Azerbaycan Tarihi**, s. 93-94; a.mlf. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyetinin Xarici Siyasəti**, s. 73.
[41] Toplantıya katılanların listesi için bk. **Zaqafqazya Seyminin Müsəlman Fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları 1918'ci il**, Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı, 2006, s. 63; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 28.
[42] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 28; Hasanlı, **Azerbaycan Tarihi**, s. 96.

oluşturmuştur.[43] Hükumet ilk görev olarak da Gence şehri merkez olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yabancı devletlere bildirmiştir.[44]

1.2.2. Bir Belge Olarak Hukuki Niteliği

İstiklal Beyannamesi'nin hukuki açıdan hangi türde bir belge olduğuna gelince öncelikle onun ortaya çıktığı dönem itibariyle ne tür bir belge olarak algılandığına bakmak gerekir. Günümüzde daha çok *İstiklâl Beyannamesi* olarak anılan bu Bildirge, o dönemin belgelerinde *Azerbaycan İstiklalini Mübeyyin Akdnâme* veya sadece *Akdnâme*; muhaceret edebiyatında ise *Mîsâk-ı Millî* ya da *Milli And* olarak geçmektedir.[45] Buradan hareketle İstiklal Beyannamesi'nin bir kanun, kanunnâme, tek yanlı bir işlem olan ferman ya da bir senet veya bir hüccet olmadığı söylenebilir. Aynı şekilde İstiklal Beyannamesi, anayasa hukukunda tanımlanan şekliyle hükümdar ile karşısındakiler (feodal beyler, halkın temsilcileri vb.) arasında yapılan "sözleşme" anlamında bir *mîsâk*[46] da değildir.

İstiklal Beyannamesi, hukuki olduğu kadar aynı zamanda siyasi bir belge idi. Bu itibarla *İstiklal Beyannamesi* her şeyden önce, 28 Mayıs 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi, Mirza Bala'nın deyişiyle bir "ilân-i istiklâl vesikası"[47] veya bir *Mîsâk-ı Millî* (milli sözleşme, antlaşma, Ulusal Ant) idi. İstiklal Beyannamesi yeni kurulan devletin ülke sınırlarını, egemenlik hakkını belirleyen, hukuk düzeninin dayanacağı bazı temel ilkeleri açıklayan bir bildirge, bir "Beyannâme"dir. Sonuç itibariyle *Mîsâk-ı Millî* ya da *Beyannâme* (Proclamation) nitelemesinin, İstiklal Beyannamesi'nin hukuki kimliğine en uygun düşen terimleme olduğu söylenebilir. Ayrıca Beyanname halkoyu ile seçilmiş, yasa ya da yasa benzeri kurallar koymaya yetkili bir kurul (Azerbaycan Şûra-yı Millîsi) tarafından ilan edildiğinden geçerli bir hukuki işlem idi. Beyanname geçerli bir hukuk normu olarak yürürlüğe konulmuş, ancak iki sene sonra etkililiğini yitirmiştir.

---

[43] İlk geçici hükumeti oluşturan bakanların listesi için bk. **Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları**, s. 65; Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti**, s. 75-76.

[44] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, s. 29; Həsənli, **a.g.e.**, s. 77; Audrey L. Altstadt, **The Azerbaijani Turks: Power and İdentity under Russian Rule**, Stanford: Hoover İnstitution Press, 1992, s. 90.

[45] **İstiqlal 1918 28 Mayıs 1919**, haz. Şirməmməd Hüseyinov, Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2014, s. 7; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 28-29; Mehman Demirli, "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti (1918-1920)", **Türkler**, ed: H. C. Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. XIX, s. 240; Örneğin muhaceret hayatı yaşayan Mirza Bala, İstiklal Beyannâmesi'nin tahlili üzerine yaptığı çalışmasını "Azerbaycan Misak-i Millîsi" olarak adlandırmaktadır.

[46] "Misak" ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Gözler, **Kurucu İktidar**, Bursa: Ekin, 1998, s. 79-81.

[47] Bk. Bala, **İstiklâl Beyannamesinin Tahlili**, s. 30.

1.2.3. Anayasal Niteliği

İstiklal Beyannamesi'nin anayasal niteliğini ortaya koymadan önce "anayasa"nın ne anlama geldiğini kısaca belirtmekte fayda vardır. Anayasa doktrinde biri maddi, diğeri şekli olmak üzere iki değişik anlamda tanımlanmaktadır. Buna göre maddi anlamda anayasa; "devletin temel organlarının kuruluşunu, işleyişini ve bireylerin devlet karşısında sahip oldukları temel hak ve özgürlükleri belirleyen, yazılı veya teamülî hukuk kurallarının bütünü"[48] olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda İstiklal Beyannamesi, devlet organlarının kuruluşuna ve vatandaşların temel hak ve hürriyetlerine ilişkin sınırlı da olsa bazı kurallar içermektedir. Bundan dolayı maddi anlamda anayasanın bazı özelliklerine sahip olduğu söylenebilir.

Şeklî anlamda anayasa ise, "normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden, kanunlardan farklı ve daha zor bir usulle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü" olarak tanımlanmaktadır.[49] Şekli anlamda İstiklal Beyannamesi'nin anayasal nitelikte olmadığı açıktır. Zira Beyannamede kendisinin kanunlardan üstün olduğuna ilişkin bir ibare olmadığı gibi, değiştirilmesi için de özel bir usul öngörülmemiştir.

İstiklal Beyannamesi'nde ifade edilen kurallar belki maddi anlamda anayasa kuralı olabilirler. Ancak bu tür kurallar şekli anlamda anayasa kuralı olarak kabul edilemezler. Çünkü belgede yer alan kurallar, parlamentonun kabul edeceği normal bir kanunla değiştirilebilirler veya yürürlükten kaldırılabilirler. Yine gerçek bir anayasa sistematiğinden yoksun bulunan İstiklal Beyannamesi, birçok hak ve özgürlükler yanında yargılama gibi temel anayasa konularını da düzenlememiştir. Sonuç olarak, İstiklal Beyannamesi modern anlamda bir anayasa sayılamaz,[50] bununla birlikte anayasal nitelikte ya da değerde bir belge olarak kabul edilebilir.

1.2.4. Hükümleri

İstiklâl Beyannamesi "giriş" ve 6 maddeden oluşmaktadır. Metnin orijinaline büyük ölçüde sadık kalarak *İstiklâl Beyannamesi*nin metnini şu şekilde ifade edebiliriz:

---

[48] Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Bursa: Ekin, 2011, C. I, s. 106; a.mlf., **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa: Ekin, 2010, s. 49.

[49] Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 106; a.mlf., **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, s. 49; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 17. b., İstanul: Beta Yayınları, 2014, s. 172-173.

[50] Çünkü Gözler'in de açıkça belirttiği gibi, anayasanın tanımında maddi kriterin öne çıkarılması anayasal olgularla bağdaşmamaktadır. Zira devletin temel olgularına ilişkin pek çok şeyin anayasalarda değil, kanunlarda düzenlendiği bir hakikat olduğu gibi, anayasalarda maddi nitelikleri itibariyle anayasal nitelikte olmayan yığınla kuralın bulunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla anayasa tanımında şekli kriter önem arz eder. Buna göre ise, bir hukuk normunun anayasal nitelikte olabilmesi için, bu normun, normlar hiyerarşisinin en üst basamağında bulunması ve kanunlardan daha farklı ve daha zor bir usulle yapılması ve değiştirilmesi gerekir. Gözler, **a.g.e.**, C. I, s. 108; a.mlf., **a.g.e.**, s. 50-51.

"Büyük Rusya inkilâbının cereyanıyla devlet vücudunun ayrı ayrı hisselere ayrılması Zakafkasya'nın [Transkafkasya] Rus orduları tarafından terkini mevcut bir vaziyyet-i siyâsiyye hâsıl oldu. Kendi kuvâ-yı mahsûsalarına terk olunan Zakafkasya milletleri mukadderatının idaresini bizzat kendi ellerine alarak Zakafkasya Koşma Halk Cumhuriyyetini tesis ettiler. Vakâ-yi siyâsiyyenin inkişaf etmesi üzerine Gürcü milleti Zakafkasya Koşma Halk Cumhuriyyeti cüzünden çıkıp da müstakil Gürcü Halk Cumhuriyyeti tesisini salâh gördü. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında zuhur eden muhârebenin tesviyesi yüzünden hâsıl olan vaz'iyyeti hâzıreyi siyâsiyye ve memleket dâhilinde bulunan misilsiz anarşi Cenub-i Şark-î Zakafkasya'dan ibaret bulunan Azerbaycan'a dahi bulunduğu hâricî ve dâhilî müşkülâttan çıkmak için husûsî bir devlet teşkîlâtı kurmak lüzumunu telkin ediyor.

Buna binâen ârâ-yi umûmiyye ile intihab olunan Azerbaycan Şûrâ-yi Millîyeyi İslamiyyesi bütün cemâate ilan ediyor ki;

I. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Cenub-i Şarkî Zakafkazya'dan ibaret olan Azerbaycan dahi kâmilu'l-hukuk, müstakil bir devlettir.

II. Müstakil Azerbaycan Devletinin şekl-i idâresi halk cumhuriyeti olarak takarrür ediyor.

III. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletler ve bilhâssa hemcivar olduğu millet ve devletlerle münâsebet-i-hasene tesisine azmediyor.

IV. Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti millet, mezhep, sınıf, silk ve cins farkı gözetmeden kalemrevinde [hükmü altında] yaşayan bütün vatandaşlarına hukuk-i siyâsiyye ve vataniyye temin eyler.

V. Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti arazisi dâhilinde yaşayan bilcümle milletlere serbestâne inkişafları için geniş meydan bırakır.

VI. Meclis-i Müessisân toplanıncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında ârâ-yi umûmiye ile intihap olunmuş Şûrâ-yı Millî ve Şûrâ-yı Millîye karşı mesul hükumet-i muvakkate durur." [51]

*İstiklâl Beyannamesi*nin başlangıç kısmında belgeyi ortaya çıkaran şartlara ilişkin olarak Rusya'da Şubat devrimi[52] sonunda Çarlık rejiminin son bulmasının ardından Rus ordusunun Transkafkasya'yı terk etmesiyle birlikte meydana gelen yeni siyasi bir durumdan bahsedilmektedir. Bu durumda Transkafkasya halkları self-determinasyon

[51] Belgenin Latin harflerine çevrilmiş metni için bk. **İstiqlal 1918 28 Mayıs 1919**, s. 7; Mirza Bala Mehmetzade, **Azerbaycan Misak-i Millîsi: 28 Mayıs İstiklâl Beyannamesinin Tahlili**, haz. Alesker Aleskerli, Elşad Mahmudov, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği, 2002, s. 36 vd.; **Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları**, s. 61-63; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 260; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920)**, C. I, s. 5; Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti**, s. 75. Metnin tamamıyla günümüz Azerbaycan Türkçesiyle ifadesi için bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, 28-29; Xəyyam İsmayilov, **Azərbaycan'ın Hüquq Tarixi**, Bakı: Elm və Təhsil, 2015, s. 316-317; Rahib Əkbərov, **Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi**, Bakı: Qanun, 2009, s. 306-307. Metnin günümüz Türkçesiyle ifadesi için bk. Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe**, s. 177; Demirli, "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti", s. 231.

[52] 1917 Şubat Devrimi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları**, s. 15-27.

haklarını kullanarak (*mukadderatının idaresini bizzat kendi ellerine alarak*) Maverâ-yı Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'ni (*Zakafkasya Koşma Halk Cumhuriyyeti*) kurmuşlardır. Ancak bir taraftan gelişen siyasi hadiseler sonucu Gürcülerin bu birlikten ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmaları, diğer taraftan ise Rusya ile Osmanlı devletleri arasında cereyan eden savaşın bitmesi gibi uluslararası konjonktürde vuku bulan önemli değişiklikler ve özellikle "*memleket dâhilinde bulunan misilsiz anarşi*", yönetimi üstlenen Millî Şûra'ya ülkenin "*bulunduğu hâricî ve dâhilî müşkülâttan çıkmak için husûsî bir devlet teşkîlâtı kurmak lüzumunu telkin*" etmiştir. İşte, bunun üzerine halkoyu ile seçilmiş *Şûrâ-yi Milliye-yi İslamiyye*, söz konusu beyannamenin akdolunduğunu bildirmektedir.

Beyannamenin birinci maddesi, Azerbaycan'ı tamamıyla bağımsız bir devlet olarak tanımlamakta, milli egemenlik ilkesini açık bir şekilde ilan ederek *hâkimiyyet hakkı*nın Azerbaycan halkına ait olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın coğrafi konumuna ilişkin olarak Güney-Doğu Maverâ-yi Kafkas'tan ibaret olduğunu belirtmek suretiyle devletin bölünmez bütünlüğünü vurgulamaktadır.

İkinci madde, yönetim şeklini (*şekl-i idâre*) Halk Cumhuriyeti olarak belirlemekte ve devletin demokratik bir cumhuriyet olacağını öngörmektedir.

Üçüncü maddede, devletin iç ve dış siyaseti belirlenmekte, başta komşuları olmak üzere tüm millet ve devletlerle dostça (*münâsebet-i-hasene*) ilişkiler kurma kararlılığı ifade edilmektedir.

Dördüncü madde, eşitlik ilkesine dayanarak devletin etnik köken, din, sınıf, meslek veya cinsiyet farkı gözetmeksizin sınırları içindeki bütün vatandaşlarının sivil (*vataniyye*) ve siyasal haklarını güvence altına alacağını öngörmektedir.

Beşinci madde, bir önceki maddeyle de ilgili olarak devletin tüm vatandaşların serbest gelişimi için geniş olanaklar sağlayacağını belirtmektedir.

Beyannamenin altıncı maddesi, ülke yönetimini Kurucu Meclis seçilene kadar genel oyla (*ârâ-yi umûmiyye*) seçilmiş ve en yüksek yetkili merci kabul edilen Azerbaycan Şûra-yı Millîsi (ulusal meclis) ve onun karşısında sorumlu Geçici Hükümete vermektedir.

1.2.5. Getirdikleri ve Uygulama

Azerbaycan'ın anayasal gelişmesinde önemli bir aşama kabul edilen *İstiklal Beyannamesi*'nin ne gibi yenilikler getirdiğini birkaç genel başlık altında toplayabiliriz.

1- Yeni Ulus Devletin Kurulması

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki İstiklal Beyannamesinin ilan edilmesiyle bağımsız yeni bir ulus devlet kurulmuş oldu (m. 1). Yukarıda da kısaca değinildiği üzere, Safevilerin yıkılışından sonra 19. yüzyılın başlarına kadar küçük mahalli devletçiklerden (hanlıklar) ibaret olan Azerbaycan bölgesi, hanlıkların Rusya tarafından işgal edilmesinin ardından aşağı yukarı yüz yıllık bir dönem bağımsız bir devletten yoksun kalmıştır. Çokuluslu Çarlık Rusyası'nın baskısı altında bulunan bölge halkı, Maverâ-yı Kafkasya Seymi'nin dağılmasının ardından, Seym'deki Azerbaycanlı temsilcilerin 28 Mayıs 1918'de Şûra-yı Millî sıfatıyla yeni bir ulus devlet kurmasıyla bağımsızlığına kavuştu. Bununla da tarihte Azerbaycan adıyla ilk Türk devleti kurulmuş oldu.[53] Bağımsızlığa kavuşan yeni ulus devlet, daha sonra Paris Barış Konferansı'nda *de facto* olarak tanınmıştı.[54] O zamana kadar coğrafi bir bölgenin adı olan Azerbaycan, artık iki milyonluk bir devletin adıydı. Tatarlar, Transkafkasya Müslümanları ve Kafkasya Türkleri gibi değişik isimlerle anılan bölge halkı, artık resmen Azerbaycanlı olmuştu.[55] Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan yeni toplum düzeni, milliyetçilik ideolojisinin etkisi altında şekilleniyordu. Türkçülük devlet siyasetinin esasını oluşturmaktaydı.[56]

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İstiklal Beyannamesi'yle tüm haklara sahip, egemen ve bağımsız bir devlet olmanın yasal ifadesini buldu.[57] Buradaki bağımsızlık, sadece uluslararası hukuk bakımından bağımsız olma (egemen) değildi, bununla beraber anayasal olarak da bir başka yönetime bağımlı olmamak anlamına gelmekteydi. Devlet adının "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" şeklinde kabul edilmesi (m. 3, 4, 5), burada etnik kökeni, dili, dini ve kültürü ne olursa olsun, belli bir coğrafî sınırlar içinde yaşayan insanların siyasal birleşimin en üst noktası olan devleti, bütün kucaklayıcılığıyla ifade

---

[53] Resulzade'nin ifadeleriyle "Bu belge ile Azerbaycan Türkleri demokratik milletler ailesine ilk Müslüman Türk Cumhuriyeti'ni katmış oldular." Bk. *Azerbaycan Gazetesi*, 28 Mayıs 1919 yılı, No: 110, aktaran Demirli, "**Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti**", s. 232.

[54] Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının İhtilaf devletleri tarafından 11 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansında *de facto* olarak tanınması, A. M. Topçubaşov başkanlığındaki Azerbaycan temsilcilerinin uğraşları sonucunda olmuştur. Bk. Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti**, s. 357; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 365.

[55] Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe**, s. 177. Bu durumu tespit adına devletin kurucusu olarak bilinen M. E. Resulzade bu konuyla ilgili olarak şunları yazıyor; "… 28 Mayıs 1918 Beyannamesi'ni neşretmekle Azerbaycan Şûrâ-yı Millî'si, sözün siyasi manasıyla bir Azerbaycan milletinin varlığını tespit etmiştir. Öyle ki, Azerbaycan kelimesi sade coğrafi, etnografik ve lengüistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir âlem olmuştur." Bk. Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti**, s. 76.

[56] Ebulfez Süleymanlı, **Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri**, İstanbul: Ötüken, 2006, s. 133.

[57] Demirli, "**Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti**", s. 231.

ediyordu. Beyannamede halk egemenliği anlayışı benimsenmiştir. Burada "*Azerbaycan halkı*"nın hâkimiyet hakkına sahip olduğu (m. 1) açık bir şekilde ifade edilerek egemenliğin tüm halka ait olduğu dile getirilmiştir. Beyannamede "hâkimiyet hakkının halka ait olması" vurgusu halkın hâkimiyeti demek olan demokrasi çağrışımını uyandıran türdendi. Bu ise monarşik egemenliğin, monarşi ve saltanat hakkının reddi anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda Beyanname bir kurucu meclis öngördüğünden temsili demokrasiyi benimsediği söylenebilir.

2- Cumhuriyet Anlayışı

Beyannamede yeni kurulan devletin demokrasiye dayalı bir "cumhuriyet" olduğu (m. 2) fikri benimsenmiştir. İlgili maddede devletin "Azerbaycan devletinin şekl-i idaresi" denerek "Cumhuriyet"in devlet biçimi değil, bir yönetim biçimi olduğu öngörülmüştür. Mirza Bala, Millî Şûra'nın temel aldığı cumhuriyet fikrini şöyle özetler; "Cumhuriyet, memleket şekl-i idaresini istibdat ve saltanattan, mutlakıyet ve meşrutiyetten tefrik eden bir usûl-i idare ise "Halk Cumhuriyeti" dahi aristokrasi cumhuriyetine karşı çıkarılmış, demokrasinin tam hâkimiyetini temsil eden bir sistemdir. Bir defa Azerbaycan'da ferdi idare ve saltanat fikri, bir grup veya bir sınıfın diktatörlüğü kat'iyen mutasavver değildi; Azerbaycan bir Cumhuriyet olacaktı, hem de tam manasıyla demokratik bir cumhuriyet! Zaten bu beyannameyi ilân eden Şûra-yı Millî, demokratik bir meclis, milletin bütün sınıfları tarafından, kadın ve erkeğin, bilâ kayıt-u şart (kayıtsız şartsız), serbest iştiraki ile demokratik seçki (seçim) prensipleri üzerine intihap olunmuş âli bir müessese idi. Burada milletin bütün sınıfları, içtimai ve siyasî zümreleri, cereyan ve nazariyeleri temsil edilmişti. Mecliste başlıca ruhanilerle… mülkedarlara istinad eden muhafazakâr İttihâd-ı İslam fırkası olduğu gibi, sol sosyalist grupları da mevcut idi. Fakat ekseriyeti Türk milliyetperver demokrat Müsavat fırkası teşkil etmekteydi."[58] Gerçekten de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC), tarih boyunca Azerbaycan topraklarında kurulmuş kendinden önceki devletlerden bu özelliği açısından esaslı bir farklılık göstermekteydi. Geçmiş devletlerin monarşi ya da saltanat özelliğine karşın, AHC, parlamenter, cumhuriyetçi, milli-medeni bağımsızlık anlayışına dayanan milli bir devlet idi. Bu bakımdan AHC, Müslüman ve Türk toplumlarında kurulan ilk "demokratik cumhuriyet" kabul edilmektedir.[59]

3-Kişi Hak ve Özgürlükleri

[58] Bk. Bala, **İstiklâl Beyannamesinin Tahlili**, s. 49-50.
[59] Demirli, **a.g.m**., s. 232; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 317.

İstiklâl Beyanname'si kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili olarak sadece siyasal ve vatandaşlık haklarından bahsetmektedir. Beyannamenin 4'üncü maddesinde devletin bütün vatandaşlarına *hukuk-i siyâsiyye ve vataniyye temin edeceği* kaydedilmektedir. Aynı maddede *millet, mezhep, sınıf, silk ve cins farkı gözetmeden* şeklinde bir kayıt düşülerek bununla, devletin vatandaşları karşısında eşitlik ilkesini temel aldığı; ırksal, sınıfsal veya cinsel herhangi bir fark gözetmediği özellikle vurgulanmak istenmiştir. Söz konusu madde ayrıca her türlü dinsel ayrımcılığı reddederek Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik anlayışını esas almıştır. Millî Şûra bu madde ile "hiçbir dini iltizam ve himaye etmeyeceğini" bildirmiş oluyordu. Nitekim uygulama olarak da Cumhuriyet döneminde din, Mirza Bala'nın ifadesiyle "hükümetin başlıca âmili olmadığı gibi, Şeyhülislam dahi Şûra-yı devlete dâhil olmuyordu. Fakat bununla beraber İslâmiyet, bir din olarak tamamıyla kenarda bırakılmıyordu. Hâkim-i mutlak vaziyetinden mevkiini milliyete terk etmekle beraber din Müsavat programında[60] ve devlet siyasetinde, Türklükten sonra İslamlaşmak şiarı şeklinde mevki tutuyordu."[61]

İlgili maddenin önemli getirilerinden biri erkeklerle beraber kadınlara da siyasi özgürlük vermesi idi.[62] Bilindiği üzere Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde her hangi bir yazılı Anayasa hazırlanamadığından, devletin temel organlarının yapısı ve işleyişi, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri genel olarak parlamento tarafından çıkarılan yasalar ve hükümet kararlarıyla düzenlenmiştir. Büyük sosyal ve siyasî sorunların yaşanmasına rağmen, kısa bir dönem içinde toplumun demokratikleşmesi,

[60] Aslında Beyanname'nin içeriği kendisini ortaya çıkaran Müsavat Partisinin programıyla benzerlik arz etmektedir. Bala, "...Bu tarihi vesikadaki maddelerin, ayniyle Müsavat programından alınmış olduğu şek ve şüphe götürmez bir hakikattir." sözüyle bu hususa açıkça işaret eder. (Bk. Bala, **Milli Azerbaycan Hareketi**, s. 90) Örneğin Beyanname'nin din konusundaki tutumu daha önce Müsavat Partisi'nin programında ifade edildiğinden pek de farklı değildi. Nitekim Parti programında; "*Maarif işlerinde cümle ahali, din ve millet ayırmaksızın, erkek ve kadın müsavidir.*" (m. 3) denerek bu husus ortaya konmuştur. İlgili maddeye ilişkin Bala şu açıklamada bulunur: "Müsavat programında din devletten ayrıdır. Çarlık devrinde din uleması devlet memurları sırasında bir sınıf teşkil ediyordu. Çarlık bu sınıfı istediği gibi kullanıyor ve kendi siyasetine bir alet yapıyordu. Her bir istibdat idaresinde olduğu gibi çarlık rejiminde dahi din ulemasının bu vaziyeti din namına bir hakaret idi… Müsavat "İslam din ulemasının haysiyet ve hürriyetini temin etmek ve ayni zamanda dahi müminleri itikad ve içtihatlarında tamamıyla Şer'î Şerif'in vazettiği esaslara bağlamak için" din ulemasının devlet memuru halinden çıkmasını lazım görüyor." Bk. Bala, **a.g.e**., s. 59-60.

[61] Bala, **a.g.e**., s. 65-66; Bala, Beyannamenin 4'üncü maddesini "tarihi pek mühim bir hadise" olarak niteler ve bunun "yalnız Türk Azerî hayatında değil, bütün Türk dünyasında, umum İslam âleminde dahi bir teceddüt (yenilenme) ve inkılap alameti" olduğunu ifade eder. Bk. Bala, **a.g.e**., s. 61.

[62] Bununla birlikte toplumda kadınlara siyasal haklar ilk defa İstiklal Beyannamesi ile verilmemekteydi. Mirza Bala'nın da dikkat çektiği üzere kadınlar önceki dönemlerde seçimlere katılarak kendileri bu hakkı ellerine almışlardı. Nitekim 1917 yılında düzenlenen Kafkasya İslam Kurultayı'nda erkek delegelerle (murahhas) beraber, kadın delegeler de bulunmuş, yine Umum Rusya Türkleri Kongresi'nde ve Kazan'daki Türk Muallimleri Kurultayı'nda kadınlar ön saflarda yürümüşlerdir. (Bk. Bala, **a.g.e**., s. 67, 78) Dolayısıyla İstiklal Beyannamesi ilgili maddesi ile mevcut durumu bir nevi saptamış sayılabilir.

ifade, vicdan, toplumsal ve kolektif hürriyetler, insan haklarının korunması yönünde birçok önemli yasalar kabul edilmiştir.[63] Örneğin Parlamentonun Kurucu Meclis'e yapılacak seçimlerle ilgili 1919 yılında kabul etmiş olduğu seçim yasası,[64] vatandaşların siyasal ve kamusal katılma haklarından seçme ve seçilme hakkının hukuki bir yansıması olduğu gibi, ilgili yasa eşit oy ilkesini kabul etmekle dönemine göre bu konuda önemli bir adım atmış oluyordu. 10 fasıl ve 116 madde şeklinde düzenlenen söz konusu yasa ile cinsiyet farkı yapılmaksızın genel ve eşit seçim hakkı esasında, yirmi yaşını doldurmuş tüm vatandaşlara seçim hakkı tanınmaktaydı.

Beyannamenin 4. maddesinde siyasi haklarla birlikte vatandaşlık hakkı da düzenlenmiştir. Beyanname Azerbaycan tâbiiyetinde bulunan herkesin dini veya mezhebi ne olursa olsun devletin vatandaşı olduğunu ilan etmektedir. Nitekim Parlamentonun 11 Ağustos 1919 tarihinde onayladığı "Azerbaycan Vatandaşlığı Hakkında" yasa[65] aslında bu maddenin uygulamaya dönük bir yönünü ifade eder.[66] Yeni vatandaşlık yasasında, vatandaşlığı kazanma ve kaybetme halleri kesin olarak belirlenmişti. Bu yasanın getirdiği vatandaşlık anlayışında ırk, dil, din, mezhep gibi unsurlara bir gönderme yoktu. Söz konusu yasa ırksal, dilsel veya dinsel bir vatandaşlık anlayışını değil, hukuki bir vatandaşlık anlayışını esas almaktaydı.

4- İlk Parlamentonun Oluşturulması

İstiklâl Beyannamesinin 6. maddesi gereğince Kurucu Meclis (*Meclis-i Müessesân*) oluşturuluncaya kadar Azerbaycan'ın yönetimini Millî Şûra ve ona karşı sorumlu olan geçici hükümet üstlenmiştir. Ancak kaotik bir dönemde faaliyete başlamış

---

[63] Bk. Bala, **İstiklâl Beyannamesinin Tahlili** (eseri neşredenlerin giriş yazısı), s. 20.

[64] İlgili kanun tasarısının onayı için bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 381-382; Yasanın içeriğiyle ilgili daha fazla bilgi için bk. Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 285-292. Ayrıca 19 Şubat 1920 tarihli benzer bir karar için bk. Bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. II, s. 310.

[65] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 403 vd.

[66] Beyannamenin 4. maddesinin uygulamaya dönük tarafıyla ilgili olarak Mirza Bala şöyle der: "Her bir insanın şahsı muhterem, Azerbaycan vatandaşı olduğu için hukuku mahfuz idi. Erkek, kadın, Müslüman, Hristiyan, Türk, Ermeni, Rus cins ve milliyet farkı gözlemeden, zengin-fakir, patron-amele, mülkedar-ekinci, muallim-şakirt, havâs-âvam, sınıf, meslek, tabaka, rütbe, makam, nesil, hatta beylik imtiyazı aramadan bütün vatandaşlar memleket idaresine iştirak ediyor[du]. Kanun vazeden müesseselere intihap etmek hakkına haiz oldukları gibi, intihap edilmek hakkına dahi malik idiler. Memleket dâhilinde muhtelif siyâsi fırkalar çalışıyor, Parlaman, millet içerisindeki bütün siyasî ve içtimai cereyanları temsil ediyordu. Herkes, her grup ve her teşkilat fikrini söylemekte, yazmakta ve anlatmakta haklı olduğu gibi, herkes istediği akideyi neşretmek için içtimâ yapar, teşkilat vücuda getirir, gazete neşredebilirdi. Hürriyet-i kelam, hürriyet-i vicdan, hürriyet-i matbuat, hürriyet-i içtima, teşkilat ve ittifak tamamıyla tatbik olunmakta idi." Bk. Bala, **a.g.e.**, s. 79-80.

ilk geçici hükumet, hiçbir şekilde yasama faaliyetinde bulunmamıştır.[67] Hükümet merkezi 15 Haziran 1918'de Tiflis'ten Gence'ye taşındıktan sonra[68] burada siyasi bir kriz ortaya çıkmış[69] ve bu durum Millî Şûra'nın önemli kararlar almasını zorunlu kılmıştır. 17 Haziran 1918 tarihli toplantıda yeni hükümet oluşturmak kararı alan Millî Şûra, tüm yetkilerini bu hükümete devrederek kendisini feshetti. Toplantıda ayrıca yeni hükümetin altı ay içerisinde Meclis-i Müessisân'ı açması kararlaştırıldı. Aynı gün Hoyski başkanlığında ikinci hükümet oluşturuldu.[70]

Böylece kendisine sınırlı yasama fonksiyonu tanınan ikinci hükümet, Millî Şûra'nın tekrar açılmasına kadarki sürede yürütme yetkilerine ek olarak yasama yetkisini de kuşandı. Bu amaçla hükümet yanında yasa koyucu bir komisyon oluşturuldu.[71] Tüm yasama ve yürütmenin bu şekilde tek elde toplanmış olması, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine zıt gözükse de, bu iç ve dış konjonktür gereği alınan bir önlemdi. Çünkü devletin bağımsızlığı tehlike ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durum Kasım ayının ortalarına kadar devam etmişti. Bu dönemde hükumet sosyo-ekonomik içerikli 180'nin üzerinde karar kabul etti. Hükumet merkezi Bakü'ye nakledildikten sonra önceki dönemlerde oluşturulan tüm mahkemeler ve mahkeme görevini yürüten komisyonlar ilga edildi.

---

[67] Firdövsiyye Ehmedova, "Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan'da Yasama ve Yürütme (1918-1920)", **Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, ed. Giyas Şükürov, Vasif Gafarov, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s. 288.

[68] M. Emin Resulzade, "Azerbaycan Cumhuriyeti", (*İstiklal Mecmuası*, 28 Mayıs 1919, No: 1), **Bakı və Azərbaycan Tarixine Dair Əsərlər (1918-1919)** içinde, haz. Şirməmməd Hüseyinov, Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2013, s. 111.

[69] Millî Şûra Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ederken ülke baştanbaşa anarşi içinde bulunuyordu. Bakü başta olmak üzere, Azerbaycan'ın doğu kısmı Bolşevik-Taşnak istilası altında idi. Bakü Stepan Şaumyan başkanlığındaki Bakü Halk Komiserler Soveti'nin (HKS) kontrolünde idi. Bu nedenle devletin merkezi olarak Gence seçilmişti. Bu tarihte Gence'nin idaresi ise Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın elinde idi. Diğer bölgelerde de otorite boşluğunun neden olduğu anarşik bir düzen mevcuttu. Mart 1918'de Bakü ve Kuba gibi bölgelerde Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan soykırım Bakü Komünü'nün ahali arasındaki nüfuzunun yitirilmesine ve egemenliğinin Bakü ile sınırlı kalmasına neden olmuştu. Milli Şûra 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile Batum'da bir antlaşma imzalamış, bu antlaşmanın 4. maddesi uyarınca gerekli olduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a askeri yardımda bulunacağı hükme bağlanmıştı. O tarihte Batum'da bulunan Azerbaycan heyetinin Osmanlı'dan askeri yardım isteği üzerine, Nuri Paşa komutanlığındaki Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'a gelmiş ve bu yardım sayesinde 15 Eylül 1918'de Bakü ele geçirilmiştir. Bakü'nün kurtarılması sonucunda hükumet merkezi buraya taşınmış ve 7 Eylül'de devletin başkenti ilan edilmiştir. Bu dönemde mevcut siyasi durumla ilgili daha geniş bilgi için bk. Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyetinin Xarici Siyasəti**, s. 89-133; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 268-275.

[70] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 5; Həsənli **a.g.e.**, s. 87-90; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 30-32.

[71] Alesker Aleskerov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri**, (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000, s. 47.

Bunların yerine Bakü Daire Mahkemesi ile Savcılığa bağlı özel kurumlar oluşturuldu.[72] Bu dönemde hükümet olağanüstü hal ilanı (19 Haziran 1918), tüm milli komitelerin ilga edilmesi (21 Haziran), resmi devlet dilinin (Azerbaycan Türkçesi) ilanı (27 Haziran), Azerbaycan Gümrüğü (10 Ağustos) ve Harbiye Nezareti'nin tesis edilmesi (1 Kasım), devlet bayrağının kabulü (ilki 20 Haziran, ikincisi 9 Kasım) gibi birtakım önemli kararlar almıştır. Bununla birlikte yalnız zaruri durumlarda yasama faaliyetine müdahil olan ikinci hükümet, 23 Haziran 1918'de bir genelge yayımlayarak, Rusya Hükümeti ile Maverâ-yı Kafkasya Hükümeti'nin kanunlarının geçici olarak yürürlükte olduğunu beyan etmiştir.[73] Yürütmenin somut bir kurum aracılığıyla gerçekleşmesi amacıyla Bakanlar Kurulu (Nazırlar Şurası) oluşturuldu. Bu kurumun işleviyle ilgili çıkarılan 12 Kasım 1918 tarihli karara göre, uygulamaya konulacak karar ve kanunlar Başbakan tarafından Bakanlar Kurulu'na gönderildikten sonra, ilgili bakan belirtilen konuyla ilgili gerek gördüğünde metne ek bir şerh düşebilirdi. Konuyla ilişkin herhangi bir tereddüt oluşması durumunda mesele yeniden Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınıp, üzerinde bazı düzenlemeler yapılırdı.[74]

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonucunda Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya'yı, özellikle Azerbaycan'ı tahliye etmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra bölge İngiltere'nin nüfuz alanı ilan edildi ve İran'da bulunan İngilizler Bakü'de Osmanlı ordusunun yerini aldılar. Bununla birlikte İngilizler, ülkede siyasal sisteme karışmadılar. Azerbaycan hükumeti iş başında kalmaya devam etti. Yaşanan tarihi gelişmeler Tiflis'te açılıp, Gence'de faaliyeti askıya alınan Millî Şûra'nın yeniden toplanması gereliliğini ortaya koydu. Millî Şûra, beş aylık aradan sonra ilk kez 16 Kasım 1918'de Bakü'de toplanarak durum değerlendirmesi yaptı.[75] 20 Kasım 1918'de ikinci kez toplanan Millî Şûra, geçici parlamentonun (Parlaman) oluşturulması hakkında yasa kabul etti. Parlamentonun içtüzüğü hazırlanarak ülke geneli

[72] Bu döneminde mevcut yargı sistemi, mahkemeler ve onların faaliyeti ile ilgili daha fazla bilgi için bk. İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 349-355; Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 279-284.

[73] Söz konusu genelgenin içeriği şöyle idi: "Mahkeme ve yönetim alanlarının tamamına ait tüm kanunlar hükümet tarafından lağvedilinceye veya değiştirilinceye kadar yürürlüktedir." Bk. Ehmedova, "**Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan'da Yasama ve Yürütme**", s. 289-290.

[74] Ehmedova, **a.g.m**., s. 291; İsmayilov, **a.g.e.**, s. 319-320, 324, 328, 350.

[75] **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 278, 282-283; Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyetinin Xarici Siyasəti**, s. 157-158; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 35; Toplantıda konuşulanlarla ilgili bk. **Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları**, s. 79-80.

üzere parlamentoya girecek mebuslarla ilgili kurallar belirlendi.[76] Bu kanun, aynı zamanda yeni yasama dönemine ve parlamenter sisteme geçişin de önünü açtı. Kasım ayının 29'da Millî Şûra'nın M. E. Resulzade imzası taşıyan "ulusa sesleniş" metni yayımlandı. Burada "Şûra-yı Millî'ni milli bir şekilden çıkarıp devletî bir şekle" salınacağı ve Kasım ayının 19'da kabul edilen kanunnameye esasen Millî Şûra'nın Aralık ayının 3'ne kadar 120 azalık bir Meclis-i Mebusan haline geleceği belirtildi. Bu mebusların "ileride umumi intihap usulü ile Azerbaycan Meclis-i Müessisan'ı toplanıncaya kadar memlekete sahip olacağı, onun mukadderatını halledeceği, hükümeti teşkil edeceği ve menfaatlerini müdafaa edeceği" ifade edildi. 3 Aralık'ta açılması kararlaştırılan Parlamento (Meclis-i Mebusan) çeşitli nedenler yüzünden 7 Aralık 1918'de açıldı.[77] O günün olağanüstü ortamında Müessesler Meclisi'ne seçimlerin yapılması mümkün olmadığından, ülke nüfusunun etnik yapısı dikkate alınarak orantılı bir şekilde bir Parlamento kuruldu. Parlamento kooptasyon (cooptatio) usulü ile, diğer bir ifadeyle genel seçimlere gitmeden mahdut seçimler yaparak yerel temsilciler seçmekle oluşturuldu.[78] Parlamentonun bu şekilde teşkil edilmesi her ne kadar demokrasi ilkesiyle bağdaşmazsa da içinde bulunulan oldukça zor ve çalkantılı ortam Parlamentonun bir an önce oluşturulmasını zorunlu kılmaktaydı. Öte yandan, 120 kişilik Parlamento üyelerinden 44'ü, daha önce (26-28 Kasım 1917) Transkafkasya'dan Tüm Rusya Müessisler Meclisi'ne halkoyu ile seçilen ve sonradan Millî Şûra'da görev yapmış temsilcilerdi.

Parlamentonun açılması ile yasama organı yürütme organından ayrılmış oldu.[79] Bununla yasama işlemi hükümet kararlarından parlamento kanunlarına doğru bir evrim

---

[76] **Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları**, s. 81-84; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 14-15.

[77] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 7; Samir İsmayılov, "Azerbaycan Parlamentosu'nun Açılması ve Faaliyetleri", **Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, s. 303-304; 7 Aralık 1918 tarihli Parlamentonun ilgili tutanak metni için bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 16-22.

[78] Oktay Əsədov, Rəfail Cəbrayilov, **Azərbaycan Respublikasının Parlamenti**, Bakı, 2008, s. 20; Bk. İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 325-326; Bəxtiyar Atakişiyev, **İnzibati Hüquq və Terminlər**, Bakı, 2008, s. 201-202.

[79] Parlamentoda 25 Ocak 1919'da kabul edilen bir yasayla bakanlar hariç, Parlamento üyelerinin devlet idare ve müesseselerinde çalışması yasaklanıyordu. Sadece Parlamento'nun bulunduğu yerdeki eğitim kurumlarının idari fonksiyonu olmayan akademik üyeleri ile devlet kurumlarında özel bilgi gerektiren konularda bilirkişi olarak bulunan şahıslar bu kanunun hükmü dışında tutuluyorlardı. Bahsi geçen kanun yasama organının yürütme organından tam şekilde ayrılmasını öngörmekteydi. Nitekim ilgili kanun; "Kuvveyi kanuniyye ile kuvveyi icraiyye ve adliyenin bir birinden kâmilen ayrı ve müstakil olması cumhuriyet idare esaslarından olmak hasebi ile mebusluk vazifesi ile memuriyet vazifelerinin bir şahısta içtimaı gâlib olmadığından Azerbaycan Meclis-i Mebûsanı aşağıdaki mevaddı kabul eylemiştir." diyerek bu hususu açıkça belirtmiştir. Bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 83.

geçirmiştir.[80] Parlamento çalışmalarını 17 Mart 1919'da kabul edilmiş İçtüzüğü (*Azerbaycan Parlamentosu'nun Talimatı*) hükümlerine göre yürütmekteydi.[81] İçtüzüğe göre parlamentonun 120 milletvekilinden oluşması gerekiyordu.[82] Fakat parlamentoda üye sayısı, faaliyeti süresince hiçbir zaman 120'e ulaşmamıştır. Bununla birlikte, Parlamentoda ülkedeki bütün sınıf ve milletler temsil edilmekteydi. Mebusların partilere göre dağılımı ise şu şekildeydi: Müsavat ve tarafsızlar grubu 39 mebus, İttihad grubu 13 mebus, Ahrar grubu 6 mebus, Sosyalist blok 13 mebus, Partisizler 4 mebus, Bağımsızlar 3 mebus, Ermeni grubu 5 mebus, Taşnaksutyun grubu 6 mebus, Azınlıklar grubu 4 mebus.[83] Parlamentoda, maliye, bütçe, yasama, toprak meseleleri, seçim ve işçi sorunları komisyonları gibi toplamda 12 komisyon faaliyet gösterirdi.[84]

Tek meclisten oluşan Parlamentonun[85] ilk başkanı Ali Merdan Topçubaşov oldu. Hasan Ağayev ise başkan yardımcısı görevine seçildi. Parlamentonun genel yapısı oluşturulduktan sonra, F. H. Hoyski hükümetin istifasını sundu. İstifası kabul edildikten sonra, Parlamento hükümet kurma görevini tekrar Hoyski'ye verdi. Bunun üzerine Hoyski oluşturduğu yeni kabineni ve hükümet programını 26 Aralık 1918'de Parlamentoya sundu, geniş müzakereler sonucu hükümet programı onaylandı ve yeni kabine parlamentodan güvenoyu aldı.[86] İlk toplantısını 7 Aralık 1918'de, son toplantısını ise 27 Nisan 1920'de yapan Parlamento, on yedi aylık yasama süresince toplam 145 oturum gerçekleştirmiştir.[87] Bu dönem zarfında Parlamentoya 270'den fazla kanun taslağı sunulmuş,[88] bunların 230'a yakını kabul edilmiştir.[89] Bunların çoğunluğunu, İstiklâl Beyannamesi'nin belirlediği ilkeler doğrultusunda devletin toprak bütünlüğü, mutlak bağımsızlık ilkesi, temel hak ve özgürlükler, demokratik hukuk devleti ilkelerine dayanan kararlar oluşturmaktaydı.[90]

---

[80] Ehmedova, "**Yasama ve Yürütme**", s. 290.
[81] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 9.
[82] **Azerbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolleri**, s. 82.
[83] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 8.
[84] İsmayilov, **Azerbaycan Hukuk Tarihi**, s. 327.
[85] Bk. Bala, **İstiklâl Beyannamesinin Tahlili**, s. 78-79.
[86] **Azerbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V. s. 291-292; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 36.
[87] Parlamentonun (Meclis-i Mebûsan) 7 Aralık 1918 ila 27 Nisan 1920 tarihleri arasındaki oturumları (ictima) ile ilgili tüm tutanaklar için bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: (1918-1920): Parlament**, C. I-II.
[88] İsmayilov Parlamento'ya sunulan kanun taslağının toplamda 315 olduğunu kaydeder. Bk. **a.g.e.**, s. 322.
[89] Bu dönemde kanun yapımının; (1) kanun taslağının sunumu, (2) taslağın müzakeresi, (3) taslağın kabul edilmesi ve (4) kanunun resmi gazetede (*Azerbaycan Gazetesi*) yayımlanması şeklinde dört aşamalı olarak yapıldığı ile ilgili bk. İsmayilov, **a.g.e.**, s. 320-322.
[90] **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**, C. I, s. 37, 43-44; **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 9.

Çok hassas iç ve dış siyasi koşullarda ortaya konan ve Cumhuriyet'in ilk hukuki senedi kabul edilen İstiklal Beyannamesi'nin, Azerbaycan anayasal gelişmeleri bakımından hukuk devletine doğru atılmış bir adım olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu belge anayasayı tam karşılayamazdı. Bundan dolayı anayasanın devletin yüce organı olarak kurulması tasarlanan ve halk oylamasıyla seçilecek Kurucu Meclis (*Meclis-i Müessesân*) tarafından kabul edilmesi öngörülmekteydi.[91] Ancak İstiklal Beyannamesi'nde belirtilen ve kısa sürede açılması düşünülen Müessisler Meclisi, yaşanan tarihi gelişmeler nedeniyle Cumhuriyet'in 23 aylık kısa süreli varoluş dönemi içinde açılmamıştır. Aslında, Müessisler Meclisi'ne yapılması düşünülen seçim konusu parlamentoda devamlı gündeme getirilmiş, hatta bu amaçla bir komisyon kurulmuş ve 21 Temmuz 1919'da bir seçim yasası çıkartılmıştı.[92] On bölümden oluşan bu yasa metni, yönetim ve seçim konularına detaylı açıklamalar getirmişti. Ayrıca, 12 Şubat 1920'de kabul edilen bir yasa ile Müessisler Meclisi'ne seçimler yapılabilmesi için kaza, il ve ilçelerde seçim kurumlarının oluşturulması ve Yüksek Seçim Kurulu'na belli miktarda para tahsis edilmesi yönünde önemli kararlar alınmıştı.[93] 20 Nisan 1920 seçim günü olarak kararlaştırılsa da yaşanan tarihi olaylar genel halkoyuyla seçilecek bir Kurucu Meclis oluşturulmasına engel olmuştur. Bununla birlikte bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kısa ömrüne rağmen, ülkenin siyasal geleneğinde önemli izler bırakmış, Azerbaycan hukuk tarihi açısından parlamenter rejim deneyimi yaşamış bir ülke olarak her zaman dikkat çekici bir örnek olmuştur. Bu tarihsel dinamik, daha sonraki dönemlerde Azerbaycan aydınlarının gözünde önemli bir referans noktası olarak kalmıştır.[94]

[91] Bk. Bala, **İstiklâl Beyannamesinin Tahlili**, s. 78, 80; İsmayilov, **a.g.e.**, s. 318-319.
[92] İlgili kanun tasarısının onayı için bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. I, s. 381-382.
[93] Bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, C. II, s. 310; Ehmedova, "**Yasama ve Yürütme**", s. 291, 294-295.
[94] Haluk Alkan**, Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası**, Ankara: Usak Yayınları, 2010, s. 45.

2. SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN'INDA ANAYASAL GELİŞMELER

Bu dönem Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya tarafından işgaliyle başlamakta ve esasen SSCB dönemiyle örtüşmektedir. Anayasal gelişmeler bakımından Halk Cumhuriyeti dönemine oranla farklı gelişimlerin ortaya çıktığı bu dönem, Azerbaycan anayasa hukuku tarihinin ikinci büyük aşaması kabul edilebilir. Yaklaşık 71 yıllık uzun bir dönemin ele alındığı bu bölümde, 1921, 1927, 1937, 1978 tarihli toplamda dört anayasa inceleme konusu yapılacaktır. Anayasaların incelenmesine geçmeden önce, Sovyet Rusya işgaliyle başlayan tarihsel sürece kısaca değinilecek, ardından ilk Anayasanın kabülüne kadarki sürede devletin temel yönetim ve idari organları hakkında kısa bilgi verilecektir.

2.1. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NDEN AZERBAYCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NE GEÇİŞ

Ekim Devrimi İmparatorluğu parçaladığında, eski imparatorluk topraklarında yaşayan milliyetler bağımsızlıklarını ilan etme yoluna gittiler. Devrim sonucunda devlet yönetimini ele geçiren Bolşevikler, yayınladıkları bildirgeler ile eski Çar Rusyası içindeki bütün milletlere kendi kaderini tayin edebilme hakkı tanıdılar. Dönemin uygun koşullarında self-determinasyon hakkını kullanan Maverâ-yı Kafkasya halkları, kendi ulus devletlerini oluşturarak imkân elde ettikleri ölçüde bağımsızlıklarını sağlamlaştırmaya çalıştılar. Ancak bu bağımsızlık dönemi, Bolşeviklerin Çarlık Rusya'dan ayrılan bu ülkeleri yeniden işgal yoluyla ele geçirmeye ve kendi idarelerinde sosyalist çatısı altında birleştirmeye başlamasıyla pek de uzun sürmedi.

2-9 Aralık 1919'da yapılan Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi'nin (RK(b)P) VIII. Rusya Kongresinde Sovyet topraklarındaki tüm milli örgütlerin, bölgesel alt birimler oluşturmak üzere feshedilip, Komünist Parti'ye katılmaları kararı alındı. Bu dönemde Azerbaycan'da komünistlerin etkisi giderek güçlenmekteydi. 11 Şubat 1920'de Bakü'de, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi (AK(b)P) kurularak 43 kişiden ibaret Merkez Komitesi oluşturuldu.[95] Komünist Partisi kısa süre sonra yaptığı kurultayında mevcut

[95] "Azərbaycan Kominist Partiyası", **Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**, Bakı, 1976, C. I, s. 148; Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe**, s. 229-231; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C.

hükümeti devirip, işçi-köylü hâkimiyetini tesis edecek yeni bir hükümet kurma kararı almıştır.[96] Rusya 8 Nisan 1920'de geniş yetkilerle donatılmış, yerli komünistleri desteklemek ve işgalin siyasi-askeri ve stratejik açıdan irtibatını sağlayacak özel bir organ olan Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosunu (*Kavbüro* veya *Zakavkazkoe Büro*) oluşturdu.[97]

Nisan ayında artık Azerbaycan'ın işgal planı hazırlanmıştı. Bu amaçla Kafkasya Bürosu, AK(b)P ve XI. Kızıl Ordu birlikte faaliyet göstermekteydi.[98] Gelişen süreçle birlikte Kızıl Ordu birliklerinin Azerbaycan sınırından içeriye sokulması ve içten Bakü şehrinin önemli mevkilerinin ele geçirilmesinden sonra,[99] gösteriş niteliği taşısa da iktidarı ele geçirmenin yasal bir biçimde olmasına dikkat eden AK(b)P temsilcileri, 27 Nisan 1920'de parlamentoya G. Sultanov başkanlığında bir heyet göndererek hâkimiyetin 24 saat içinde kendilerine devredilmesini talep eden bir ültimatom verdi. Parlamentonun cevabından anlaşıldığı üzere, ültimatom birçok konuda güvence veriyordu. Bunlardan bazısı vaziyeti kurtarma mahiyetindeyken, diğerleri, yıkılan rejimin yönetici kadrosunu teminat altına almayı amaçlıyordu. 27 Nisan saat 20.45'de Parlamento son kez olağanüstü olarak toplandı. Öte yandan parlamento daha kararını vermeden, görüşmelere esnasında (milletvekilleri görüşmelerde bulunurken) Hazar filosunun komünist mürettebatı, silahlarını parlamento binasına yöneltmiş bulunuyordu.[100] Parlamento, uzun ve gergin müzakerelerle geçen son oturumunda[101] kendisini feshetmeden hâkimiyetin Bolşeviklere (Geçici İhtilâl Komitesi'ne) devredilmesini aşağıdaki şartlarla onayladı:

1. Azerbaycan'ın Sovyet idaresi altında tam bağımsızlığı sağlanacak,
2. Azerbaycan Komünist Partisi tarafından kurulacak hükümet geçici bir otoriteye sahip olacak,
3. Azerbaycan'ın nihai idare sistemi, hiçbir dış baskı olmaksızın, Azerbaycan'ın en yüksek yasal organı olan, Azerbaycan İşçi, Köylü ve Askeri Sovyeti tarafından belirlenecek,

---

V, s. 415. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi 1930 yılından sonra "Bolşevik" adı atılarak Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) olmuştur.

[96] Vladimir İliç Lenin, **Azərbaycan Haqqında**, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1966, s. 164.

[97] Swietochowski, **a.g.e.**, s. 236; Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık**, İstanbul, 1983, s. 229.

[98] İsmail Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, çev. Ekber Necef, Şamil Necefov, İstanbul: Ötüken, 2009, s. 603.

[99] Azerbaycan'ın işgali kanıtlayan belge 21 Nisan 1920 tarihli Rusya Kafkasya Komutanlığı tarafından 490 sayılı emirle imzalanmış ve XI. Kızıl Ordu komutanı Levandovski'ye iletilmiştir. Emir gereği, Azerbaycan hükümeti direnecek olursa işgalin 5 gün içinde tamamlanması belirtilmiştir. 23 Nisan tarihli ek emirle tüm Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi görevi verilmişti. Bk. Mehmetov, **a.g.e.**, s. 605.

[100] Swietochowski, **a.g.e.**, s. 240; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 423-424.

[101] Mevcut şartlarda Parlamentonda yapılan konuşmalar ve ileri sürülen öneriler için bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, s. C. II, 417-419.

4. Tüm idari memuriyetler devam edecek, sadece sorumluluk taşıyan mevkilerdeki kimseler değiştirilecek,
5. Yeni oluşturulan geçici komünist hükümet, mevcut hükümet ve parlamento üyelerinin can ve mal güvenliğini temin edecek,
6. Kızıl Ordu'nun Bakü'ye askeri müdahalede bulunmaması için önlem alınacak,
7. Yeni hükümet, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmaya çalışan tüm dış güçlere karşı, tam gücüyle, sert tedbirlere başvurmak suretiyle direnecekti.[102]

Böylece, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığa kavuşan ve sonrasında Paris Barış Konferansı'nda *de facto* olarak tanınan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin hukuki mevcudiyeti, iki yıl sonra sona erdi.[103] Bununla da Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi süreci başlamış oldu.

Müsavat hükümeti devrildikten sonra işgalin sabahı, Azerbaycan Askeri İhtilâl Komitesi (*Azrevkom*) kuruldu. Azerbaycan Askeri İhtilâl Komitesi, Azerbaycan'da proleter diktatörlüğünün en yüksek hâkimiyet organı idi. Kurumun asıl görevi devrilmiş istismarcı sınıfların direnişini kırmak ve Azerbaycan'da sosyalist devlet hâkimiyetini yerleştirmekti. Başkan ve 6 üyeden oluşan kurum, faaliyetini Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi'nin (*MYK*) kuruluşuna kadar (19 Mayıs 1921) devam ettirmiştir.[104] Askeri İhtilâl Komitesi, 28 Nisan tarihinde gerçekleştirdiği oturumda, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SSC) kurulduğunu ilan ederek ülke yönetiminin N. Nerimanov başkanlığında Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin (*HKS*) elinde bulunduğunu açıkladı. Bu oturumda Halk Komiserleri Sovyeti'nin dokuz kişilik idari yapısı belirlendi. Böylece, Azerbaycan Sovyet döneminin ilk kabinesi oluştu.[105]

29 Nisanda Bakü İhtilâl Komitesi faaliyetlerine başladı. Bunun dışında çeşitli bölgesel devrimci komiteler de kuruldu. Anlaşıldığı kadarıyla işgalden sonra Azerbaycan'ın genelinde söz sahibi olan, merkezi bir yönetim bulunmuyordu. Bu dönemde görevleri birbiriyle çatışan iki idarecilik ortaya çıkmıştı; bir tarafta tüm Azerbaycan'ın idaresinden sorumlu Azrevkom ile HKS, öte tarafta ise eski Bakü ve çevre kazaların yönetimini elinde bulunduran Bakü İhtilâl Komitesi ve Bakü Sovyeti. Bu durum

---

[102] Bk. **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: Parlament**, s. C. II, 420; Swietochowski, **a.g.e.**, s. 241-242.
[103] Azerbaycan'ın Sovyetler tarafından işgal süreciyle ilgili geniş bilgi için bk. Swietochowski, **a.g.e.**, s. 223-250; Həsənli, **Azərbaycan Xalq Cumhuriyetinin Xarici Siyasəti**, s. 397-418; **Azərbaycan Tarixi (1900-1920)**, C. V, s. 413-429; Bu dönemde yaşanan Sovyet karşıtı isyan ve ayaklanmalarla ilgili bk. Musa Gasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi: 1920-1945**, çev. Ekber Necef, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 95-144.
[104] Bu kurum "Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsi" (*AMİK*) olarak da bilinir. Bk. "Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsi", **Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**, C. I, s. 163.
[105] Bk. "**Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsi**", s. 163; **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 7-8.

daha sonra Bakü Sovyeti ile HKS arasında siyasi ihtilaflara neden olacaktır.[106] Daha sonra AK(b)P Merkez Kurulunun 4 Haziran 1920 tarihli kararıyla HKS, faaliyetlerinde İhtilal Komitesi ile birlikte, Bakü Sovyeti ve onun Yürütme Komitesi karşı sorumlu idi.[107] Aynı senenin Ağustos ayında ise Küçük Halk Komiserleri Sovyet'i oluşturuldu. Bu kurumun asıl görevi Azerbaycan İhtilâl Komitesi'nin yetkilerine ilişkin meseleleri geniş şekilde müzakere etmek ve bunları hazırlamak idi. Rejim değişikliğinden sonra ilk başlarda ülke genelinde yasama ve yürütme işlerini Azerbaycan İhtilâl Komitesi gerçekleştirmekteydi. Bölgelerde Sovyet hâkimiyeti ise kaza, mıntıka ve köy ihtilâl komitelerinin elinde bulunuyordu.[108]

29 Nisan'da Azerbaycan İhtilâl Komitesi Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetine (RSFSC) yönelik "karşılıklı dostluk ve sıkı işbirliğine istinaden" birbirilerini tanıma çağırısında bulundu. 5 Mayıs 1920 tarihinde RSFSC Halk Komiserleri Sovyeti adına V. İ. Lenin'in Azerbaycan Sovyet yönetimine gönderdiği telgraf,[109] görünürde Azerbaycan SSC'nin RSFSC tarafından tanındığı anlamına gelmekteyse de, gerek bu tanıma, gerekse de yerel komünistlerin konumu Azerbaycan'da Rusya'dan bağımsız idare anlayışının mevcut olmadığını göstermekteydi.[110] Nitekim 30 Eylül 1920'de RSFSC ile Azerbaycan SSC arasında ek beş antlaşma ile birlikte bir "askeri ekonomik" ittifak antlaşması imzalandı. Antlaşma iki devlet arasında "sıkı bir askeri ve mali ekonomik ittifak ilkesini" saptamakta, (1) askeri örgütlenme ile askeri komutanlığın; (2) milli ekonomiyi ve dış ticareti denetleme organlarının; (3) iaşe örgütlerinin; (4) demir yolları, su ulaştırma ve posta telgraf idaresinin; (5) ve maliyenin mümkün olan en kısa zamanda birleştirilmesini öngörmekteydi.[111]

12 Mayıs tarihli yasayla ülkedeki tüm sınıf farklılıklarına son verilmekte, etnik grupların isimleri korunarak ülkede yaşayan tüm kesimlerin "Azerbaycan SSC vatandaşı" olduğu belirtilmekteydi. Söz konusu yasa aynı zamanda etniklerin dini tanımlarını da

---

[106] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 26-28; Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, s. 608, 646.
[107] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 325.
[108] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 7-8.
[109] Telgrafın metni şöyle idi: "Halk Komiserleri Sovyeti bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti emekçi halkının özgürlüğünü kutluyor ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin Sovyet yönetimi altında RSFSC ile birlikte kendi özgürlük ve istiklaliyetini Doğu'nun esaretteki halklarının barışmaz düşmanı emperyalizmden koruyacağına emindir. Yaşasın bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti!
Yaşasın Azerbaycan işçi ve köylüleri!
Yaşasın Azerbaycan ve Rusya işçilerinin ve köylülerinin birliği!"
Bk. **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 9; Mehmetov, **a.g.e.**, s. 609.
[110] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 9-10; Mehmetov, **a.g.e.**, s. 609-609.
[111] Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, 35-351.

kaldırmıştır.[112] Bunu müteakiben 26 Mayıs 1920 tarihli "Azerbaycan SSC Emekçi Okulları Hakkında Yasa" gereği ilk ve ortaokullarda din derslerinin, dini merasimlerin öğretilmesi ve her türlü medrese eğitiminin yapılması yasaklandı. Dini ayrıcalıklar kaldırılarak, dini kurumlar devletten ayrıldı. Diğer bir ifadeyle, dini kurumlar devlet desteğinden mahrum bırakıldılar ve din adamlarının okullarda din dersi vermeleri yasaklandı. Buna uygun olarak AHC döneminde mevcut olan Diyanet Bakanlığı da kapatıldı. Bu alanda görev yapan bütün meslek sahiplerinin görevine son verildi.[113]

Bolşevik rejimiyle birlikte eski mahkeme sistemi ortadan kaldırıldı. 12 Mayıs 1920'de "Halk Mahkemeleri hakkında" kabul edilen yasayla tek tip mahkemeler oluşturuldu. Yeni mahkemelerin oluşumunda Rusya mahkeme sistemi tecrübesinden istifade edilmiştir. Yeni yasa, halk hâkimlerinin, kazalarda İşçi ve Köylü Temsilcileri Sovyeti'nin Yürütme Komitesi; Bakü'de ise Bakü Şehir Yürütme Komitesi tarafından seçilmesini öngörmekteydi. Fakat ilk dönemlerde Sovyetler ve onların yürütme komiteleri mevcut olmadığından hâkimler yerel ihtilal komiteleri tarafından seçilecekti. 1920 Mayıs-Eylül aylarında ülkenin hemen hemen tamamında bu tip mahkemeler oluşturuldu. Özel bazı suçlar ve devrim karşıtlığı hariç bütün ceza ve medeni konuları Halk mahkemelerinin sorumluluk alanına girmekteydi. 1 Haziran 1920'de İhtilal Komitesi'nin kararı ile temyiz mahkemesi görevini yapacak dört kişiden oluşan Geçici Halk Hâkimleri Sovyeti kuruldu. Halk Hâkimleri Sovyeti ceza yargısı ve medeni yargı şeklinde iki kısımdan ibaretti. Devrim karşıtlığıyla mücadele adı altında 29 Nisan 1920'da askeri mahkemeler (Yüksek İnkılap Tribünü, Askeri İnkılap Tribünü), idari konulardaki uyuşmazlıklarla ilgili ise "intizam yoldaşlık mahkemeleri" (28 Haziran 1920) oluşturulmuştur. Halk Adliye Komiserliği'nin 23 Mayıs 1920 tarihli kararıyla mahkeme sürecinde tarafların haklarını müdafaa etmek amacıyla 36 kişiden müteşekkil Halk Hâkimler Sovyeti'ne bağlı "hukuk savunucuları kurulu" meydana getirilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan SSC'de faaliyette bulunan mahkemelerin tamamı Halk Adiye Komiserliğine bağlı idi.[114]

Azerbaycan İhtilâl Komitesi'nin 9 Haziran 1920 tarihli Azerbaycan SSC Halk İçişleri Komiserliği hakkındaki direktifiyle ülke anayasası hazırlanana kadar ülkenin iç

[112] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 16-17; Mehmetov, **a.g.e.**, s. 618.
[113] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 195; Mehmetov, **a.g.e.**, s. 634; Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 320.
[114] Mayil Bayramov, **Azərbaycan Respublikasının Məhkəmə Hakimiyyəti**, Qanun, Bakı 2004, s. 124-125, 128-130, 132; Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 352-354, 386.

yönetimsel fonksiyonları Halk İçişleri Komiserliği'ne havale edildi. Komiserlik, merkezi yönetim mekanizmasını kurmanın yanında, yerel yönetimlerin oluşturulması ve denetlenmesi görevlerini de gerçekleştiriyordu. Komiserliğin bünyesinde İşçi-Köylü milisi ve İşçi-Köylü Savunma Komiteleri oluşturuldu.[115] Görüldüğü kadarıyla bu dönemde tek devlet otoritesi oluşuncaya kadar, çeşitli yönetim organları iç içe birlikte yaiamışlardır.

Azerbaycan'daki Sovyet yönetimi tek parti rejimi idi. Proleter diktatörlüğünün savunucusu olan AK(b)P işgalle birlikte hükümet partisi olmuştu. Yönetim Kurulu tarafından idare edilen AK(b)P, kuruluş ve işleyiş olarak bağımsız bir parti olmayıp, RK(b)P'nin bir şubesi konumundaydı. Nitekim partinin programı ve tüzüğü de RK(b)P'nin program ve tüzüğü ile hemen hemen aynıydı. Parti faaliyetini Kafkasya Bürosu Yönetim Kurulunun denetimi altında yapmaktaydı.[116] Parti Yönetim Kurulu ilk başlarda Moskova'dan atanan yöneticilere idare edilmekteydi. Daha sonra (1925) Parti idari mekanizması sekreterliğe dönüştürülmüş, 1929 yılından sonra ise Moskova tarafından direkt atanan birinci sekreterlerce idare olunmuştur. Azerbaycan KP(b)P Yönetim Kurulunun birinci sekreteri, aynı zamanda Azerbaycan SSC'nin de yönetiminden sorumluydu. Hükümeti ise bir çeşit Bakanlar Kurulu demek olan Halk Komiserleri Sovyeti teşkil ediyordu.[117]

2.2. 1921 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI

2.2.1. Anayasanın Yapılışı

Ocak 1921'den itibaren Azerbaycan'da sovyetlere (konsey) seçimlerin yapılmasına ve Birinci Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin toplanmasına yönelik hazırlıklar başladı. Fakat bu seçimler toplumun bütün kesimlerini kapsamamaktaydı. Seçimlerde 28 Nisana (1920) kadar, hatta ondan sonra bile çalışan devlet memurları, kendi başına ticaret yapanlar, rantiyeler, din adamları ve eski polis teşkilatında çalışan gizli ajanlar seçme ve seçilme hakkından mahrum idiler. Daha önce Sovyet Anayasasınca benimsenen bu ilke, sonrasında Azerbaycan Anayasasınca da kabul edilecekti. 1921 Nisanın sonlarına doğru köy, nahiye ve kaza sovyetlerinde seçimler artık tamamlanmış, Mayıs ayının başlarına kadar Azerbaycan'da 30 bine yakın temsilcisi bulunan yaklaşık 1400 köy sovyeti seçilmişti.[118]

---

[115] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 17; Mehmetov, **a.g.e.**, s. 618.
[116] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 23; Mehmetov, **a.g.e.**, s. 610-611.
[117] Mehmetov, **a.g.e.**, s. 611.
[118] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 131-132.

Bu gelişmelerin ardından 6-19 Mayıs 1921 tarihinde Bakü'de Birinci Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi toplandı. Kongrede 582'si belirleyici, 8'i ise danışman (məşvərət) sıfatıyla çok sayıda temsilci iştirak etmekteydi. Kongrenin gündeminde Azerbaycan İhtilâl Komitesi ve diğer halk komiserliklerinin faaliyet raporlarının değerlendirilmesi, Anayasanın kabulü ve SSC Merkez Yürütme Komitesi'ne seçimlerin yapılması gibi konular vardı. Anayasanın kabulü ve yüksek yönetim organının teşkili Kongrenin gündeminde önemli yer tutmaktaydı. Komisyon tarafından hazırlanan anayasa tasarısı, ilk önce Mayıs ayının 11'de, daha sonra ise 14'de genel kurul toplantısında müzakere edildi. Tasarının, müzakerenin ardından Kongrenin 19 Mayıs 1921 tarihli toplantısında genel oyla kabul edilmesiyle Azerbaycan SSC'nin ilk Anayasası ortaya çıkmış oldu.[119]

Azerbaycan SSC'nin ilk anayasası sayılan 1921 tarihli bu Anayasa,[120] esasında bağımsız, egemen bir devletin anayasası değildi. Bu Anayasa temelde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) ilk Anayasasının benimsediği ilke ve prensiplere dayanmaktaydı. Hatta onun bir tekrarı olduğu söylenebilir.[121] Bilindiği gibi RSFSC'nin ilk Anayasası, 10 Temmuz 1918'de V. Tüm-Rusya Sovyetler Kongresi tarafından kabul edilmiş ve 19 Temmuzda RSFSC'nin yayın organı *İzvestiya*'da yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.[122] Aynı senenin başlarında ilan edilen "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirisi",[123] Lenin'in önerisi üzerine, giriş bölümü olarak "Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti Anayasası (Temel Kanunu)"na eklenmişti.[124] 1918 Anayasası genel olarak ifade etmek gerekirse bütün egemenliğin Sovyetlere geçmesinden, Rusya topraklarında yaşayan bütün halkların eşitliğinden, toprakların, doğal zenginliklerin, ormanların ve suların halkın egemenliğine geçmesinden, sanayi, ticaret ve tarım işletmelerinde olduğu gibi, Sovyet iktidarının

---

[119] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 134; Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 327; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 362.
[120] Konstitutsiya Azerbaydjanskoy Sosialistiçeskoy Sovetskoy Respubliki (10 Maya 1921).
[121] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 134; Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 327.
[122] Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 144; **İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii**, Moskova: Prospekt, 2003, s. 301-303.
[123] Sovyet tarihinde ilk temel anayasal bildirge olarak kabul edilen "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi", Ocak 1918'de Lenin tarafından kaleme alınmış ve III. Tüm-Rusya Sovyetler Kongresi'nde onaylanmıştır. Bk. Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 107, 115, 121; Anweiler, **Rusya'da Sovyetler**, s. 302; Dört bölümden oluşan Bildirge'nin tam metni için bk. Servet Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976, s. 583-585.
[124] Konstitutsiya (Osnovnıy Zakon) Rossıyskoy Sotsialistiçeskoy Federativnıy Sovetskoy Respubliki (10 İyulya 1918), 1918 Sovyet Anayasa'sının tam metni için bk. S. Kukuşkin, O. İ, Çistyakov, **Oçerk İstorii Sovetskoy Konstitutsii**, Moskova: Politizdat, 1987, s. 239-261.

merkezi ve yerel organlarının örgütlenmesi üzerinde de işçi denetiminin olmasından bahsetmektedir.[125]

2.2.2. Anayasanın Genel Planı

1921 Azerbaycan SSC Anayasası, 5 bölüm, 15 fasıl ve 104 maddeden oluşur.[126] Anayasada başlangıç kısmı bulunmamaktadır. Anayasada birinci bölüm (m. 1-14) genel hükümlere ayrılmış, ikinci bölümden itibaren pratik hükümler ele alınmıştır. Merkezi ve yerel organların örgütlenmesinden (Sovyet yapılanması) bahseden ikinci bölüm, (m. 15-78) 9 fasıldan ibarettir. Bu bölümün II. faslı, Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nden (m. 15-21); III. faslı, Azerbaycan Merkez Yürütme (İcra) Komitesi'nden (MYK) (m. 22-28); IV. faslı, Merkez Yürütme Komitesi'nin Riyaset Heyeti'nden (m. 29-31); V. faslı, Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin ve Merkez Yürütme Komitesi'nin görevlerinden (m. 32-34); VI. faslı ise Halk Komiserleri Sovyeti (HKS) ve onun yetki ve görevlerinden (m. 35-46) bahsetmektedir. İkinci bölümün yerel örgütlenmelere ilişkin olan VII, VIII, IX ve X. fasılları, Sovyetlerin il, kaza ve nahiye kongrelerinin örgütlenmesi, şehir ve köy Sovyetlerinin kurulmasıyla ilgilidir (m. 47-78). Anayasanın üçüncü bölümünün (m. 79-102) XI. faslı aktif ve pasif seçim hukuku (m. 79-80); XII. faslı, seçimlerin yapılma şekli (m. 81-85); XIII. faslı ise seçimlerin denetimi ve milletvekillerinin geri çağırılması (m. 86-93) gibi konuları ele almaktadır. Anayasa dördüncü bölümde (XIV. fasıl) bütçe konusunu (m. 94-102); beşinci bölümde (XV. fasıl) ise Azerbaycan SSC'nin arma ve bayrağını (m. 103-104) düzenlemektedir.

2.2.3. Genel Esasları

Anayasanın birinci bölümünü oluşturan 1 ila 14'üncü maddeleri genel esaslara ayrılmıştır. Genel esaslarda devletin ismi Sovyet işgalinden sonra belirlenen şekliyle "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" (ASSC) olarak geçer. Azerbaycan, bu anlamda Sovyet modeline göre örgütlenmiş şeklen bağımsız bir cumhuriyet idi. Daha önce İstiklal Beyannamesi'nde "Halk Cumhuriyeti" olarak öngörülen devlet yönetim şekli, Sovyet Rusya'nın işgali sonucu "Sosyalist Cumhuriyet"e doğru bir dönüşüm geçirdi.

---

[125] V.A. Karpinski, **SSCB Toplum ve Devlet Düzeni (1917-1947): Stalinist Anayasa**, çev: Selim Tanyeli, İstanbul: Varyos Yayınları, 1991, s. 6.

[126] 1921 Anayasasının tam metni için bk. **Конституция Азербайджанской Социалистической Советской Республики** (Утверждена 1-ым Всеазербайджанским с'ездом Советов 19 мая 1921 г.), Баку, 1921.

Bilindiği üzere 1918 Sovyet Anayasa'sı sosyalist toplum kurmayı amaçlayan bir anayasaydı. Nitekim bu husus, Anayasanın başında yer alan "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirisi"nin 2. bölümünde açıkça ilan edildiği gibi,[127] Anayasanın bizzat kendisinde de (m. 9) bir amaç olarak ifade edilmiştir. Marksist öğretide var olan ve Bolşevik devlet anlayışınca da benimsenen şekliyle sosyalizmin gerçekleşmesiyle devletin tamamen ortadan kalkacağı inancı, burjuva iktidarının kalıntılarını temizlemek ve komünizmin nihai aşamasına ulaşmak adına, geçici bir çare olarak "proletarya diktatörlüğü" aracıyla güçlü bir devlet aygıtını zorunlu kılmaktaydı.[128] Sovyet Anayasasının 9. maddesine yansıyan bu anlayış, kendisinden uyarlanan Azerbaycan Anayasasının ilk maddesinde devlet iktidarının geçici bir nitelik taşıdığını, bununla birlikte devam ettiği sürece güçlü olması gerektiğini şu şekilde dile getiriyordu: "Geçiş dönemi için hazırlanmış Azerbaycan SSC Anayasasının asıl hedefi, burjuvaziyi ve insanın insan tarafından her türlü sömürüsünü ortadan kaldırmak, hem sınıf farklılıklarının hem de devlet iktidarının var olmayacağı sosyalizmi inşa etmek amacıyla kent ve kır proletaryasının ve yoksul köylülerin diktatörlüğünü güçlü bir Sovyet iktidarı şeklinde kurmaktan ibarettir."

Anayasanın genel esaslarının bundan sonraki maddeleri, din/kilise ile devleti, okulla dini (kilise, cami gibi dini kurumları) birbirinden ayırmakta (m. 4); işçilere söz, fikir ve toplantı özgürlükleri tanıyıp, onların emrine gazete, broşür ve kitap yayımını sağlayacak teknik araçlar, toplantı binaları vererek bunları güvence altına almakta (m. 5-6); ücretsiz eğitim temin etmekte (m. 8); "çalışmayana ekmek yok" ilkesiyle herkese çalışma zorunluluğu getirmekte (m. 9); Azerbaycan SSC'nin savunulması için tüm işçilere zorunlu askerlik hizmeti öngörmekte (m. 10); Azerbaycan topraklarında yaşayanlara, işçi sınıfına ve ücretli işçi çalıştırmayan köylülüğe mensup yabancılara vatandaşlık hakkı tanımakta (m. 11); siyasi ya da dini inançlarından dolayı kovuşturmaya uğramış yabancılara sığınma hakkı sağlamakta (m. 12); 13. madde gereği din, ırk ve milliyet farkı gözetilmeksizin ulusal azınlıklar da dâhil tüm vatandaşlara eşit haklar tanımaktadır.[129]

---

[127] Bildirge, "İnsanın insanı her türlü sömürüsüne son vermek, toplumun sınıflara bölünmesini tamamıyla ortadan kaldırmak, tüm sömürenleri acımadan ezmek, toplumun sosyalist teşkilatını kurmak ve Sosyalizmi bütün ülkelerde zafere ulaştırmak …" ifadeleriyle (Bk. Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, s. 583), toplumun sosyalist örgütlenmesini ve sosyalizmin tüm ülkelerde zafere ulaşmasını Sovyet düzeninin temel görevinin bir parçası olarak telakki ediyordu.

[128] Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 124-126.

[129] Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 123.

2.2.4. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları

2.2.4.1. Yasama Organı

Anayasanın kabulüyle feshedilmiş Azerbaycan Askeri İhtilal Komitesi yerine yeni yönetim organları oluşturuldu. Anayasaya göre Azerbaycan SSC'de en yüksek yasama organı, işçi, köylü ve asker temsilcilerinin oluşturduğu Azerbaycan Sovyetler Kongresi (*Azerbaydjanski Sovyezd Sovetov*) idi (m. 3, 15). Kongreler arası dönemde en yüksek yasama organı olarak Azerbaycan Merkez Yürütme (İcraiyye) Komitesi (*Azerbaydjanskom Tsentralnom İspolnitelnom Komitet*) öngörülmüştü (m. 3).[130] Yüksek anayasal makam olan Azerbaycan Sovyetleri Kongresi, Anayasanın 16. maddesine göre 1000 seçmenin bir milletvekilliği ile temsil edildiği şehir Sovyetleri temsilcileri ve 5000 kişinin bir milletvekilliği ile temsil edildiği kaza Sovyetleri temsilcilerinden oluşmaktaydı.[131] Anayasa gereği yılda en az iki kez toplanması gereken (m. 17) Kongre daha geç aralıklarla toplanıyordu.[132] Bu nedenle, Kongrenin pratikte önemli bir etkinliği söz konusu değildi. Anayasanın 18. maddesi, ülke ahalisinin üçte biri oranında Sovyetlerin ya da Merkez Yürütme Komitesi'nin (MYK) talebi üzerine Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin olağanüstü toplanmasını mümkün kılmaktaydı. Kongre toplantılarını Riyaset Heyeti yönetirdi. Toplantının süresi, önerilerin verilmesi, kararların kabulü ve oylama şekli Kongre yönetmeliğince yapılmaktaydı.

Anayasaya göre MYK üyeleri Azerbaycan Sovyetleri Kongresi tarafından seçilirdi. Buna göre MYK asli üye tam sayısının 75'den, aday tam sayısının ise 25'den fazla olmaması gerekirdi (m. 19).[133] Kongreye karşı sorumlu olan (m. 20) Merkez Yürütme Komitesi, toplantılar arasındaki dönemde en üst devlet organı olarak Kongre adına hareket ediyordu (md. 21). Merkez Yürütme Komitesi, Anayasanın 22. maddesine

---

[130] Bununla birlikte Anayasanın 2. maddesine göre "Azerbaycan toprakları üzerinde otoritenin tamamı, kır ve kent Sovyetleri şeklinde örgütlenmiş tüm işçi halkındır" (md. 2). Dolayısıyla söz konusu madde ile bir sonraki madde arasında zımnen bir çelişkinin olduğu dikkat çeker. Carr'a göre Sovyet Anayasasında görülen bu sözel çelişki, o dönemde anayasa hazırlığı aşamasında, merkezi otorite kurmanın mı yoksa yerel Sovyetlerin yetkilerinin mi öncelik arz ettiğine ilişkin tartışmanın bir yansımasıdır. Bu durum diğer bir deyişle otoritenin aşağıdan oluşması ile, otoritenin yukarıdan uygulanması arasındaki bir tartışmadan kaynaklanıyordu. Bk. Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 129.

[131] MYK Riyaset Heyeti'nin 1924 11 Ekim kararı ile Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin temsilci sayısında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre işçilerden bir milletvekili için temsilci sayısı 1250'ye, köylülerden ise 7500'e çıkartılmıştır. Bk. Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 328.

[132] Kongre ilk Anayasanın yürürlükte olduğu süre zarfında şu tarihlerde toplanmıştır: 28 Nisan 5 Mayıs 1922 (590 temsilci), 25 Kasım 1 Aralık 1923 (402 temsilci), 10-16 Mart 1925 (655 temsilci). Bk. Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 328-329.

[133] Merkez Yürütme Komitesi üye ve aday sayısı, II. Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde 95 üye, 35 aday, III. Kongre'de 115 üye, 37 aday, IV. Kongre'de ise 159 üye, 27 aday olarak değiştirilmiştir. Bk. Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 329.

göre "Azerbaycan SSC'nin en yüksek yasama, yönetim ve denetim organı" sayılmaktaydı ve tüm ülkede İşçi ve Köylü Hükümeti'nin ve tüm hükümet organlarının genel yönetiminş elinde bulundurmaktaydı (m. 23).

10 Haziran 1921 tarihli "Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi Hakkında Geçici Esasnâme" MYK'nın iki ayda bir toplanmasını gerekli kılmaktaydı. Daha sonra IV. Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde (1925) Merkez Yürütme Komitesi'nin üç ayda bir toplanması kararlaştırılmıştır. MYK'nın toplantıları arası dönemde en üst organ görevini Merkez Yürütme Komitesi Riyaset Heyeti yerine getirmekteydi. Riyaset Heyeti, MYK Başkanı, sekreteri ve seçilen diğer üyelerden oluşurdu. Merkez Yürütme Komitesi'nin her toplantısında ya yeni başkan seçilir, ya da eski başkan yeniden onay alırdı. MYK üyeleri geniş yetkilerle donatılmıştı. Üyelerin yasama dokunulmazlığı vardı. Bu dokunulmazlık sadece MYK başkanı ya da Riyaset Heyeti'nin kararıyla kalkardı. Merkez Yürütme Komitesi toplantılarında üye tam sayısına ulaşılmadığı durumlarda bunların yerine adaylar katılırdı. MYK'da faklı alanlarla ilgili çeşitli komisyonlar mevcuttu.[134]

Azerbaycan Sovyetler Kongresinin ve Merkez Yürütme Kurulu'nun yetki ve görevleri, aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin, Anayasanın 32. maddesinde birlikte tanımlanmıştı. Buna göre Anayasa Sovyetler Kongresi ve Merkez Yürütme Komitesi'ne: Anayasayı onaylamak ve değiştirmek, iç ve dış politikayı belirlemek, yabancı ülkelerle ilişkiler kurmak, savaş ilan etmek ve sulh antlaşmaları imzalamak, devlet sınırlarını belirlemek veya değiştirmek, devletin idari birimlerini belirlemek, devlet bütçesini onaylamak, umum devlet vergi ve mükellefiyetleri belirlemek, mali, gümrük, ticari ve borç sözleşmelerini imzalamak, para basmak ve silahlı kuvvetlerin teşkil etmek, medeni yasa ve ceza yasasını onaylamak, vatandaşlığı kazanma veya kaybetme kurallarını belirlemek, genel af çıkarmak gibi pek çok görev ve yetki vermiştir. Sadece iki yetki; "Sovyet anayasasının temel unsurlarının saptanması, ekleme yapılması ve değiştirilmesi" ile "barış antlaşmalarının onaylanması", anayasanın 33. maddesi gereğince, MYK'yı dışta bırakarak Azerbaycan Sovyetler Kongresi tarafından yerine getiriliyordu. Fakat bununla birlikte 32. maddede "anayasada onaylama, değişiklik ve eklemeler yapma" yetkisinden bahsedilirken hiçbir ayırım yapılmadan bu yetkinin Sovyetler Kongresi'yle birlikte MYK'ya da verilmesi, Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin toplandığı zamanlar

[134] İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 364; Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 329-331.

hariç, bütün yetkileri kullanmak hakkı anayasa gereği MYK'ya tevdi edildiğinden, MYK bu yetkiyi de kullanma hakkına sahipti.

Anayasada Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Merkez Yürütme Komitesi'nin fonksiyonlarıyla ilgili olan, uzun ve ayrıntılı bir şekilde sıralanan bu yetkiler, her şeyi kapsayıcı olmaktan çok, örnekleyici olarak düşünülmüştü.[135] Zira yukarıda belirtilen yetkiler dışında Tüm Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve MYK'nın, kendilerinin yetki alanına girdiğini düşündükleri başka herhangi bir konuda karar alabileceğine dair ek bir madde (m. 32) de ilave edilmişti. Dolayısıyla 1921 Anayasası, Sovyet Rusya'sında vaktiyle şekillenmiş ve 1918 RSFSC Anayasasınca tescil edilmiş[136] yüksek yasama ve yürütme kurumlarının benzerinin Azerbaycan'da kurulmasını öngörmekteydi.

2.2.4.2. Yürütme Organı

1921 Anayasasına göre yürütme erki, Halk Komiserleri Sovyetince (*Sovet Narodnıh Komissarov – Sovnarkom*) gerçekleşirdi. Halk Komiserler Sovyeti (HKS), "Azerbaycan SSC işlerinin genel yönetimini" sağlıyordu (m. 35). HKS başkan, başkan yardımcısı ve halk komiserlerinden oluşuyordu. Halk komiserlerinin atanması ve görevden alınması Anayasanın 32. maddesi gereğince Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Merkez Yürütme Kurulu'nun yetkisinde idi. Dolayısıyla HKS, hem Azerbaycan Sovyetler Kongresi'ne hem de Merkez Yürütme Kurulu'na karşı sorumluluk taşırdı. Komiserlikler devlet yönetiminin tek tek dallarını yönlendiren organlardı. Anayasaya göre, Halk Komiserleri Sovyeti 17 komiserlikten ibaretti (m. 41). Buna göre Halk Komiserleri Sovyeti, dış işleri, askeri ve deniz işleri, iç işleri, adliye, eğitim, posta ve telgraf, maliye, toprak, dış ticaret, gıda, işçi ve köylü denetimi, sağlık, petrol komitesi,

---

[135] Sovyet Anayasasıyla ilgili olarak ifade edilen bu fikrin (Bk. Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 129), aynı şekilde Azerbaycan Anayasası için de geçerli olduğu söylenebilir.

[136] Nitekim Molotov'a göre, 1918 Anayasası, sovyet iktidarının o vakte kadar meydana getirilen esaslarını pekiştirmekten ve sovyet memleketinin sosyalizm yolunda ilerideki inkişafının umumi perspektiflerini tayin etmekten başka bir şey yapmamıştır. (Molotov, **Sovyet Konstitusiyasında Değişiklikler Hakkında**, s. 5). Benzer bir görüşte olan Carr'a göre 1918 Anayasası, Rusya'da yeni hükümet biçimleri yaratmaktan ziyade, devrimi takip eden dönemde kitlelerin kendiliğinden geliştirmiş oldukları kurumları yeniden düzenlemiştir. Zira devrimin ilk aylarının getirdiği coşkudan ötürü anayasal kurumlar pek umursanmıyordu. Anayasa'nın kaleme alındığı dönem ise hem ekonomik politikada hem de dış politikada rejimin varlığını tehdit eden ve daha önemsiz şeylerle uğraşmaya vakit bırakmayan ciddi ve sürekli bir kriz dönemiydi. Ayrıca kendisine anayasa hazırlanan cumhuriyet, yöneticiler tarafından sosyalist bir dünya cumhuriyetine, ya da bir cumhuriyetler federasyonuna giden yol üzerinde kısa süreli geçici bir aşama olarak kabul edilmekteydi. Bundan dolayı Anayasanın işlevsel bir araç olarak devam etmesi beklenmiyordu. Anayasa sonuç itibariyle hiçbir şeyi değiştirmiyor ve merkezi iktidarın başlıca üç organı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini uygulamaya bırakıyordu. Bununla birlikte bizzat anayasa hükümlerinin sebep olabileceği bir çıkmaza saplanmak tehlikesi, anayasanın ardında bulunan tek bir otoriteyle: yönetici parti otoritesiyle gideriliyordu. Bk. Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 122, 143.

çalışma ve sosyal güvenlik gibi farklı alanlarla ilgili komiserliklerden oluşmaktaydı. Komiserliklerin başında, aynı zamanda hükümet üyesi olan komiserler bulunurdu. Böylece devletin tarım ve eğitim politikaları, adli sistemin esasları, iş ve vatandaşlıkla ilgili temel kurallar merkezi otoritelerce tespit edilirdi.

Halk Komiserleri Sovyeti, yürütme organının görev ve yetkilerine ilişkin Anayasanın 36. maddesi uyarınca kararnameler çıkarma yetkisine sahipti. Halk Komiserler Sovyeti, "emir ve direktifler" veriyor ve "düzenli bir yönetim sağlamak için gerekli bütün genel tedbirleri" alıyordu. Bununla birlikte, "genel siyasi öneme sahip" bütün kararların, "incelenip onaylanması için" Merkez Yürütme Komitesi'ne sunulması gerekiyordu (m. 39). Merkez Yürütme Komitesi, Anayasanın 38. maddesi gereği "Halk Komiserleri Sovyeti'nin bütün kararlarını iptal etmek ya da durdurmak" hakkına sahipti. Fakat 39. maddeye düşülen bir not, HKS'nin "çok ivedi tedbirleri yürürlüğe koymaya tek başına karar vermesini" mümkün kılmaktaydı.[137]

Halk Komiserler Sovyeti'nin yetki ve görevleri, Merkez Yürütme Komitesi Riyaset Heyeti'nin 18 Haziran 1921 tarihli kararı ile belirlenmekteydi. Buna göre Halk Komiserler Sovyeti, kamu yönetimi düzenlemeleri yanı sıra, yasal düzenlemeler (esasnâme gibi) yapmak yetkisine de sahipti. Halk Komiserler Sovyeti bundan başka, ayrı ayrı halk komiserlerinden gelen şikâyetleri, halk komiserliklerinin aralarında yaşanan sorunları çözüme kavuştururdu.[138]

2.2.4.3. Yargı Organı

1921 Azerbaycan SSC Anayasasında yargı organı düzenlenmemiştir. Bu durum muhtemelen RSFSC Anayasasında yargı sisteminin ayrıca düzenlenmemiş olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü 1918 Rusya anayasası yargı erkinin uygulanması bakımından özel hiçbir tedbir öngörmüyordu. Ayrıca uygulamada yargı erkinin doğrudan doğruya Adalet Halk Komiserliği'nce örgütlenip denetlenmesi, onun yürütme erkine tabi olduğunu açıkça gösteriyordu.[139] 1921 Anayasası, yargı ile bağlı olarak sadece mahkemelerin teşkilini, 32. madde gereğince Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Merkez Yürütme Komitesi'nin yetkisi olarak belirlemiştir.

Uygulama olarak ise MYK'nın 9 Aralık 1922 tarihli oturumunda "Azerbaycan SSC Mahkeme Kuruluşu Hakkında Esasnâme" kabul edildi. Söz konusu Esasnâme ve

[137] RSFSC Anayasasınca düzenlenen benzer hükümler için bk. Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 143.
[138] İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 365-366; Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 332.
[139] Carr, **Bolşevik Devrimi**, s. C. I, s. 141.

akabinde MYK'nın 13 Şubat 1923 tarihli kararıyla yeni yargı sistemi oluşturuldu. Yeni sisteme göre mahkemeler; tek hâkimli Halk Mahkemeleri, bir hâkimden ve duruşmalar süresince hâkimin bütün haklarına sahip olan iki halk hâkim yardımcısından oluşan Halk Mahkemeleri, Mahal (Bölge) Halk Mahkemeleri ve Azerbaycan Yüksek (Âli) Mahkemesi'nden meydana geliyordu. Mahkeme organlarının önemli kısmını halk mahkemeleri teşkil ediyordu. Mahal mahkemeleri, halk mahkemelerinin yetkisine giren her türlü cezaî ve medeni davalardan yapılan şikâyet ve itirazlara temyiz sıfatıyla bakmanın yanında, yetki alanına girdiği yasayla belirtilen yargı işlerine de ilk dereceli mahkeme sıfatıyla bakardı. Mahal mahkemelerinin üyeleri cumhuriyet Yüksek Mahkemesi tarafından bir yıllığına oluşturulur ve Merkez Yürütme Komitesi tarafından onaylanırdı. Bu dönemde Bakü ve Gence'de olmak üzere mahal türünde iki mahkeme faaliyet gösterirdi. "Mahkeme Kuruluşu Hakkında Esasnâme"ye göre cumhuriyetin bütün mahkemelerinin denetimi Azerbaycan SSC Yüksek Mahkeme'si (Yargıtay) tarafından yapılırdı. Yüksek Mahkeme aynı şekilde Bakü ve Gence mahal mahkemelerinin hüküm ve kararlarına karşı şikâyet ve temyizleri incelerdi. Yüksek Mahkeme başkan, başkan yardımcıları ve üyelerden müteşekkildi. Yüksek Mahkeme'nin bünyesine sivil ve cezai davalarla ilgili temyiz kurulu, sivil ve cezai davalar hakkında mahkeme kurulu, askeri ulaşım (nakliyat) kurulu, askeri kurul, disiplin kurulu, Yüksek Mahkemenin riyaset heyeti ve genel kurul (plenyum) dâhildi. Yüksek Mahkeme başkanı, başkan yardımcıları ve kurul başkanları doğrudan doğruya MYK Riyaset Heyeti tarafından atanırdı. Mahkemenin diğer üyeleri ise adliye komiserinin önerisi, MYK Riyaset Heyetinin onayıyla tayin edilirdi.[140]

2.2.5. Yerel Yönetim

1921 Azerbaycan SSC Anayasasının 2. bölümü (m. 47-78) yerel örgütlenmelere ilişkin olarak sovyetlerin kaza ve nahiye kongrelerinin örgütlenmesini, onların görev ve yetkilerini, ayrıca şehir ve köy sovyetlerini genel hatlarıyla tanımlıyordu. Anayasanın ilgili maddeleri gereği yerel devlet kurumları ve yönetim organları: Kaza ve nahiye sovyetler kongresi; Şehir ve köy sovyetleri; Kaza ve nahiye sovyetler kongresinin yürütme komitesi, Bakü şehir sovyeti ve köy sovyeti; Kaza yürütme komitesinin riyaset heyeti ve Bakü şehri yürütme komitesi; Bakü şehri kaza ve nahiye yürütme komitelerinin şubelerinden oluşmaktaydı.[141]

---

[140] İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 397-398.
[141] İsmayilov, **a.g.e.**, s. 366.

Yerel idarecilik konusunda sovyetlerin ilk 10 yılı hep deneme yanılma biçiminde geçmiştir. Bu dönemde eski köyler, bazen bir kaçı birleştirilerek sovyetlere dönüştürülmüştür. Bunlara Köy Sovyetleri adı verilirdi. Her sovyetin kendi yönetim kadrosu ve meclisi vardı. Bu meclislere girmek için seçimler yapılırdı. 1925 yılında Azerbaycan'da 466 Köy Sovyeti olduğu söylenir. Köy Sovyetleri gibi Nahiye ve Kaza Sovyetleri de bulunuyordu.[142]

Anayasaya göre nahiye kongresinde seçilen Kaza Köy Sovyeti delegeleri, Kaza Sovyetler kongresini oluştururdu. Sovyetler kongresi bulunduğu bölgede yüksek yürütme organı idi. Yerel organların yönetilmesi, bölgede sorunların çözümü, yerel bütçenin belirlenmesi, en önemlisi Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'ne delegelerinin seçimi bu kurumların sorumluluğunda idi.[143] Sovyetler bu anlamda yerel bakımdan, geniş ölçüde inisiyatif kullanabilen, fakat bütün işlevleri sonuçta merkezi hükümet organlarınca denetlenen yerel hükümetin organlarıydılar. Anayasanın 77. maddesi yerel sovyetlerle birlikte, il ve ilçe sovyet kongrelerinin görevlerini genel hatlarıyla şöyle tanımlıyordu: İktidarın yüksek organlarının bütün emirlerinin uygulanması; söz konusu bölgeyi kültürel ve ekonomik yönden kalkındırmak için gerekli tüm tedbirlerin alınması; yerel kapsamı olan tüm sorunların çözümlenmesi ve söz konusu bölgedeki tüm Sovyet faaliyetlerinin birleştirilmesi.

2.2.6. Temel Hak ve Hürriyetler

1921 Azerbaycan SSC Anayasasında temel hak ve özgürlüklere ayrılmış özel bir bölüm yoktur. Anayasanın "genel hükümler" bölümünde işçi ve köylü sınıfına söz, basın, toplantı ve gösteri, ücretsiz eğitim alma gibi bir takım hak ve özgürlüklerden bahsedildiği ve vatandaşlara bazı mükellefiyetler yüklendiği görülür. Fakat bunlar, temel hak ve hürriyetlerin anayasal olarak tanınıp, güvence altına alınması ve devlet iktidarını sınırlandırarak devlete karşı korunmuş olması anlamına gelmemekteydi.[144] Zira 1921 Azerbaycan SSC Anayasasının, kendisine dayandığı Sovyet Anayasası, ne temel hakların güvenceye alınması amacıyla devlet iktidarının bir yasayla sınırlandırılması gerektiği düşüncesinden, ne de ki karşıt güçler arasındaki herhangi bir dengenin ya da pazarlığın ifadesi sonucu ortaya çıkmıştı. Sovyet anayasası proletarya diktatörlüğünün bir ifadesi

[142] Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, s. 647.
[143] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 334-335.
[144] Anayasacılık denen bu anlayış hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 5 b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s. 18 vd.

olarak zuhur etmişti.[145] Stalin'in ifadesiyle bu anayasa, "burjuvaziyle bir pazarlığın sonucu olarak değil, muzaffer bir devrimin sonucu olarak doğmuştu." Bu nedenle, Sovyet Anayasasının başında yer alan "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi" de Carr'a göre, "kelimenin klasik anlamıyla bir haklar bildirisi değil, ekonomik ve sosyal bir politikanın ilanıydı." Çünkü Bolşevik öğretiye göre, ekonomik sınıflar var olduğu sürece, eşitsiz sınıflara mensup bireyler arasında burjuva demokrat anayasalarında kabul edilen türde eşitlik, temelde gerçekdışıydı. Bireyler arası bir eşitlik ancak sınıfsız bir toplumda gerçekten var olabilirdi. Proletarya diktatörlüğünün amacı, burjuvaziyi oluşturan bireyler ile emekçi sınıfları oluşturan bireyler arasındaki biçimsel bir eşitlik yaratmak değil, burjuvaziyi sınıf olarak ortadan kaldırmaktı. Sovyetler ise, bu diktatörlüğün vücut bulduğu işçi ve köylü sınıflarının organlarıydı. Dolayısıyla Sovyet Anayasasında tanınan haklar, mantıki olarak, sadece ve sadece "emekçilere" ya da "işçi sınıfına ve yoksul köylülüğe" tanınmış haklardı.[146]

Anayasanın bu tutumu kendisinin dayandığı temel öğreti açısından da akla yakındı. Çünkü Marksizm, birey özgürlüğünün, bireyin yaptıklarına devletin karışmamasıyla güvence altına alınabileceğini ileri süren burjuva görüşü reddediyordu; sınıf egemenliği şartları içinde böyle bir özgürlük, şekli ve etkisiz kalıyordu. İşçileri sahici özgürlüğe kavuşturmak olumlu bir eylem gerektiriyordu. İşçilerin özgürlüğü devlete karşı değil, devletin etkinliği sayesinde gerçekleşecekti.[147] Bu nedenle, Anayasanın "genel hükümler" bölümünde; din ile devletin, eğitimin dinden ayrılmasıyla (m. 4) yurttaşların inanç/vicdan hürriyeti; gazete, broşür, kitap ve diğer basılı eserleri yayımlayıp bütün ülkede dağıtımı için gerekli teknik araçları sağlayarak (m. 5) işçilere düşünce hürriyeti tanınmış oldu. Aynı şekilde devlet, gerektiği gibi donatılmış genel toplantı mahalleri ve binaları işçilerin emrine vererek (m. 6) toplantı özgürlüğü sağlamış; "genel, ücretsiz ve tam bir eğitim" öngörerek de (m. 8) eğitim hakkını güvenceye almıştır.

Anayasada seçim sisteminin düzenlendiği 3. bölümde bazı siyasal haklar tanınsa da bunlar genel değildi, diğer bir ifadeyle herkesi kapsamamaktaydı. Burjuva sınıfı ve onların taraftarları siyasi haklardan, ayrıca seçim hakkından yoksun bırakılmıştı. Anayasa, ücretli işçi çalıştıranlara, kendi emeğinin ürünü olmayan bir gelirle geçinenlere,

[145] Proletarya diktatörlüğü ise, Lenin'in deyişiyle, "bir tür sopadan başka bir şey değildi" ve amacı, sömürücü sınıfları devirmek ve ezmekti. Bu anlamda devlete anayasanın verdiği yetkiler özü bakımından sınırsız, bölünmez ve mutlaktı. Bk. Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 137.
[146] Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 137-138.
[147] Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 137.

din görevlilerine, eski güvenlik ajanlarına, adam öldürmekten hüküm giyenlere ve akıl hastalarına (m. 80) seçme ve seçilme hakkı tanımamaktaydı.[148]

2.2.7. Anayasanın Üstünlüğü ve Niteliği

Anayasanın, devletin hukuk kuralları içinde en yüksek hukuk kuralı sayılmasına, anayasanın üstünlüğü denilir. Anayasanın diğer yasalara üstün olması, ancak "katı anayasa" sisteminde mümkün olur. Çünkü anayasanın üstünlüğü ilkesinin bir anlam taşıması, bunu güvence altına alacak bir mekanizmanın öngörülmesini gerektirir. Aksi halde, bu ilke bir temenni olmaktan öteye geçemez.[149] 1921 Azerbaycan Anayasasında kendisinin adi kanunlardan üstün olduğunu ilan eden bir hüküm bulunmamaktadır. Aynı şekilde 1921 Anayasası kendi değiştirilişi için bir hüküm de getirmemektedir. Sadece yüksek yasama organlarının görevlerinden bahsederken anayasanın değiştirilmesi, ekleme ve çıkarma yapılmasını Azerbaycan Sovyet Kongresi ve MYK'nın yetkisinde olduğunu (m. 32/a, 33/a) öngörmüştü. Dolayısıyla 1921 Anayasası, olağan yasama süreciyle değiştirilebileceğinden ve değiştirilmesi için diğer kanunların yapılmasından farklı, zorlaştırılmış birtakım usuller öngörülmediğinden "yumuşak anayasa" olduğu söylenebilir. Zira yumuşak anayasa sisteminde yasama organı normal kanun yapar gibi anayasayı değiştirebilir. Ayrıca yumuşak anayasa sisteminde, anayasa ile kanun normlar hiyerarşisinde aynı basamakta yer aldığından, bu sistemde "anayasanın üstünlüğü" bir sözden başka bir şey değildir.[150]

Bu nedenle, 1921 Anayasasının maddi anlamda anayasa anlayışına göre anayasal nitelikte olduğu tartışmasızdır. Yukarıda görüldüğü üzere, söz konusu anayasa devletin temel organlarının kuruluşunu, sınırlı da olsa temel hak ve özgürlükleri düzenlemiştir. Ancak yukarıda söylenen sebeplerden dolayı, 1921 Anayasasının şekli anlamda anayasa anlayışına göre anayasal nitelikte olduğu tartışmalıdır.

---

[148] Anweiler'e göre toplumun bazı kesimlerin oy kullanma hakkına getirilen bu sınırlama, Lenin'in Ekim Devrimi'nden çok önce geliştirdiği proletarya diktatörlüğü kuramının mantıksal bir sonucuydu. Bununla birlikte, Lenin, ne genel seçimleri ne de oy hakkının geri alınmasını bir ilke olarak benimsememişti. Sovyet diktatörlüğünün yerleştirilmesinden sonra, oy kullanma hakkından yoksun bırakılmanın, "genel olarak proletarya diktatörlüğünün bir sorunu değil, özellikle Rusya'ya özgü bir sorun" olduğunu belirtiyordu. Bu, başka ülkelerde proletarya diktatörlüğü ile genel seçimlerin bağdaşacağını kabul etmek demekti. Nitekim daha sonra 1936 Sovyet Anayasasının genel seçimleri getirmiş olması, bir diktatörlük rejiminin kamuoyunu denetleme ve üstünde baskı kurma olanaklarına sahip olduktan sonra genel seçimlerle bağdaşabileceğini gösterir. Oy kullanma hakkına getirilen sınırlandırmanın ayrıca pratik nedenleriyle ilgili bk. Anweiler, **Rusya'da Sovyetler**, s. 303-304.

[149] Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 12 b., Ankara: Turhan Kitabevi, 2003, s. 9-10.

[150] "Yumuşak anayasa" anlayışı hakkında bk. Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 117-118.

2.2.8. Uygulama

Bölgede ortaya çıkan yeni oluşumlar, anayasal pratiği de büyük çapta etkilemiştir. 1927 yılına kadar uygulamada kalan 1921 Anayasası, devlet sisteminde meydana gelen büyük dönüşümle birlikte değişim ihtiyacı duymuştur. İlk başta Anayasanın yapısında önemli değişiklikleri gerekli kılan bu dönüşümler, daha sonra Anayasanın tamamen uygulamadan kalkmasına yol açmıştır.

2.2.8.1. Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin Oluşumu

Azerbaycan'ın ardından Ermenistan (Aralık 1920) ve Gürcistan'ın (Şubat 1921) da Rusya tarafından işgal edilmesi, bölgede yeni bir oluşumu ortaya çıkardı[151] İlk başlarda ekonomik birliktelikler şeklinde başlayan bu oluşum, akabinde siyasi birlikteliğe doğru bir evrim geçirdi. 12 Mart 1922'de, bölgedeki üç cumhuriyet, Rusya'nın baskısıyla Tiflis'te yaptıkları bir antlaşma sonucunda Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin Federatif Birliği'ni (*TSSCFB*) oluşturdular. Aralık 1922'de Tiflis'te toplanan Birinci Transkafkasya Sovyetler Kongresi cumhuriyetin ismini "Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti" (*TSFSC*) (Rusça: Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика (*ЗСФСР*) olarak değiştirdi.[152] Kongre 13 Aralık 1922'de RSFSC Anayasasına çok benzeyen Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasasını onayladı.[153]

TSFSC isminden anlaşıldığı kadarıyla bir "federatif" cumhuriyetti. Bununla birlikte Transkafkasya Federasyonu'nun konfederasyona benzer yönleri de vardı.[154] Zira TSFSC'nin örgütlenmesi bir antlaşma yoluyla olmuştur. Bu antlaşma metni daha sonra

---

[151] Tadeusz Swietochowski, **Russia, and Azerbaijan: A Borderland in Transition**, s. 106.

[152] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 139-152.

[153] Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 361; **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 152.

TSFSC Anayasası 6 bölüm, 9 fasıl ve 47 maddeden ibaretti. TSFSC'nin kuruluşu hakkında Beyanname ve antlaşma metni Anayasaya ayrı bölümler şeklinde ilave edilmiştir. İlk bölüm (m. 1-4) Transkafkasya Federasyonunun kuruluşundan (I. fasıl) bahsetmektedir. Anayasanın ikinci bölümü (m. 5-33) birliğin yüksek yasama ve yürütme organları olan Transkafkasya Sovyetler Kongresi (II. fasıl), Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi (III. fasıl), Transkafkasya Halk Komiserleri Sovyeti (IV. fasıl), ve Transkafkasya Sovyetler Kongresi'yle Transkafkasya MYK'sının görev ve yetkilerine (V. fasıl) ilişkin konuları düzenlemiştir. Üçüncü (m. 34-37), dördüncü (38-44) ve beşinci (m. 45-46) bölümler, sırasıyla sovyet yapılanması (VI. fasıl), bütçe (VII. fasıl) ve birliğin bayrak ve arması (VIII. fasıl) konularına ayrılmıştır. Tek maddelik altıncı bölüm ise (IX. fasıl) TSFSC'nin devlet organlarının yerleşimini (residens) düzenlemekteydi. Bk. Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 340-341; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 368.

[154] Devlet toplulukları demek olan federasyon ve konfederasyonun ortak ve farklı yönlerine ilişkin bir karşılaştırma için bk. Oktay Uygun, **Federal Devlet: Temel İlkeler, Kurumlar ve Uygulama**, İstanbul: Çınar Yayınevi, 1996, s. 180-181; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 490-492.

bir iç hukuk işlemi olan anayasada da belirtilmişti. TSFSC'nin şeklen bağımsız olan cumhuriyetler tarafından uluslararası bir antlaşma yoluyla kurulmuş olması, diğer bir deyişle birliğe üye devletler arasındaki bağın akdî bir nitelik taşıması ve dolayısıyla cumhuriyetlerin birlikten istediği vakit "ayrılma hakk"ının bulunması, onu federatif devletten ayırmakta, konfederasyona yaklaştırmaktadır. Diğer taraftan federasyona benzer şekilde anayasanın yürürlüğe girmesiyle TSFSC'ni oluşturan devletlerin uluslararası hukuk bakımından kişilikleri ve egemenlikleri sona erdi. Bundan başka Transkafkasya Federasyonu'nun kendine has yasama ve yürütme organlarının bulunuşu ve bunların aldığı kararların federe devletleri bağlaması onun federatif niteliğini gösterir.

TSFSC Anayasasına göre Federasyonun yüksek yasama organı Transkafkasya Sovyetler Kongresi idi. Kongreler arası dönemde bu yetki 150 asıl ve 50 yedek üyeden oluşan Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesine aitti. Transkafkasya MYK'sı 15 Ocak 1923'de yaptığı ilk toplantısında yürütme organı olan Halk Komiserler Sovyeti'ni oluşturdu.[155] Anayasa Federatif Cumhuriyetin yüksek organlarına genel bütçenin idaresi, iç ticaretin tanzimi, toprak ve doğal kaynaklarının kullanımı, eğitim, sağlık ve yargı sisteminin oluşumu, emek koşullarının iyileştirilmesine yönelik yetkiler sağladı.[156] Yeni Anayasa, federasyona dâhil ülkelerin dış işleri, askeri ve deniz, iletişim, maliye ve dış ticaret komiserliklerinin birleşimini yasal hale getirdi.[157] Bununla birlikte yerel yönetim ve idare organlarıyla ilgili meseleler, TSFSC anayasasıyla değil, birliğe üye cumhuriyetlerin anayasalarıyla düzenlenmekteydi.[158]

Transkafkasya Federasyonunun oluşumu SSCB'nin kurulması yolunda önemli bir aşama oldu.[159] Aslında Birlik kurulmadan önce, Bolşevikler, birliğe katılan bütün ülkelerde iktidarı ele geçirmiş ve tek parti düzenine dayalı merkezi bir sistem oluşturmuşlardı.[160] 30 Aralık 1922 yılında Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti,

---

[155] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 340, 342.
[156] Swietochowski, **Russia and Azerbaijan**, s. 108.
[157] Azerbaycan TSFSC'ye katıldıktan sonra halk komiserlikleri yetkilerine göre üç kategoriye ayrılmıştı. Birinci kategoride yer alan halk komiserliklerinin yetki alanına maliye, emek, posta ve telgraf, dış ticaret ve ulaştırma konuları girmekteydi. Bu alanlardaki yönetim bütün Transkafkasya'yı kapsayacak şekilde, birliğe dâhil her üç cumhuriyetin yetkili organlarınca gerçekleştirilirdi. Dış işler komiserliğinin fonksiyonları ise TSFSC Riyaset Heyeti tarafından yürütülüyordu. İkinci kategoriyi oluşturan komiserlikler hem cumhuriyetlerin Halk Komiserleri Sovyeti'ne hem de TSFSC'ye tabi olan İşçi-Köylü Müfettişliği ve Olağanüstü Hal Devrim Karşıtlarıyla Mücadele Komisyonu idi. Üçüncü kategori ise maarif, sağlık, toprak, sosyal güvenlik, iç işleri, adliye, petrol komitesi gibi özerk komiserliklerden oluşuyordu. Bk. Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 333.
[158] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 341; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 368.
[159] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 341.
[160] Uygun, **Federal Devlet**, s. 63.

Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya Federasyonu'nun birleşmesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (*SSCB*) kuruldu.[161] Cumhuriyet delegeleri bir araya gelerek ilk SSCB Sovyetler Kongresi'ni oluşturdular. Kongre Merkez Yürütme Komitesi'ni seçtikten (10 Ocak 1923) sonra, anayasa taslağı hazırlaması için Birlik üyesi cumhuriyet üyelerinden müteşekkil bir komisyon kurdu. Komisyonun hazırladığı anayasa tasarısı, SSCB MYK'sının 6 Temmuz 1923 tarihli ikinci oturumunda kabul edilip derhal uygulamaya kondu. Anayasanın İkinci Sovyet Kongresi'nce onaylanması ise 31 Ocak 1924 tarihinde olmuştur. SSCB'nin ilk anayasasının[162] kabul edilmesiyle Sovyetler Birliği de anayasal olarak resmen tanınmış oldu.[163]

1924 Sovyetler Birliği Anayasası, 1918 RSFSC Anayasasından farklı pek az özgün nitelik taşımaktaydı. Yeni Anayasa, "RSFSC Anayasasının denenmiş ilkelerinin, yeni birliğin genişlemiş alanına uygulanması amacıyla yapılmış doğrudan bir girişim" olarak kabul edilmektedir.[164] 1924 SSCB Anayasası şekli olarak iki kısımdan oluşuyordu. Birinci kısım "SSCB'nin Oluşumuna İlişkin Deklarasyon"dan; ikinci kısım ise "Sovyetleri Birliğinin Oluşumuna İlişkin Antlaşma"dan ibaretti. Deklarasyon birliğin genel politikası, sovyet cumhuriyetlerinin oluşum sebepleri ve ilkelerine ayrılmıştır. Burada SSCB'de yaşayan bütün halkların hukuki yönden eşit olduğu, ayrıca birliğe katılımlarının gönüllü olduğu ifade edilmiştir. Anayasanın 11 Fasıldan oluşan ikinci kısmında ise, Birlik için devlet yönetiminin belirlenmesi ile yüksek yasama ve yürütme organlarının oluşturulması ve onların yetkileri, merkezle birliği oluşturan cumhuriyetler arasındaki yetki paylaşımı vb. konular düzenlemiştir.[165]

SSCB biçim olarak, RSFSC, Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC ve Transkafkasya Federasyonu'ndan oluşan bir cumhuriyetler federasyonuydu.[166] Yeni anayasayla birlikte RSFSC'nin temel kurumları, personel sayısı biraz artmış olarak, yapı itibariyle pek büyük

---

[161] Riasanovsky, Steinberg, **Rusya Tarihi**, s. 523; A. Zevelev, **Ulusal Sorun SSCB'de Nasıl Çözüldü**, çev. V. Arslan, İstanbul: Özgürlük Yolu Yayınları, 1978, s. 29. Azerbaycan MYK'sı Sovyetler Birliğine katılımla ilgili antlaşma metnini 16 Mart 1923 tarihli olağanüstü toplantısında müzakere ettikten sonra oybirliği ile onaylamıştır. Bk. **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 154.

[162] Osnovnıy Zakon (Konstitutsiya) Soyuza Sovetskikh Sotsialistiçeskikh Respublik (31 Yanvarya 1924), 1924 SSCB Anayasasının tam metni için bk. Kukuşkin, Çistyakov, **Oçerk İstorii Sovetskoy Konstitutsii**, s. 263-283.

[163] Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 364, 372; **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 154-155; **Soviet Union: A Country Study**, ed. Raymond E. Zickel, 2 b., Washington: Library of Congress, 1991, s. 333; **İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii**, s. 344.

[164] Carr, **a.g.e.**, C. I, s. 366.

[165] **İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii**, s. 345; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 369-370;

[166] E. H. Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi: 1917-1929**, 2 b., çev. Levent Cinemre, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 95.

bir değişikliğe uğramaksızın, SSCB'nin temel kurumları haline gelmiştir. Bununla birlikte yüksek anayasal organ olan Merkezi Yürütme Komitesi yeni düzenlemeyle artık iki meclisten müteşekkildi: SSCB'yi oluşturan kurucu cumhuriyetlerin sovyetler kongrelerinden gelen delegelerin oluşturduğu ve cumhuriyetlerin nüfusları oranında temsil edildiği *Birlik Sovyeti* ve millî grupların çıkarlarının temsil edildiği ve birliğin her cumhuriyeti ya da bölge yürütme komitesince seçilen *Milletler Sovyeti*.[167] Milletler Meclisi ulusal toplulukların eşitliği ilkesine dayanıp, dört ana cumhuriyet ile özerk cumhuriyetlerden beşer, özerk bölgelerden ise birer delegeden oluşuyordu.[168] 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetler, yerel yönetim organları ve seçim sistemine ilişkin konuları birlik üyesi cumhuriyetlerin anayasalarına bırakarak bu alanlarda herhangi bir düzenleme yapmamıştır.[169]

2.2.8.2. Anayasa Değişiklikleri

Transkafkasya Federasyonu ve SSCB'nin oluşumu dışında Azerbaycan'ın hukuki yapısı açısından da ülkede önemli gelişmeler yaşandı. Bu dönemde Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'ın hukuki statüsüyle ilgili devam eden siyasi tartışmalar, Azerbaycan SSC'nin sınırları içerisinde 7 Temmuz 1923'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB), 8 Ocak 1924'te ise Nahçivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle son buldu.[170] Bununla da tek yapılı devlet içinde iki özerk bölge oluşmuş oldu. SSCB'nin oluşumu ve yeni anayasasının kabul edilmesi TSFSC'nin yasal statüsünde değişikliğe sebep oldu. 14 Nisan 1925'de toplanan III. Tüm-Transkafkasya Sovyetler Kongresi'nde, 13 Aralık 1922 tarihli Transkafkasya Federasyonu Anayasası 1924 tarihli SSCB Anayasasına uygun hale getirildi.[171]

SSCB ve TSFSC'nin oluşumuyla devlet yapısında ortaya çıkan bu gelişmeler, buna bağlı olarak yeni anayasaların kabul edilmesi 1921 tarihli Azerbaycan Anayasasının bunlara uyumlu hale getirilmesini gerekli kılmıştı. Bu amaçla Eylül 1924'de anayasa komisyonu oluşturuldu. Komisyonun hazırladığı çok sayıda ilave ve değişiklikler, 8 Aralıkta Azerbaycan SSC'nin üçüncü oturumunda müzakere edildikten sonra

[167] Carr, **Bolşevik Devrimi**, C. I, s. 366-367; a.mlf., **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi**, s. 94; **Soviet Union: A Country Study**, s. 333.
[168] Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi**, s. 95.
[169] **İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii**, s. 345.
[170] Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, s. 626, 630 **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 157-180.
[171] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 348.

Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin onayına sunuldu. 14 Mart 1925'de toplanan IV. Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi ilgili anayasa değişikliğini onayladı.[172]

Yapılan bazı değişiklikler genel hatlarıyla şöyleydi:

a) Anayasanın 2'inci maddesi DKÖB ve Nahçıvan Özerk SSC'nin Azerbaycan'a bağlı, onun sınırları içerisinde özerk bölge olduklarını güvenceye aldı.

b) Anayasanın 3'üncü maddesi Azerbaycan SSC'nin teorik planda da olsa, bağımsız/egemen olduğunu tespit ediyordu. Buna göre Azerbaycan hem TSFSC'den hem de SSCB'den ayrılma hakkına sahipti. Fakat TSFSC ve SSCB anayasalarında öngörülen sınırlamalar Azerbaycan anayasasını da kapsadığından bu hak sadece bir bildirim/deklarasyon niteliği taşıyordu. Zira Sovyetler Birliğinin 1924 tarihli Anayasasının 1. maddesinin (b) fıkrası, SSCB ve TSFSC'nin mutabakatı olmadan devletin sınırlarının değiştirilmesinin kabul edilemez olduğunu açıklıyordu.

c) 17'inci maddede yapılan değişiklik Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin yılda iki defa değil, bir defa toplanmasını öngörüyordu.

d) Azerbaycan SSC MYK üye sayısı 135'e yükseltildi. MYK toplantılarının üç ayda bir yapılması gerekirdi. MYK olağanüstü toplantıları ise Riyaset Heyeti'nin girişimiyle, HKS veya MYK üyelerinin üçte birinin talebi doğrultusunda gerçekleşmekteydi (m. 28).

e) 17'inci madde gereği Azerbaycan MYK'sı HKS'nın kararlarını onaylamak, durdurmak ve ilga etmek yetkisine sahipti.

f) Yeni yapılanma Azerbaycan SSC'ye ait birçok yetkileri TSFSR ve SSCB'ye devretti. İç ve dış siyasetin belirlenmesi, uluslararası örgütlerde temsilcilik, savaş ve sulh meseleleri, dış ticaret politikası, gümrük, silahlı kuvvetlerin teşkili, mahkeme sisteminin tesisi vb. konularla ilgili 1921 anayasasında yer alan düzenlemeler yeni değişikliklerle birlikte anayasadan çıkarılmış oldu.

g) 20 Ekim 1923'de Azerbaycan'da Latin alfabesine geçildiğinden[173] 1921 Anayasasında bayram ve armayla ilgili hususlar yeni alfabeye uygun hale getirilmiştir.[174]

---

[172] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 347.
[173] Latin alfabesine geçiş hakkında geniş bilgi için bk. **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 187-189.
[174] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 347-348; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 369-370.

2.3. 1927 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI

2.3.1. Anayasanın Hazırlanışı

Yukarıda da belirtildiği gibi, Azerbaycan SSC ilk anayasasının kabul edilmesinden sonra geçen altı yıllık dönem, devlet aygıtının yapısında önemli değişikliğe yol açmıştı. Özellikle TSFSC ve SSCB'nin oluşumu ve Azerbaycan'ın bu birliklere katılımı, ayrıca ülke içinde özerk bölgelerin ortaya çıkması bu değişikliklerin başta geleniydi. Buna bağlı olarak devlet organlarının yapısı ve fonksiyonlarında yaşanan değişim, zaten fiili olarak değişikliğe uğrayan anayasanın yenilenmesine gereksinim duyuyordu. Bu nedenle, 10 Ekim 1925'de anayasayı hazırlamakla görevli resmi bir komisyon kuruldu. Komisyonda Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi başkanı, AK(b)P Yönetim Kurulu temsilcileri, bazı Halk komiserleri ve Bakü Sovyetinden bir temsilci iştirak ediyordu. Merkez Yürütme Komitesi'nin 26 Ocak 1926 tarihli toplantısında müzakere edilen yeni anayasa tasarısı, yapılan ilave ve değişikliklerle 26 Mart 1927'de V. Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde tekrar müzakere edildikten sonra kabul edildi. Azerbaycan SSC'nin ikinci anayasası olan 1927 Anayasası (*Konstitutsiya (Osnovnıy Zakon) Azerbaydjanskoy Sosialistiçeskoy Sovetskoy Respubliki*), 11 Mayıs 1925 tarihli RSFSC Anayasası[175] modeline göre hazırlanmıştı.[176]

2.2.2. Genel İçeriği

1927 Azerbaycan SSC Anayasası 5 bölüm, 9 fasıl ve 101 maddeden oluşmaktaydı.[177] Birinci bölüm genel esaslara ayrılmıştır. Burada Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin TSFSC ve SSCB içindeki hukuki statüsü, yüksek yönetim organları ve vatandaşların haklarıyla ilgili toplam 17 madde (I. fasıl) yer almıştır. İkinci bölümde (II. fasıl), Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve Azerbaycan MYK'sının yetki alanı düzenlenmiştir (m. 18-21). Sovyet yapılanmasına ilişkin üçüncü bölüm (m. 22-87), merkezi örgütlenme (III. fasıl); Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi (IV. fasıl), Nahçıvan Özerk SSC ve DKÖB (V. fasıl), yerel yönetim (VI. fasıl) ve Sovyetlere seçimlerle (VII. fasıl) ilgili çok sayıda hükümlere yer vermiştir. Anayasanın dördüncü

---

[175] **Konstitutsiya (Osnovnıy Zakon) Rossiyskoy Sotsialistiçeskoy Federativnıy Sovetskoy Respubliki**, (11 May 1925); Anayasa metni için bk. (Çevrimiçi) http://constitution20.ru/en/documents/by_category/3, (Erişim tarihi: 18.11.2016).

[176] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 348-349.

[177] 1927 Anayasasının tam metni için bk*:* **Конституция (Основной закон) Азербайджанской Социалистической Советской Республики** (Утвержденная Всеазербайджанским с'ездом советов V созыва 26-го марта 1927 г.), Баку, 1927.

bölümü (m. 88-98/VIII. fasıl) bütçe konusuna, beşinci bölümü ise (m. 99-101/IX. fasıl) Azerbaycan SSC'nin bayrak ve armasına ayrılmıştır.

2.2.3. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları

Sovyetler Birliği devlet sistemi, güçler birliği ilkesine dayanmakta idi. Burada güçler ayrılığı, diğer bir ifadeyle parlamenter sistemde olduğu gibi görev bölünmesine benzeyen bir durum sözkonusu değildi. Organlar arasında yatay bir yetki paylaşımı değil, daha ziyade dikey bir yetki devri vardı.[178] Sovyetler Birliği'nde yüksek yönetim organları, Sovyet yapılanmasına uygun olarak hem Birlik, hem de üye cumhuriyetler ölçeğinde örgütlenmişti. Genel olarak baktığımızda önceki Anayasayla mukayesede yeni Anayasada yönetim organlarının hukuki statülerinde önemli değişiklikler olmamakla birlikte, bu organların birtakım yetkilerini Birlik düzeyindeki yönetim organlarına devrettiği görülmektedir. 1927 Anayasasında Azerbaycan SSC'nin karar ve yönetim organları aşağıdaki şekilde düzenlenmişti.

2.2.3.1. Yasama Organı

1927 Azerbaycan SSC Anayasasına göre, Azerbaycan'da en yüksek otorite Azerbaycan Sovyetler Kongresi, kongreler arası dönemde ise Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi idi (m. 5). Anayasa yasama yetkisini Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi ve Prezidyuma (Riyaset Heyeti) vermişti. Buna göre Merkez Yürütme Komitesi "Azerbaycan SSC'nin en yüksek yasama, yönetim ve denetim organı" idi (m. 26). Merkez Yürütme Komitesi'nin yetkileri, Komite'nin oturumları arasındaki dönemlerinde, Anayasanın 33. maddesi uyarınca, MYK Prezidyumu tarafından kullanılırdı. Merkez Yürütme Komitesi üyeleri Azerbaycan Sovyetleri Kongresi tarafından seçilirdi (m. 23).[179] MYK Riyaset Heyeti'nin işleri Büyük ve Küçük Riyaset heyetleri ve yasama, bütçe, seçim gibi ayrı ayrı komisyonlar tarafından yürütülürdü. Yasama nitelikli kararların düzenlenmesi ve onaylanması Büyük Riyaset Heyeti'nin sorumluluğunda idi.[180] Anayasaya göre, Sovyetler Kongresi'nin yılda bir defa olmak üzere MYK tarafından toplanması gerekirdi. Merkez Yürütme Komitesi, Anayasanın 34. maddesi gereğince yürütme organının (HKS) kararlarını onaylamak, durdurmak ve iptal etmek yetkisine sahipti.

---

[178] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 51.
[179] Nitekim sonuncu MYK üyeleri (195 asıl üye ve 54 yedek üye olarak) 1927'de V. Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde seçilmişti. Bk. İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 373.
[180] **a.g.e.**, s. 374.

2.2.3.2. Yürütme Organı

1921 Anayasasında olduğu gibi, 1927 Anayasasına göre de Azerbaycan'da merkez yürütme organı Halk Komiserler Sovyeti idi. Anayasanın 38. maddesi, Azerbaycan SSC'nin "genel yönetimi"nin Azerbaycan Halk Komiserler Sovyeti'ne (*Sovnarkom*) ait olduğunu belirtilmektedir. Sovnorkom'u Merkez Yürütme Komitesi atardı Anayasanın 41. maddesi Sovnorkom'u, hem Azerbaycan Sovyet Kongresi'ne hem de Azerbaycan MYK'sına hesap vermekle yükümlü tutmaktaydı. Buna göre Merkez Yürütme Kurulu, HKS'nin herhangi bir emir ya da kararını iptal etmek veya askıya almak yetkisini elinde bulundurmaktaydı (m. 43).

Hükümetin bünyesine HKS başkanı, başkan yardımcısı ve 11 halk komiseri dâhil idi.[181] 1921 Anayasasından farklı olarak yeni Anayasa Azerbaycan HKS'de 11 komiserlik öngörüyordu (m. 44). Halk komiserlikleri karmaşık bir şekilde örgütlenmişti. Yeni anayasal düzenleme komiserliklerin, Birlik ile üye cumhuriyetler arasında taksimini öngörmekteydi (m. 45). Zira SSCB Anayasasına göre halk komiserlikleri yetkilerine göre üç kategoriye ayrılmıştı. Birinci kategori, yetki alanlarına dış işleri, savunma, posta ve telgraf, dış ticaret ve ulaştırma konularının girdiği, cumhuriyetlerde bir benzeri bulunmayan sadece Sovyetler Birliğinde mevcut olan beş komiserlikten meydana geliyordu. Burada merkezi otorite, kararların uygulanmasında olduğu kadar hazırlanmasında da kesin bir denetim uyguluyordu. İkinci kategoriyi, Milli Ekonomi Yüksek Konseyi ile Çalışma, İaşe, Maliye, İşçi ve Köylü Denetleme Komiserliklerini içeren "birleşik komiserlikler" oluşturuyordu. Bu komiserlikler hem SSCB'de hem de cumhuriyetlerde bulunuyordu. Cumhuriyetlerde yer alan bu kategorideki komiserlikler, SSCB'de kendilerine tekabül eden komiserliklerin bir nevi yerel departmanı olarak işlev görüyordu ve merkez otoritenin aldığı kararların yerel olarak uygulanmasından sorumlu idiler. Üçüncü kategoriyi ise Birlikte benzeri olmayan, sadece cumhuriyetlerde bulunan İçişleri, Adalet, Eğitim, Sağlık, Sosyal Refah ve Milliyetler komiserlikleri meydana getiriyordu (1924 SSCB AY m. 50-53).

2.2.3.3. Yargı Organı

1921 Anayasasına oranla 1927 Anayasası adli örgütlenme konusunda bir yenilik getirmişti. Federal devletlerde, yönetimler arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar konusunda, nihai karar verme yetkisine sahip bir kurumun varlığı zorunlu görülmektedir.

[181] **a.g.e.**, s. 374.

Böyle bir kurumu, genelde federal düzeyde kurulu bir yargı organı oluşturur.[182] 1924 SSCB Anayasasına göre (m. 43-48) Sovyetler Birliğinde bu tür organ, en üst temyiz mahkemesi olan Yüksek Mahkeme'dir (*Verkhovnıy Sud*).

SSCB Anayasasına uygun olarak 1927 Anayasası Azerbaycan Yüksek Mahkemesini Azerbaycan SSC'de yüksek yargı organı olarak tanımıştır. Yüksek Mahkeme'nin kuruluş ve görevleri Anayasanın 50-51. maddelerinde düzenlenmiştir. 50'inci madde, "Azerbaycan SSC toprakları üzerinde devrimin meşruiyetinin onayı amacıyla ünite Halk Mahkemesi sisteminde yer alan Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi'nin (Yargıtay) kurulmasını" öngörüyordu. 51'inci madde ise Yüksek Mahkeme'ye, Azerbaycan SSC'nin tüm yerel mahkemeleri üzerinde adli kontrol sağlamak yetkisi tanımaktaydı. Anayasaya göre halk mahkemelerince verilen ulusal öneme sahip cezai ve sivil davalara ilişkin kararların temyiz sıfatıyla inceleme mercii (m. 51) de üst derece mahkemesi olan Yüksek Mahkeme idi.

1927 Azerbaycan SSC Anayasası yürürlüğe girdikten sonra 6 Haziran 1927'de MYK ve HKS'nin ortak kararıyla mahkeme sisteminin oluşumuyla ilgili yeni bir yasa (Esasnâme) kabul edildi. Yasa gereği mahkemeler; genel Halk mahkemeleri, önemli işlerden sorumlu Halk mahkemeleri ve Azerbaycan SSC Yüksek Mahkeme'sinden ibaretti. Yüksek Mahkeme daha önce de belirtildiği şekliyle genel kuruldan, riyaset heyetinden, disiplin kurulundan, cezai ve sivil davaları üzre mahkeme ve temyiz kurullarından müteşekkil olarak faaliyet gösterirdi. Yüksek Mahkeme'nin Nahcıvan'da ve Karabağ'da şubeleri vardı. 1929'da Gence'de de yeni bir şubesi açıldı. 1930'da Adliye Komiserliği lağvedildiğinde onun fonksiyonlarından bir kısmı (mahkeme personellerinin seçimi ve yerleştirilmesi, hapis yerlerinin idaresi) Yüksek Mahkeme'ye bırakıldı. Bu dönemde Yüksek Mahkeme doğrudan Merkez Yürütme Kurulu'na bağlandı. Mahkeme başkanı HKS toplantılarında belirleyici oy hakkına sahip oldu. Bununla birlikte üç sene sonra (2 Mart 1933) Adliye Komiserliği yeniden faaliyete başlayınca kendisine verilen bu fonksiyonlar tekrar komiserliğe tevdi edildi.[183]

1927 tarihli Esasnâme'nin dördüncü bölümü savcılık kurumunu düzenliyordu. Buna göre Adliye komiserinin iki yardımcısından biri cumhuriyet savcılık kurumu başkanı, diğeri ise Yüksek Mahkeme (Yargıtay) savcısı idi. 8 Ağustos 1930'da MYK ve

[182] Uygun, **Federal Devlet**, s. 36-37.
[183] Söz konusu dönemde Azerbaycan'da mahkeme sistemiyle ilgili geniş bilgi için bk. İsmayilov, **a.g.e.**, s. 399-401; Bayramov, **Azərbaycan Respublikası'nın Məhkəmə Hakimiyyəti**, s. 132-135.

HKS tarafından birlikte kabul edilen "Azerbaycan SSC Savcılığı hakkında" yasaya göre savcılık MYK nezdinde kurulur ve HKS oturumlarında danışman sıfatıyla oy hakkı kazanırdı. 1933 yılında savcılık yeniden Adliye Komiserliğine tabi kılınmıştır.[184]

2.2.4. Yerel Yönetim

Yerel yönetimler 1927 Anayasasının üçüncü bölümünün VI. faslında düzenlenmektedir. Yeni Anayasa ile birlikte yerinden yönetim organlarının eskisine oranla yetki alanları genişletilmiştir. Ekim 1928 yılında Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti "rayonlaşma" (ilçe) sistemine geçilmesi hakkında karar kabul etti. Yeni sistemde; daire veya bölge (il), rayon (ilçe) ve köy sovyeti (birden fazla köyün birleşmesiyle) şeklinde üç katmanlı bir idari bölünme söz konusuydu. Rayonlaşmaya kadar 15 kazaya ayrılan ülke arazisinde, yeni düzenlemeyle birlikte (Nahcıvan Özerk SSC'i hariç) Bakü, Guba, Lenkeran, Şirvan, Salyan, Zakatala-Nuha, Gence ve Karabağ olmak üzere 8 bölge/daire oluşturuldu.[185] DKÖB özerklik haklarını koruyarak, Karabağ bölgesinin bünyesine dâhil edildi. Azerbaycan MYK ve HKS'nın 8 Ağustos 1930 tarihli "Bölgelerin (Daire) Lağvı Hakkında" Kararıyla eski ayırım ortadan kaldırılarak yeni idari birimler; rayonlar oluşturuldu. Bununla eski bölge yürütme komitelerinin yetkileri rayon yönetim organlarına tevdi edildi. Azerbaycan MYK'nın Mayıs 1931'de onayladığı "Rayon sovyetler kongresi ve rayonların yürütme komitesi hakkında esasnâme"ye göre, rayonlarda yüksek yönetim organı Rayon Sovyetler Kongreleri, kongreler arası dönemde ise Rayon Yürütme Komiteleri idi.[186]

2.2.5. Anayasanın Üstünlüğü

Anayasayı değiştirmek yetkisi 1921 Anayasasında olduğu gibi 1927 Anayasasında da merkezi otoriteye aitti. 1927 Anayasasında, anayasa değişikliğiyle ilgili tek madde, Azerbaycan Sovyetler Kongresi ile Merkez Yürütme Komitesi'nin yetkilerine ilişkin 18. maddedir. Anayasanın 18/a maddesine göre, Azerbaycan SSC Anayasasının "temel ilkelerini onaylamak ve değiştirmek" Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin, kongreler arası dönemde ise Merkezi Yürütme Kurulu'nun yetkisindedir. Görüldüğü gibi, Anayasada değişiklik yapmaya yetkili organ belirlenmiş, fakat özel bir yöntem belirtilmemiştir. Bu nedenle, anayasanın üstünlüğüne dair herhangi bir hüküm

[184] İsmayilov, **a.g.e.**, s. 400.
[185] Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, s. 647-648; İsmayilov, **a.g.e.**, s. 374.
[186] İsmayilov, **a.g.e.**, s. 375.

öngörülmediğinden 1927 Anayasasının "yumuşak anayasa" niteliğine sahip olduğu söylenebilir.

2.2.6. Uygulama / Anayasa Değişikliği

Anayasa 1927'de yürürlüğe girdikten sonra 1936 yılına kadar bazı ilave ve değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Bu dönemde merkezi ve yerel idari birimlerde zaman içinde yapılan yeni düzenlemeler, anayasada değişiklik yapılması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. 1927 Anayasası yürürlükte olduğu süre zarfında iki defa değiştirilmiştir. İlk değişiklik, 14 Şubat 1931'de VII. Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde onaylanmıştır. 1931 değişikliğiyle Anayasaya savcılıkla ilgili maddeler ilave edilmiştir. İlk halinde sadece Yüksek Mahkeme'ye ilişkin maddelerin yer aldığı Anayasanın IV. faslı, yeni değişiklikle birlikte "Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi ve Savcılığı Hakkında" olarak düzenlendi. Buna göre Yüksek Mahkeme ve Savcılığın Azerbaycan MYK'sı tarafından tesis edilmesi öngörülüyordu. Yüksek Mahkeme başkanı ve cumhuriyet başsavcısı HKS'nin oturumlarında belirleyici oy hakkına sahipti. Anayasa değişikliği sonucunda halk komiserliklerinin sayısı 11'den 9'a indirildi. Yeni değişiklik Azerbaycan Sovyetler Kongresi toplantılarının iki yılda bir, MYK ve onun Riyaset Heyeti toplantılarını ise kongreler arası dönemde üç defadan az olmayarak yapılması gerektiğini ortaya koydu. Aynı şekilde yeni idari birimlere uygun olarak rayon yürütme komitesinin riyaset heyeti kurulmuş (m. 64), devlet arma (m. 99) ve bayrağında (m. 100) bazı değişikliğe gidilmiştir.

1927 Anayasasında ikinci değişiklik, 14 Ocak 1935'de VIII. Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nde yapılmıştır. Yeni değişikliklerle birlikte Anayasanın 3. maddesinin sonunda yer alan "Azerbaycan SSC'nin TSFSC bünyesinden serbestçe ayrılması" ifadesine, "SSCB bünyesinden TSFSC Anayasasında öngörülen kurallar esasında çıkabilmesi" ibaresi ilave edilmiştir. Yüksek Mahkeme ve Savcılığın hukuki yapısını, görev ve yetkilerini tanımlayan Anayasanın 51. ve 52. maddeleri birleştirimişti. Önceki anayasa metinlerinde geçen "Azerbaycan Sovyetler Kongresi" ve "Azerbaycan Merkez Yürütme Kurulu" ifadeleri, "Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi" ve "Tüm-Azerbaycan Merkez Yürütme Kurulu" olarak değiştirilmiştir. Hâsılı 1931 Anayasasının 101 maddesinden 47'sine ekleme ve değişiklikler yapılmıştır.[187]

[187] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 351-352.

2.4. 1937 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI

1924 yılında Lenin'in ölümünden sonra aşama aşama iktidara yükselen Josef Stalin, parti içi yaşanan siyasi mücadeleyi kazanmasıyla Sovyetler Birliği'nde lider konumuna geldi.[188] Bu dönemde Sovyet ekonomisinin yeniden yapılandırılması amacıyla Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını (1928-1932/33) yürürlüğe kondu. Yeni yapılandırma ile birlikte ağır sanayi üretimine önem verildi ve ülke genelinde kitle halinde kollektifleştirme başlandı. Tarımsal kollektivizasyonun amacı özel teşebbüsün tamamen ortadan kaldırılması ve çok sayıda ayrık ve küçük tarım alanını *kolhoz* denen[189] kamulaştırılmış büyük toprak ünitelerine çevirmekti. [190]

SSCB'nin sosyalist iktisadında ve sınıf yapısında meydana gelen değişiklikler, devlet üst yapısına da yansımıştı.[191] Bu durum yeni anayasanın yapımına gerekçe olarak gösterilmiş,[192] bu amaçla 1935 yılında Stalin başkanlığında otuzbir kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Sosyalizmin ilke ve temellerinin yasal olarak belirlendiği yeni Anayasa tasarısı, 5 Aralık 1936'da VIII. SSCB Olağanüstü Sovyetler Kongresi tarafından

---

[188] Süreçle ilgili bk. Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi**, s. 118-143.

[189] Kolhoz, köylüleri üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyet ve kollektif emek temelinde birleştiren üretim kooperatifidir. Kitlesel kollektifleştirmenin hazırlanmasında, sosyalist devrimden hemen sonra oluşturulan ilk kolhozlar büyük rol oynamışlardır. Tümüyle kollektifleştirmeden önceki dönemde kolhozların; toprağın ortaklaşa işlenmesi amaçlı kooperatif biçimleri yaygındı. Bunlarda toprağın kullanımı ve çalışma toplumsaldı, ancak tarımda kullanılan hayvanlar ve envanter köylülerin özel mülkiyeti olarak kalmaktaydı. Bk. **Politik Ekonomi**, çev. İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları, 1996, C. II, s. 62.

[190] Eski tarımsal yapılanmaların ortadan kaldırılması ve tümüyle kollektifleştirme politikası köylülerin hakları, ihtiyaçları ve istekleri hiçe sayılarak, bilhassa Kulaklar'ın (zengin köylüler) sınıf olarak acımasız bir şekilde tasfiyesi ile gerçekleştirilmiştir. (Bk. George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, çev. D. Mızrak, E. Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009, s. 417-428; **Politik Ekonomi**, C. II, s. 63-64). Ancak kollektifleştirme politikası beklenenin aksine ilk başta büyük kıtlık ve açlığa yol açmış, bölgelerde sovyet karşıtı ayaklanmalara neden olmuştur. Söz konusu dönemde bir "devlet terörü" havası hüküm sürmüş, ülke genelinde korkunç rakamlara varacak düzeyde bir "toplumsal temizlik" yaşanmıştır. (Bu dönemde Azerbaycan'daki Sovyet karşıtı ayaklanmalar ve bunun yol açtığı toplumsal temizlikle ilgili istatiksel rakamlara ilişkin bk. Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, s. 649-654, 659-664.) Bu nedenle Stalin dönemi Sovyetler Birliği totaliter bir diktatörlük olarak tarihe geçmiştir.

[191] Sovyet Devleti'nin o zamanda kadarki gelişim seyri, sovyet ekonomi yazarlarınca iki aşama olarak değerlendirilir. Birinci aşama, Ekim Devrimi'nden sömürücü sınıfların tasfiyesine kadar olan dönemi kapsar. Bu aşamada, Sovyet Devleti, devrik sınıfı baskı altında tutmuş ve ülkeyi dışarıdan saldırılara karşı korumuştur. Bu dönemde devletin iktisadi-örgütsel işlevi henüz tümüyle gelişmemişti. Sovyet Devleti'nin gelişiminin ikinci aşamasında görev, tüm ülkede sosyalist iktisadı yaratmak ve kapitalist unsurların son kalıntılarını ortadan kaldırmaktan oluşmaktadır. Onlara göre, bu dönemde sömürücü sınıfları baskı altında tutma işlevi sona ermiş, onun yerini sosyalist mülkiyetin korunması almıştır. Sosyalist temelin oluşturulması, devlet organlarının, iktisadi-örgütsel işlevinin tam gelişmesini güvence altına almıştır. Bk. **Politik Ekonomi**, C. II, s. 79-80.

[192] Komünist Partisi yeni bir anayasa ihtiyacını şu şekilde ifade etmişti: "SSCB'de 1918-1924 yılları arasında meydana gelen muazzam değişiklikler Anayasanın değişmesini gerekli kılmıştır. Bu dönem zarfında memleketteki sınıf münasebetleri tamamen değişmiştir. Yeni bir sosyalist sanayi yatarılmış, kulaklar ezilmiş, kollektif çiftlikler sistemi zafer kazanmış, üretimde sosyalist müfhumunun manası milli ekonominin her safhasında sovyet toplumunun esaslarına göre tesis edilmiştir." Bk. Ülker Gürkan, "SSCB Siyasi Rejimi'nin Ana Hatları", **AÜHFD**, C. 21, S. 1-4, (1964), s. 181-182.

kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Sovyetler Birliği'nin yeni Anayasası[193] yaratıcısı Stalin'e atfen "Stalinist Anayasa" ya da "Stalin Anayasası" olarak anılır.[194]

SSCB Stalin Anayasasının ilk şekliyle artık on bir cumhuriyetten oluşan federal bir birlikti. Stalin Anayasasının 13. maddesine göre, Birliği oluşturan cumhuriyetler şunlardı: RSFSC, Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC, Özbekistan SSC, Kazakistan SSC, Gürcistan SSC, Azerbaycan SSC, Kırgızistan SSC, Tacikistan SSC, Ermenistan SSC, Türkmenistan SSC. Anayasaya göre, SSCB devlet otoritesinin en yüksek organı Yüksek Sovyet (*Vorkhovnıy Sovyet*) idi. Birlik yasalarını çıkarma hakkı, sadece ve sadece SSCB Yüksek Sovyeti'ne aitti (m. 32). Dört yılda bir seçilen SSCB Yüksek Sovyeti, *Birlik Sovyeti* ve *Milliyetler Sovyeti* olmak üzere iki meclisten oluşurdu (m. 33, 36). Yasama yetkisi her iki Meclisin de aynı ölçüde hakkıydı. Bir kanun her iki Meclis tarafından kabul edildiği zaman yürürlüğe girerdi (m. 38-39). Meclisler aynı süre içinde toplantıya çağırılırlar ve aynı zamanda çalışırlardı. Yüksek Sovyet'in önemli görevi parti ve hükümetin verdiği kararları onaylamaktı.[195] Stalin Anayasasına göre SSCB Yüksek Sovyeti'nin toplantıları arasındaki süre içinde devlet yönetiminin yüksek organı Yüksek Sovyet Prezidyumu (Başkanlığı) idi (m. 48). Yüksek Sovyet Prezidyumu kendi yetkilerine göre, SSCB Yüksek Sovyeti tarafından seçilen ve ona hesap vermek zorunda olan Sovyetler Birliği devlet otoritesinin sürekli görev başında olan en yüksek organı idi.[196] SSCB devlet iktidarının en yüksek yürütme ve yönetim organı (m. 64), SSCB Halk Komiserleri Sovyeti (*Sovnorkom*) idi. Sovnorkom 1946'dan sonra Bakanlar Konseyi (*Sovyet Ministrov SSSR*) adını almıştır.[197]

2.4.1. Anayasa Hazırlığı

1936 SSCB Anayasasının kabul edilmesinin ardından bu anayasaya uygun olarak Azerbaycan SSC için yeni anayasa hazırlık çalışmalarına başlandı. Azerbaycan MYK Riyaset Heyeti Haziran 1936'de Stalin Anayasasının gazetelerde yayınlanmış taslaklarını

---

[193] Konstitutsiya (Osnovnıy Zakon) Soyuza Sovetskikh Sotsialistiçeskikh Respublik (5 Dekabırya 1936); Stalin Anayasasının ilk metni için bk. **Sovet Sosyalist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (Əsas Qanunu),** Moskva, 1938; F. R. Dareste, P. Dareste, **Avrupa-Amerika-Afrika-Asya-Okyanusya Devletlerinin Esas Teşkilât Kanunları**, çev. E. Menemencioğlu, İstanbul: Hukuk İlmini Yayma Kurumu, 1940, C. III, s. 260-288. Anayasanın değişiklik ve ilavelerle birlikte tam metni için bk. Kukuşkin, Çistyakov, **Oçerk İstorii Sovetskoy Konstitutsii**, (Rusça), s. 285-313; Türkkaya Ataöv, **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961, s. 79-103; Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, s. 585-606.

[194] Karpinski, **Stalinst Anayasa**, s. 5.

[195] Karpinski, **a.g.e.**, s. 65-66; Ataöv, **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**, s. 35.

[196] Karpinski, **a.g.e.**, s. 71.

[197] **Soviet Union: A Country Study**, s. 333.

dikkate alarak yeni anayasa taslağını hazırlamak amacıyla bir Anayasa komisyonu kurdu. Komisyon tarafından hazırlanmış anayasa taslağı MYK Riyaset Heyetince 20 Şubat 1937 tarihinde onaylandı. Daha sonra Martın 12'de IX. Tüm-Azerbaycan Olağanüstü Sovyetler Kongresi'nin onayına sunulan yeni anayasa tasarısına, müzakereler sonucunda bazı düzeltmeler yapılması uygun görüldü. Kongrece oluşturulan 71 kişilik yeni komisyon, iki günlük tadil çalışmasının ardından tasarının son şeklini tekrar Kongrenin onayına sundu. Böylece 14 Mart 1937 yılında Azerbaycan SSC'nin sayıca üçüncü anayasası IX. Tüm-Azerbaycan Olağanüstü Sovyetler Kongresi tarafından kabul edildi.[198] 17 Eylül 1937'de Azerbaycan SSC Anayasasına uygun olarak Nahcıvan Otonom SSC'nin Onuncu Olağanüstü Sovyetler Kongresi tarafından Nahcıvan'ın yeni anayasası onaylanmıştır.[199]

2.4.2. Anayasanın Genel İçeriği

1937 Azerbaycan Anayasası 14 fasıl, 155 maddeden ibarettir. Anayasada Başlangıç kısmı bulunmamaktadır. 1937 Anayasası önceki anayasalardan farklı olarak, "sosyal yapılanma", "temel hak ve ödevler", "Nahcıvan Otonom SSC'nin Devlet İktidarının Yüksek Organları", "DKÖB'in Devlet İdaresi Organları" ve "Mahkeme ve Savcılık" gibi bir sıra yeni fasıllar içermekteydi.[200]

Anayasanın I. ve II. kısımlarında toplum ve devlet yaşamının temel esaslarına ilişkin hükümler yer almaktadır (m. 1-21). Anayasanın III. faslında Azerbaycan SSC'nin devlet iktidarının yüksek organları (m. 22-41), IV. faslında Azerbaycan SSC'nin devlet idaresi organları (m. 42-56); V. faslında Nahcıvan Özerk SSC devlet iktidarı yüksek organları (m. 57-66); VI. faslında Nahcıvan Özerk SSC devlet idaresi organları (m. 67-74); VII. faslında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi yönetim organları (m. 75-85) düzenlenmiştir. VIII. fasılda yerel yönetim organlarından (m. 86-105) bahseden Anayasa, IX. fasılda Azerbaycan SSC devlet bütçesine (m. 106-109); X. fasılda savcılık ve yargı teşkilatına (m. 110-124); XI. fasılda ise vatandaşların temel hak ve ödevlerine ilişkin hükümlere (m. 125-140) yer vermiştir. XII. fasıl seçim sistemi (m. 141-150), XIII. fasıl devlet başkenti, arma ve bayrakla (m. 151-154) ilgilidir. Tek maddelik (m. 155) XV. fasıl ise anayasanın tadili usulünden bahsetmektedir.

---

[198] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 388-389; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 407.
[199] **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 357; Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 393.
[200] 1937 Anayasasının tam metni için bk. **Azərbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, Bakı: Azpartnəşr, 1937.

Anayasanın birinci faslında (m. 1-12) sosyalizmin temel ilkeleri anayasal olarak güvence altına alınmaktaydı. Söz konusu anayasa temelde sosyalist bir toplum modelini öngörmekteydi. Anayasanın 1. maddesi Stalin Anayasasına (m. 1) uygun olarak Azerbaycan SSC'nin "işçilerin ve köylülerin sosyalist devleti" olduğunu belirtmektedir. Sosyalist "devletin siyasal temelini", büyük toprak ve sermaye sahipleri iktidarının devrilmesi ve proletarya diktatörlüğünün zaferi sayesinde "Emekçi Delegelerinin Sovyetleri" (m. 2) oluşturmaktaydı. Anayasaya göre, "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bütün egemenlik, şehirde ve kırda, *Emekçi Delegelerinin Sovyetleri* biçiminde emekçilere aittir" (m. 3).

Anayasaya göre devletin ekonomik temeli, kapitalist ekonomik sistemin tasfiyesine, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılmasına ve insanın insan tarafından sömürülmesine son veren "sosyalist ekonomi modeli" ile "sosyalist mülkiyete" (m. 4) dayanmaktadır. Anayasada sosyalist mülkiyetin; "devlet mülkiyeti" ve "kooperatifsel-kollektif çiftlik (kolhoz) mülkiyeti" (m. 5) şeklinde iki türünden bahsedilmektedir. Devlet mülkiyetini, işçi ve köylü devletinin şahsında bütün halkın mülkiyeti oluşturmakta, kooperatifsel-kollektif mülkiyeti ise, tek tek kolhozların ve kooperatifsel birliklerin mülkiyeti teşkil etmektedir. Anayasanın 6. maddesi gereği toprak ve toprakaltı zenginlikleri, sular, ormanlar, imalathaneler, fabrikalar, madenler, demiryolları, deniz, hava ve şimendifer nakliyatı, bankalar, iletişim araçları, devlet tarafından kurulmuş olan büyük tarımsal-zirai işletmeler (sovhozlar, makine ve traktör istasyonları vb.), şehirde ve sanayi merkezlerindeki komünal işletmeler ve başlıca oturma tesisleri devlete aittir, diğer bir ifadeyle halk mülkiyeti sayılmaktadır. Kolektif mülkiyeti ise, kolhozlara (kollektif çiftlik) ve kooperatif kuruluşlara ait işletmeler ile bu birliklerce yapılan üretim ve bunların ortak tesisleri oluşturmaktadır (m. 7).[201] Kolhozların mülkiyetinde bulunan topraklar, anayasa gereğince (m. 8) onlara bedelsiz olarak verilmişti ve zamansal olarak da herhangi bir kısıtlamaya tabi değildi. Anayasaya göre, "çalışmayan yemez" ilkesi gereği çalışma bir görevdir. Çalışanların emeği ise sosyalist bir ilkeye göre "herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar" (m. 12) ödenirdi. Anayasa sosyalist mülkiyetin yanı sıra tek tek köylülerin ve küçük sanat erbabının bireysel mülkiyetinin de bulunabileceğini "kişisel emeğe dayanmak ve başkasının emeğini sömürmemek" şartıyla öngörmüştü (m. 9).

[201] Sosyalist mülkiyetin ya da işletmenin iki biçiminin ortak ve farklı yönleriyle ilgili bk. **Politik Ekonomi**, C. II, s. 110-112.

Anayasa, benimsediği sosyalist sistem gereği devletçi ekonomi politikasını (m. 11) benimsemişti. Ekonominin merkezi planlama ya da devlet eliyle yürütülmesi üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyetten doğmaktaydı. Ekonominin merkezi planlanması, Komünist Parti'nin yönergelerine dayanmaktaydı, Birlik ve Birlik cumhuriyetlerinin Halk Komiserler Sovyetince yürütülmekteydi. Devlet planları tüm halk ekonomisi, ekonominin bütün dalları ve tek tek idareler için, ayrıca cumhuriyetler ve ülkenin iktisat bölgeleri için yapılmaktaydı. Planların hazırlanması ve bunların denetimi, SSCB Yüksek Sovyeti'nin Devlet Planlama Komisyonu'nun (GOSPLAN), Birlik ve cumhuriyet bakanlarının ve kendi planlama organlarına sahip olan yerel Sovyetlerin görevi idi.[202]

2.4.3. Devlet Yapılanması

1937 Azerbaycan Anayasası Stalin Anayasasına uygun olarak devlet teşkilatında, devletin temel organlarının yapısında ve fonksiyonlarında bir takım yenilikler getirmekteydi. 1937 Anayasasının II. faslı devlet yapılanmasına ilişkindi. Burada federe devletin yapısı, Birlik (Federal) devletle olan ilişki, federe devleti oluşturan idari birimler, yüksek yönetim ve idari organları şahsında federe cumhuriyetin yetki alanına ilişkin konular düzenlenmiştir. Stalin Anayasasının kabulü ile birlikte Transkafkasya Federasyonu kaldırılmış, onun yerine TSFSC'ni oluşturan cumhuriyetler, Birliğe bağlı diğer cumhuriyetler gibi doğrudan doğruya SSCB'nin üyeleri olmuşlardır (m. 13).

1936 tarihli SSCB Anayasasının, aynı şekilde buna uygun olarak Azerbaycan SSC Anayasasının 13. maddesi, SSCB'nin, eşit haklara sahip üye cumhuriyetlerin serbestçe kabul ettikleri bir Birlik olduğunu belirtir. Gönüllülük esasına dayanan bu birlikteliğin bir gereği olarak üye cumhuriyetlerin, SSCB Anayasasının "Her Birlik cumhuriyetinin SSCB'den serbestçe ayrılmak hakkı vardır" (m. 17) hükmü gereği Birlikten serbestçe "ayrılma hakkı" bulunmaktaydı. "Ayrılma hakkı" 1937 tarihli Azerbaycan Anayasasının 15. maddesinde düzenlenmişti.

SSCB Anayasası Birlik cumhuriyetlerine münhasır yetki alanı tanımaktaydı. Birlik ile üye cumhuriyetler arasında kamusal faaliyetlere ilişkin yetki bölüşümü anayasaca tespit edilmişti. Anayasada merkezi devletin yetkileri teker teker sayılmış, sayılı olan yetkiler dışında kalan konuların federe birimlere ait olduğu hükme bağlanmıştır (m. 14-15). Buna göre federe cumhuriyetlerin yetki alanı, SSCB yüksek

[202] **Politik Ekonomi**, C. II, s. 129, 133, 140; Karpinski, **Stalinist Anayasa**, s. 14.

organlarının yetkisine ilişkin 14. maddede yazılı çerçeveyle sınırlı tutulmaktaydı.[203] Bu sınırlar dışında her federe cumhuriyet, iktidarını bağımsız olarak kullanma hakkını saklı tutardı (m. 13, 15). Aynı şekilde federe cumhuriyetlerinin yetki alanlarına giren konular kendi cumhuriyet anayasalarında da belirtilmişti. Azerbaycan Anayasasının 19. maddesine göre, Azerbaycan SSC, yüksek organları temsilinde kısaca şu yetkilere sahipti:

> Azerbaycan SSC'nin anayasasını kararlaştırmak ve onun yürürlüğünü denetlemek, Nahcıvan Özerk SSC'nin anayasasını onaylamak, Azerbaycan SSC bünyesinde yeni otonom cumhuriyetlerin ve bölgelerin kuruluşunu onaylamak üzere SSCB Yüksek Sovyeti'ne sunmak, Nahcıvan Özerk SSC, DKÖB ve diğer ilçelerin (rayon) sınırlarını belirlemek ve onaylamak, Azerbaycan SSC yasalarını çıkarmak, kamu düzeninin sağlamak, yurttaşların haklarını korumak, Azerbaycan SSC milli ekonomi planını ve devlet bütçesini onaylamak, SSCB yasalarına uygun olarak devlet vergi ve gelirlerini, yerel vergileri kararlaştırmak, Nahcıvan Özerk SSC, DKÖB, ilçe (rayon) ve şehir bütçelerinin icrasını yönetmek, sigorta ve emânet işlerinin yönetimini sağlamak, cumhuriyete tabi bankalara, endüstri ve ticaret kuruluşlarına rehberlik etmek, yol inşaatı, yerel ulaşıma ve iletişimi yönetmek, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim işlerine, kültür-maarif ve ilmi teşkilat ve müesseselerine rehberlik etmek, Azerbaycan yargı teşkilatını oluşturmak, Azerbaycan SSC vatandaşlığına kabul etmek, Azerbaycan SSC mahkeme organları tarafından mahkûm edilen vatandaşlar için af hakkını icra etmek…

Cumhuriyet Anayasası Azerbaycan'ın kendi topraklarının sahibi olduğunu ve rızası olmadan ülke sınırlarının değiştirilemeyeceğini belirtmekteydi. Ülke sınırlarının değişimi, anayasaca Cumhuriyetin yüksek devlet otoritesinin izni (m. 16) ve SSCB'nin onayına bağlı kılınmıştı (1936 SSCB AY m. 14, 18). Cumhuriyetin federe devlet olarak kendi bayrağı, arması ve başkenti vardı (m. 151-153). SSCB Anayasası, her Birlik cumhuriyetine dış ülkelerle doğrudan ilişki kurmak, onlarla anlaşmalara girmek,

[203] Stalin Anayasası Birlik yönetiminin yetkilerini genişletmişti. Anayasa federe birimlere çok az yetki tanımıştı. Birlik yönetiminin yetki alanı içine giren konular SSCB Anayasasının 14. maddesinde belirtilen şekliyle kısaca şöyleydi: SSCB'nin uluslararası ilişkilerde temsil edilmesi, dış devletlerle anlaşmalar yapılması, onaylanması ve bozulması, Birlik cumhuriyetlerinin yabancı devletlerle olan ilişkilerini düzenleyen genel yönetimin tespiti, savaş ve barış sorunları, Birliğe yeni cumhuriyetlerin kabul edilmesi, SSCB Anayasasının gözetilmesinin denetlenmesi ve Birlik cumhuriyetleri anayasalarının SSCB anayasasına uygunluğunun sağlanması, Birlik cumhuriyetleri arasındaki sınır değişikliklerinin onaylanması, Birlik cumhuriyetlerinin bünyesinde yeni özerk cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin kuruluşunun onaylanması, Birliğin savunulmasını düzenleme, Birliğin bütün silahlı güçlerinin yönetimi ve cumhuriyetlerin askeri kuvvetlerine hâkim olan ana ilkelerin saptanması, devlet güvenliğinin sağlanması, dış ticaret, milli ekonomi planlarının tespiti, Birliğin bütünlüklü bütçesinin onaylanması, vergi ve gelirlerin tespiti, bankaların, endüstrel ve tarımsal kurum ve teşebbüslerin yönetilmesi, ulaştırma ve posta, telgraf ve telefon işlerinin yönetimi, para ve kredi sisteminin yönetimi, devlet sigortalarının düzenlenmesi ve ödünç verme, topraktan faydalanma, yeraltı zenginlikler, orman ve suların kullanılmasındaki temel ilkelerin tespiti, eğitim ve kamu sağlığı alanlarında ana ilkelerin belirlenmesi, milli ekonominin denetimi ve muhasebesi için tek bir sistemin kurulması, iş mevzuatı ilkelerinin konması, yargı sistemi ve yargı usulü ile ceza ve medeni kanunu ilgilendiren ilkelerin tespiti, SSCB yurttaşlığı ile yabancıların hukukuna ilişkin mevzuat, evlilik ve aile ile ilgili mevzuatın ana ilkelerinin belirlenmesi ve genel af ilanı.

diplomatik ve konsolosluk temsilcileri değiştokuşu yapmak yetkisi tanımaktaydı (m. 18/a).[204] Aynı şekilde cumhuriyetler yetkili organlarınca çıkarılan kendi yasalarına sahipti. Bununla yanı sıra Birlik düzeyinde çıkarılan yasaların bütün federe cumhuriyetlerde hukuksal olarak bağlayıcı olduğu SSCB Anayasasının 17. maddesinde tespit edilmişti (1937 m. 17). Cumhuriyet yasasının Birlik yasası ile uyuşmaz olduğu durumlarda, SSCB Anayasası gereği (m. 20) Birlik yasası hukuksal olarak bağlayıcı kabul edilirdi.

1937 Anayasasına göre Nahcıvan Özerk SSC ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan'a bağlı otonom bölgeler idi. Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan SSC'nin özelliklerine haiz, Azerbaycan SSC ve SSCB anayasalarına tam uyumlu kendi anayasası vardı (m. 20).

2.4.4. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları

SSCB yönetiminin kurumsal yapısı Birlik Anayasası ile, üye cumhuriyetlerin kurumsal yapısı ise kendi anayasalarınca düzenlenirdi.[205] 1937 Anayasası devletin yüksek yönetim ve idari organlarında bir takım değişiklikler öngörmekteydi. Öyle ki, önceki Anayasada devletin en üst yönetim organı olarak belirtilen Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi'nin yerini Azerbaycan Yüksek Sovyeti almıştı. Bunun dışında Yüksek Sovyet'e karşı sorumlu olan Yüksek Sovyet Prezidyumu (Riyaset Heyeti) oluşturuldu. Yeni Anayasayla birlikte Kongre'nin yanı sıra Merkez Yürütme Komitesi, Merkez Yürütme Kurulu'nun Riyaset Heyeti de lağvedildi. Halk Komiserler Sovyeti yürütme organı olarak muhafaza edildi.

2.4.4.1. Yasama Organı

1937 Anayasasına (m. 22) göre Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti, Azerbaycan SSC devlet otoritesinin en yüksek organı idi. Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyeti cumhuriyet anayasasının belirlemiş olduğu bir dizi yetkiye sahipti. Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Anayasanın 19. maddesinde sıralanan ve anayasaca Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne hesap verme zorunluluğunda olan Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Prezidyumu ve

[204] Sözde de olsa federe devletlere böyle bir hakkın tanınması anayasa hukukunda kabul edilmiş yaygın şekliyle federalizmle bağdaşmayan bir özellikti. Zira federasyonlarda federal devletlerin uluslararası hukuk bakımından kişilikleri ve egemenlikleri yoktu. Uluslararası hukuk bakımından sadece federal devletin hukuki kişiliği vardır ve federal yönetim, tüm ülkeyi uluslararası ilişkilerde tek bir vücut olarak temsil etmektedir. Federasyonun bu özelliği için bk. Oktay, **Federal Devlet**, s. 230; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 492.

[205] Yalnız federe devlet anayasalarının, SSCB Anayasasının 16. maddesi uyarınca Birlik Anayasası ile tam uyumluluk içinde kaleme alınmış olması gerekliydi.

Azerbaycan SSC Halk Komiserlerinin yetkisine tabi kılınmayan Azerbaycan SSC'nin yetkisi dâhilinde olan tüm hakları kullanırdı. Anayasanın 24. maddesine göre "Azerbaycan SSC'nin Yüksek Sovyeti, Azerbaycan SSC'nin yegâne yasama organıdır." Anayasa, Yüksek Sovyet dışında diğer devlet organlarına yasama yetkisi vermemekteydi. Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 10.000 nüfusa bir milletvekili esasına göre ayrılan seçim bölgelerinden, Azerbaycan yurttaşlarınca, dört yıl için seçilirdi (m. 25).[206] Yüksek Sovyet, Yüksek Sovyet başkanını ve iki başkan yardımcısını seçerdi (m. 28). Azerbaycan Yüksek Sovyeti yılda iki defa, Azerbaycan Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından toplantıya çağrılırdı (m. 30).[207] Yüksek Sovyet milletvekili, Yüksek Sovyet'in, toplantılar arası dönemde ise Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun izni olmadan kovuşturulamaz ve tutuklanamazdı (m. 36). Anayasaya göre yasa tekliflerinin kabul edilmesi için, Yüksek Sovyet'in basit çoğunluğunun oyu yeterliydi. Yüksek Sovyetce kabul edilen yasalar, Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun Başkan ve Sekreterinin imzasıyla ilan olunurdu (m. 26-27).

SSCB Yüksek Sovyeti yılda sadece iki defa toplandığından, oturumları arasındaki devrede devlet işlerinde devamlılık sağlamak amacıyla, anayasaca SSCB Yüksek Sovyeti tarafından seçilen ve kendisine karşı sorumlu olan Yüksek Sovyet Prezidyumu öngörülmüştü. Yüksek Sovyet Prezidyumu, bir başkan, Birlik cumhuriyetlerin hepsini temsilen birer başkan vekili, bir sekreter ve onaltı üyeden ibaret idi. Anayasaca devlet başkanlığı makamı öngörülmemekle birlikte, bu makama ilişkin görevler daha çok Prezidyum Başkanına düşerdi. Bazen resmi bir şekilde olmamakla birlikte, kendisinden SSCB'nin Devlet Başkanı diye bahsedilirdi.[208]

SSCB Anayasasına uygun olarak 1937 Azerbaycan Anayasasına göre, Yüksek Sovyet, güncel işlerde yol göstermek ve cumhuriyeti yönetmek üzere kendi üyeleri arasından Prezidyum'u seçerdi (m. 31).[209] Yüksek Sovyet Prezidyumu, Azerbaycan

---

[206] Şubat 1938'de "Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne seçimler hakkında Esasnâme" kabul edildi. Yeni seçim yasasına esasen aynı senenin 24 Haziran'ında Yüksek Sovyet'e seçimler yapıldı. Seçimlerde Yüksek Sovyet'e 310 milletvekili seçilmiştir.. Bk. **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 358.

[207] Anayasanın 30. maddesi Yüksek Sovyet olağanüstü toplantılarını da düzenlemekteydi. Buna göre Yüksek Sovyet olağanüstü toplantıları Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun kendi girişimi ya da Yüksek Sovyet milletvekillerinin üçte birinin oyuyla gerçekleşirdi.

[208] Yüksek Sovyet Prezidyumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Karpinski, **Stalinist Anayasa**, s. 71 vd.; Manfred C. Vernon, **Devlet Sistemleri: Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş**, çev. Mümtaz Soysal, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1961, s. 185-186; Esat Çam, **Devlet Sistemleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 239-240.

[209] Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin ilk Prezidyumu, Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin 14 Haziran 1938 tarihli ilk oturumunda seçilmiştir. Bk. **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 358.

SSC'de devlet otoritesinin sürekli görev başında olan en yüksek organıydı.[210] Prezidyum, Yüksek Sovyet'in toplantı dönemleri arasında onun görevlerini yapar ve çalışmalarında ona karşı hesap vermekle sorumluydu (m. 32). Bilindiği üzere Sovyetler Birliği'nde, parlamenter sistemlerin devlet başkanlarına benzer bir devlet başkanlığı görevi yoktu. Bu görev, Yüksek Sovyet Prezidyumunca ortaklaşa yürütülürdü.[211] Yüksek Sovyet Prezidyumu, başkan, iki başkan yardımcısı, bir sekreter ve 13 Prezidyum üyesinden oluşurdu (m. 31). Prezidyumu'n yetkileri anayasaca (m. 33) şu şekilde belirlenmişti:

a) Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ni toplantıya çağırmak,

b) Azerbaycan SSC kanunlarını yorumlamak ve karsarnameler çıkartmak,

c) Halkoyuna (referandum) başvurmak,

d) Yasaya uygun olmadıkları takdirde, Azerbaycan SSC HKS, Nahcıvan Özerk SSC ve DKÖB İşçi Delegeleri Sovyeti'nin kararname ve emirlerini iptal etmek,

e) Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin toplantı devreleri arasında, Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti başkanının teklifi üzerine, -Yüksek Sovyet'in sonradan onaylaması koşuluyla- tek tek halk komiserlerinin görevden alınmaları veya atanmaları işlemini yapmak,

f) Azerbaycan SSC'nin şeref unvanlarını ihdas etmek,

g) Azerbaycan SSC mahkeme organlarınca mahkûm edilen vatandaşlar için af hakkını kullanmak.

Bütün bunlarla birlikte Yüksek Sovyet Prezidyumu, oturumlar arası dönemlerde bile Yüksek Sovyet'in yetkilerini kullanamazdı. Bu nedenle Prezidyum Yüksek Sovyet oturumları arası dönemde onu karşılayan değil, ona tabi olan bir organdı. Prezidyum'un yasama yetkisi bulunmamakla birlikte, yasa tasarılarını müzakereye çıkarma yetkisi tanınmıştı. Prezidyum doğrudan doğruya Anayasadan aldığı yetkiye dayanarak (m. 33/b) kanun hükmünde kararname çıkarmak yetkisine de sahipti. Fakat kararnamelerde Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen yasalara aykırı olmama şartı aranmaktaydı.[212]

2.4.4.2. Yürütme Organı

Azerbaycan SSC'de devlet gücünün en üst icra ve yönetim organı, Yüksek Sovyet tarafından atanan Halk Komiserleri Sovyeti (HKS) idi (m. 40, 57). Halk Komiserleri Sovyeti, Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne ve onun toplantı dönemleri arasında Yüksek

[210] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 398.
[211] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 51.
[212] İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 417-418.

Sovyet Prezidyumu'na karşı sorumluydu ve çalışmalarından dolayı onlara hesap vermek zorundaydı (m. 43). HKS, bir başkan, başkan yardımcıları, komiserler (bakanlar) ve devlet komiteleri başkanlarından oluşurdu (m. 48). Yüksek Sovyet Prezidyumu hükumeti kısmen veya tamamen düşürme yetkisine sahipti (m. 33/d). Halk Komiserleri Sovyeti, Anayasanın 44. maddesi uyarınca SSCB ve Cumhuriyet yasalarına, SSCB Bakanlar Kurulu karar ve direktiflerine uygun olarak ve bu doğrultuda kararlar alır, direktifler verir ve bunların uygulanmasını denetlerdi. Halk Komiserleri Sovyeti'nin karar ve direktiflerinin bütün ülke arazisinde hukuksal bağlayıcılığı vardı (m. 45). Aynı şekilde Halk Komiserleri Sovyeti'nin karar ve direktifleri yasalara aykırı oldukları durumlarda Azerbaycan Yüksek Sovyet Prezidyum'u tarafından iptal edilebiliyordu (m. 33/c). Azerbaycan Yüksek Sovyetince oluşturulan Azerbaycan HKS'nin bileşimi Anayasaca (m. 48) saptanmıştı. Halk Komiserlikleri (Bakanlıklar), 1927 anayasasında olduğu gibi, 1937 Anayasasında da merkezi devletle bölgesel cumhuriyetler arasında alan açısından yetki paylaşımına göre örgütlenmişti. SSCB Anayasasında 8 Birlik Komiserliği, 10 Birlik-Cumhuriyet komiserliği öngörülmüştü (SSCB m. 77, 78). 1937 Azerbaycan Anayasasında ise toplam 13 Komiserlik yer almaktaydı (m. 48, 55-56).

Azerbaycan HKS'nin yetkileri Anayasanın 46. maddesince saptanmıştı. Buna göre Azerbaycan HKS'nin: Azerbaycan Halk Komiserlerinin ve HKS'nin kendisine bağlı devlet komiteleriyle, diğer kurumların birliğini sağlama ve faaliyetini yönetme; halk ekonomi planının ve cumhuriyetin ve yerel bütçenin uygulanması için tedbirler alma; kamu düzeninin sağlanması, devlet çıkarları ve vatandaşların haklarının korunması için tedbirler alma; Nahcıvan Otonom SSC'nin işlerini yönetme ve denetleme; DKÖB, ilçe (rayon) ve şehir İşçi Delegeleri Sovyetleri yürütme komitelerinin işlerine rehberlik etme ve bu işleri denetleme; gerekli gördüğü takdirde, ekonomik ve kültürel sorunlar için, Azerbaycan HKS'ye bağlı özel Komiteler ve Genel Müdürlükler kurma yetki ve yükümlülükleri vardı. Halk Komiserleri Sovyeti bunun dışında halk komiserlerinin emir ve talimatlarını iptal etmek hakkına sahipti (m. 47).

2.4.4.3. Yargı Organı

1937 Anayasası yargı erkini X. fasılda (m. 110-124) düzenlemiştir. 1937 Anayasasının yargıyla ilgili getirdiği güvencelerin, 1927 Anayasasına oranla daha ileri olduğu söylenebilir. Anayasa yargılama yetkisine sahip çeşitli mahkeme organları öngörüyordu. Anayasanın 110'uncu maddesine göre Azerbaycan SSC'de yargı işlevi (adalet muhakemesi); "Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Nahcıvan ÖSSC Yüksek

Mahkemesi, DKÖB Bölge Mahkemesi, SSCB Yüksek Sovyeti'nin kararıyla kurulan SSCB Özel Mahkemeleri ve Halk Mahkemeleri" tarafından yerine getirilirdi. Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesi, Anayasanın 112. maddesi gereği cumhuriyetin en yüksek mahkeme organı idi. Nahcıvan Özerk SSC ve DKÖB de dâhil ülke arazisindeki bütün mahkemelerin adli çalışmalarının denetimi Yüksek Mahkeme'ye aitti (m. 112).[213] Yüksek Mahkeme, Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından beş yıllık bir süre için seçilirdi (m. 113).[214] Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, yasaya göre kendi yetki alanına giren cezai ve sivil davalara bakar ve ayrıca cumhuriyetin diğer mahkemelerinin kararlarına karşı şikâyetleri ve temyizleri incelerdi.[215]

Bu dönemde Sovyet mahkeme yapısının temel taşı Halk Mahkemeleri idi. Halk Mahkemelerinde hem ceza hem de sivil davalar görülürdü. İlçe (rayon) Halk Mahkemelerinin yargıçları, bu ilçe yurttaşları tarafından, genel, eşit, doğrudan seçim ve gizli oy ilkelerine uygun olarak üç yıllık süre için seçilirdi (m. 116). Askeri mahkemeler, demiryolu ve iç sular gemiciliği mahkemeleri Özel Mahkemeleri oluştururdu. Bunlar Sovyet ordusu ve deniz kuvvetleri veya demiryolu ve su trafiği teşkilatı nezdinde örgütlenmişlerdi. Birlik Yüksek Mahkemesi'nin bünyesinde Özel Mahkemelere uygun kurullar bulunmaktaydı. Özel askeri mahkemelerin oluşturulması, SSCB'nin savunma gücünün ve askeri disiplinin sağlamlaştırılması görevinin bir sonucuydu.[216]

1937 Anayasası, "kanunun tayin ettiği özel haller dışında, bütün mahkemelerde dava duruşmalarına halk yargıçlarının katılımını" (m. 111) öngörmekteydi.[217] Anayasaya göre "kanunun belirlediği istisnalar dışında, bütün mahkemelerde duruşmalar açık geçirilir ve sanığa savunma hakkı tanınır" (m. 118). Yargıçlar, bağımsızdırlar ve yalnızca yasalara karşı sorumludurlar (m. 119). Anayasa bütün bu hükümlerle yargının yasama ve yürütme karşısındaki bağımsızlığını ilan etmekle birlikte, yargıç bağımsızlığı ve

[213] Daha önce Adalet Halk Komiserliğinin yeniden tesis edilmesi hakkında MYK'sının 2 Mart 1933 tarihli kararında, Adalet Komiserliği'ne mahkeme organlarının faaliyetine rehberlik etme yetkisi verilmişti. Yeni anayasanın kabulüyle birlikte bu yetki tekrar Yüksek Mahkeme'ye tanındı. Bk. Bayramov, **Azərbaycan Respublikasının Mıhkəmə Hakimiyyəti**, s. 145.

[214] Anayasaya göre, Nahcivan SSC Yüksek Mahkemesi Nahcivan Yüksek Sovyeti tarafından, Dağlık Karabağ Otonom Bölgesi'nin Bölge Mahkemesi ise DKÖB "İşçi Delegeleri Sovyeti" tarafından beş seneliğine seçilirdi (m. 114-115).

[215] Karpinski, **Stalinist Anayasa**, s. 77; Bayramov, **Azərbaycan Respublikasının Mıhkəmə Hakimiyyəti**, s. 145.

[216] Karpinski, **a.g.e.**, s. 76-77; İsmayilov, **a.g.e.**, s. 430.

[217] Yasaya göre Sovyetlerde mahkemeler bir hâkimden ve hâkimle aynı haklara sahip iki halk yardımcısından oluşurdu. Seçme hakkında sahip her vatandaş, mahkemede hâkim yardımcısı olabilirdi. Halk yardımcıları da hâkimler gibi aynı yönteme göre seçilirler ve görevden alınırlar. Halk mahkemelerinde olduğu gibi Yüksek Mahkemelerde de iki halk yardımcısı vardı. Bk. Karpinski, **a.g.e.**, s. 78-79.

güvenceleri konusunda yeteri kadar somut değildi. Kanunların yorumlanması (şerh edilmesi) yetkisi Anayasa gereği mahkemelerin değil, yasama organının yetkisindeydi (m. 33/b). Ayrıca Anayasada, yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi (yargısal denetim) konusunda da herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı.

1937 Anayasası mahkemelerle ilgili onuncu fasılda savcılık kurumunu da düzenlemekteydi. Anayasaya göre savcılık kurumunun görevi, yasaların Halk Komiserlikleri ve onlara bağlı kuruluşlar, aynı şekilde devletin bütün görevlileri ve vatandaşları tarafından uygulanmasıyla ilgili denetimi yürütmekti. Azerbaycan Cumhuriyet anayasası bu yetkiyi hem SSCB savcılığına hem de cumhuriyet savcılığına tanımıştı (m. 120). Azerbaycan SSC savcısı SSCB Başsavcısınca beş yıllığına atanırdı (m. 114). Anayasanın 124'ünc maddesi gereği "Savcılık organları, görevlerini herhangi bir bölgesel yönetim organlarından bağımsız olarak yaparlar ve yalnız SSCB Başsavcısına bağlıdırlar."

SSCB Yüksek Sovyeti 16 Ağustos 1938'de, Sovyet mahkemelerinin görevlerini Stalin Anayasası temelinde saptayan mahkeme sistemiyle ilgili yeni bir yasa kabul etti.[218] Yasa Sovyet mahkemelerinin yükümlülüklerini, bunların uygulamaya yönelik usul ve esasları düzenlemekteydi. "SSCB Müttefik ve Muhtar Cumhuriyetlerin Mahkeme Sistemi Hakkında" yasa aynı şekilde Birlik cumhuriyetlerinin yargı sisteminin oluşturulması ve fonksiyonlarının düzenlenmesini de öngörüyordu. Yeni yasayla birlikte SSCB Yüksek Mahkemesi ve Birlik cumhuriyetleri Yüksek Mahkemesi'nin statüsü daha da yükseltilmişti.[219]

2.4.5. Yerel Yönetim

Yerel yönetim organları merkezi yönetim organlarını destekler ve devlet gücünün yüksek organlarının yönergelerini yerine getirirdiler.[220] 1937 Anayasasına göre il, ilçe, şehir ve köylerde devlet iktidarının yerel yönetim organlarını "İşçi Temsilcileri Sovyetleri" oluştururdu.[221] Delegeler bu sovyetlere anayasada belirtilen seçim ilkesi temelinde iki seneliğine seçilirlerdi (m. 1, 86). İşçi Temsilcileri Sovyetleri (şehir, ilçe (rayon), köy), bölgesel ekonomik, siyasi ve kültürel gelişime rehberlik eder, kendilerine bağlı idari organların faaliyetini yönetir, kamu düzenini, kanunların yürütülmesini ve

[218] Karpinski, **a.g.e.**, s. 76.
[219] Bayramov, **Azərbaycan Respublikasının Mıhkəmə Hakimiyyəti**, s. 145-146.
[220] Ataöv, **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**, s. 45.
[221] Önceleri "İşçi, Köylü, Asker ve Denizci Temsilcileri Sovyeti" şeklinde isimlendirilen Sovyetler, yeni Anayasayla birlikte "İşçi Temsilcileri Sovyetleri" olarak adlandırılmağa başlanmıştır. Bk. **Azərbaycan Tarixi**, C. VI, s. 357.

vatandaşların haklarının korunmasını sağlar ve yerel bütçeyi düzenlerdi (m. 88). İşçi Temsilcileri Sovyetleri, kanunların kendilerine tanıdığı sınırlar içinde kararlar ve emirler verme yetkisine sahipti (m. 89). Anayasanın 90. maddesine göre, Temsilciler Sovyetlerinin yürütme ve idari organları, Sovyetler tarafından seçilen ve bir başkan, başkan yardımcıları, bir Sekreter ve üyelerden meydana gelen Yürütme Komiteleridir. Temsilciler Sovyetlerinin yürütme organları, faaliyetlerinden dolayı, hem kendilerini seçen İşçi Temsilcileri Sovyetlerine, hem de kendisinin bir üstünde olan İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin yürütme organına karşı sorumluluk taşırdılar (m. 97).

2.4.6. Temel Hak ve Ödevler

1937 Anayasasında, önceki Azerbaycan anayasalarından farklı olarak kişi hak ve ödevleri için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Burada temel haklara ilişkin teorik olarak bir dizi hükümlere yer verilmiş ve bunların anayasaca güvence altına alındığına dair hususlar belirtilmiştir. "Vatandaşların Temel Hak ve Ödevleri" başlığını taşıyan bu kısım Anayasanın 125 ila 140'ıncı maddelerinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte kişi hak ve ödevleriyle ilgili bazı hususların Anayasanın farklı kısımlarında da düzenlendiği görülmektedir. Nitekim Anayasanın 18. maddesi SSCB Anayasasının 21. maddesine uygun olarak vatandaşlık hakkını düzenlemektedir. Buna göre, Azerbaycan SSC'nin her bir vatandaşı aynı zamanda SSCB'nin de vatandaşı sayılmaktaydı. Anayasaya göre, Birlik üyesi diğer cumhuriyetlerin vatandaşları, Azerbaycan vatandaşları gibi ülke arazisinde aynı haklara sahip idi (m. 18).

Anayasa vatandaşlara, çalışma (m. 125); dinlenme (m. 126); yaşlılıkta, hastalıkta ve iş yeteneğinin kaybında maddi güvence sağlama (m. 127) ve eğitim alma (m. 128) hakları tanımaktaydı. Anayasa milliyetinden ve ırkından bağımsız olarak bütün yurttaşlar ekonomik, kültürel, sosyal alanlarda ve politik yaşamda eşit haklar sağlamaktaydı. (m. 130). Anayasanın 129. maddesinde kadınların hakları, ekonomi, yönetim, kültür ve politika ve sosyal hayatın her alanında erkeklerle eşit düzeyde belirlenmiştir. Anayasada yurttaşlara vicdan özgürlüğü sağlamak gerekçesiyle, "din devletten ve okul dinden ayrılmış", vatandaşlara dini kült faaliyetlerinin icrası hürriyeti yanında, "din aleyhine propaganda yapma hürriyeti" de tanınmıştır (m. 131).

Bütün bunlar dışında anayasada, söz ve basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü (yürüyüş, sokak gösterisi), sendikalar, kooperatifler, spor ve savunma örgütleri, Komünist Partisi gibi çeşitli toplumsal örgütlerde birleşme özgürlüğünden (m. 132-133), ayrıca yabancıların sığınma hakkı, kişisel dokunulmazlık ve konut

dokunulmazlığından bahsedilmektedir. Anayasaya göre, "hiç kimse mahkeme kararı ya da savcının yaptırma gücü dışında tutuklu sayılamaz" (m. 134-136).

Ayını şekilde Anayasada bazı siyasal haklar da tanınmıştı. Oy hakkıyla ilgili önceden var olan sınırlamaları kaldıran Stalin Anayasası ve aynı şekilde 1937 Azerbaycan Anayasası, vatandaşların seçim haklarıyla ilgili hiçbir kısıtlama getirmiyordu. 1937 Anayasası, köy sovyetlerinden Yüksek Sovyet'e kadar bütün devlet organları seçimleri için genel, eşit ve doğrudan seçim hakkı temelinde gizli oylama ilkesini kabul etmekteydi (m. 141). Anayasa, ırkından, milliyetinden, dininden, öğretiminden, sosyal menşeinden, maddi durumundan ve geçmişe ait faaliyetlerinden bağımsız olarak kadın-erkek 18 yaşına gelmiş bütün vatandaşlara, sovyetler için delege seçimlerine katılma, seçme ve seçilme hakkı tanımaktaydı. Sadece akıl hastaları ve mahkemece alınan bir kararla mahkûm edilip, seçme hakkı elinden alınan kimseler istisna teşkil ediyordu (m. 142, 144).

Anayasada vatandaşlara tanınan haklarla birlikte bir dizi ödevlerden de bahsedilmektedir. Buna göre, anayasaya ve yasalara uymak, iş disiplinine riayet etmek ve toplumsal sorumlulukları yerine getirmek, sosyalist toplu yaşam kurallarına saygı göstermek, sovyet sisteminin temeli kabul edilen sosyalist mülkiyeti korumak, askerlik hizmeti yapmak ve anavatanı savunmak vatandaşların birer görevi olarak Anayasada yer almaktadır. Bağlılık yeminini bozmak, düşman tarafa geçmek, devletin askeri gücüne zarar vermek ve casusluk yapmak gibi vatana ihanet suçu kapsamında değerlendirilen suçlar, Anayasa gereği en ağır şekilde cezalandırılırdı (m. 137-140).

2.4.7. Anayasanın Üstünlüğü ve Niteliği

1937 Anayasası "katı" bir anayasadır. Diğer bir ifadeyle anayasanın değiştirilmesi normal kanunlardan daha zor usullere bağlanmıştır. 1921 ve 1927 Anayasalarında, sadece değişiklik yapmaya yetkili organlar belirlenmekte, ancak anayasanın değiştirilmesi için özel bir yöntem belirtilmiyordu. Önceki anayasalardan farklı olarak, 1937 Anayasasının tadil usulü de düzenlenmiştir. Anayasanın 154. maddesine göre Anayasa, "ancak Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin üye tam sayısının en az üçte iki çoğunluğunun kararı ile değiştirilebilir." İlgili madde anayasanın değiştirilmesi için adi kanunlardan daha zor bir usul öngördüğünden, aynı zamanda Anayasanın diğer kanunlardan üstün olduğunu da saptamış oluyor. Bu sebeple 1937 Azerbaycan Anayasasının hem *maddi* hem de *şekli* anlamda anayasal nitelikte olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.4.8. Anayasada Yapılan Değişiklikler

1937 Anayasasında birkaç defa değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler genelde SSCB Anayasasında yapılan değişikliklere paralel olarak yapılmıştır. 1937 Anayasasında ilk değişiklikler 1938-1945'lı yıllar arasında Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin 1-5 ve 7'inci oturumlarında olmuştur.[222] Yeni kararla birlikte halk komiserlikleri bakanlıklar olarak isimlendirildi ve SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun 15 Mart 1946 tarihli kararıyla Halk Komiserleri Sovyeti, SSCB Bakanlar Kurulu'na, Birlik ve otonom cumhuriyetlerin Halk Komiserleri Sovyetleri de ilgili cumhuriyetin Bakanlar Kurulu'na dönüşmüştür. Bu kararın Azerbaycan'da uygulanması Cumhuriyet Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun 28 Mart 1946 tarihli kararından sonra olmuştur. İlgili karar hükümetin yetki ve fonksiyonlarında esas itibariyle herhangi bir değişiklik öngörmemiştir.[223] Mart 1946'dan Mart 1947'ye kadar olan dönemde bazı Birlik ve Birlik Cumhuriyet bakanlıkları birleştirildi, yenileri oluşturuldu. Bu zaman 6 Birlik, 6 Birlik Cumhuriyet olmak üzere 12 yeni bakanlık oluşturuldu. Bakanlar Konseyi nezdindeki bazı komiteler bakanlıklara çevrildi. Yürütme organına ilişkin bu gelişmeler, 29 Haziran 1947'tarihli Anayasaya değişikliğinde yer almıştır.[224]

Anayasanın 126. maddesine yapılan değişiklikle işçi ve hizmetliler için iş günü 8 saat olarak tespit edilmiştir. 1947 değişikliğiyle eğitim görme hakkına ilişkin 128. maddede de belirli değişiklik yapılmıştır. İlgili değişiklik lise ve yüksek okullar için bedel uygulamasını öngörmüştür. 21 Ağustos 1956 Anayasa değişikliği, mesleki okullar, lise ve yüksek okullarda bedel uygulamasını kaldırdı. Bu tarihte, ayrıca 133, 139, 145, 148'inci maddelere ilişkin bazı değişiklikler yapıldı. Anayasaya Azerbaycan SSC'nin resmi devlet dilinin "Azerbaycan Dili" olduğuna dair yeni bir madde eklendi. Bütün bunlar dışında 1937 Anayasasına, 1959 (12 Ocak), 1960, 1974 (11 Temmuz) yıllarında da bazı ilave ve değişiklikler yapılmıştır.[225]

2.4.9. Uygulama

Savaş sonrası yıllarda siyasi rejim toplum üzerindeki denetimini daha da güçlendirdi. Lider kültü gibi anlayışlar güçlendi. Sovyetler Birliği Komünist Bolşevik

---

[222] 1937 Anayasasının 1946'ya kadar olan ilave ve değişikliklerle tam metni için bk. **Azərbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, Azərnəşr, Bakı 1946.
[223] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 401; Vernon, **Devlet Sistemleri**, s. 187.
[224] Karşılaştırma için bk. **Azərbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Nəşri, 1947; 1954 yılında Azerbaycan'da artık 24 Bakanlık, aynı zamanda Birlik Cumhuriyet bakanlıklarına tabi çeşitli bakanlıklar mevcuttu. Bk. İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 438-439.
[225] İsmayilov, **a.g.e.**, s. 443-444, 435.

Partisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisine çevrildi.[226] Stalin'in 5 Mart 1953'de ölümünden sonra SSCB'de kollektif liderlik ilkesi ilan edildi. George Malenkov Sovyet hükümetinin başına geçti ve Nikita Kruşçev Komünist Parti'nin Birinci Sekreteri oldu. Rakiplerini alt eden Kruşçev, 1958'de başbakanlık görevini de devralarak hem Sovet hükümetinin hem de Komünist Parti'nin başı oldu.[227]

50'li yılların sonu 60'ların başlarında hukukun yenileştirilmesine yönelik çalışmalara başlandı. Bu çalışmaların başında çeşitli hukuk dallarına ilişkin yeni yasaların kabul edilmesi vardı. Zira 30-40 sene önce kabul edilmiş yasaların artık yeni toplumsal ilişkileri tanzim etmede yetersiz kalması ve dönemin ihtiyaçlarını karşılaya bilmemesi, ayrıca çeşitli sosyal-ekonomik koşullar yeni yasaların kabulünü zorunlu kılmaktaydı. Diğer taraftan yığılmış büyük miktarda yasa metinleri belli bir sistematiğe gereksinim duyuyordu. İlk önceler 1958-1961 yıllarında ceza kanunu, ceza muhakemesi kanunu, mahkemelerin kuruluşu hakkında yasa kabul edildi. 1961-1964 senelerinde medeni kanun, medeni usul kanunu yasalaştırıldı. Akabinde nikâh ve aile, toprak, iş, konut gibi hukukun diğer alanlarında ilgili yasalar yürürlüğe girdi.

2.5. 1978 AZERBAYCAN SOVYET ANAYASASI

Kruşçev'in 1964'te iktidardan uzaklaştırılması üzerine Sovyetler Birliği'nde ülke yönetimine Leonid Brejnev gelmiştir.[228] 1970'lere gelindiğinde Sovyetler Birliğinin yeni anayasasının kabul edilmesi gereksinimi duyulmaya başlandı. Aslında 1960'lı yıllarda daha Kruşçev zamanında başlatılan yeni anayasa çalışmaları, aşağı yukarı on beş yıllık bir hazırlık dönemi geçirmiştir.[229] Sovyetler Birliği'nin üçüncü ve son anayasası, 7 Ekim 1977'de Yüksek Sovyet'in olağanüstü yedinci oturumunda kabul edilmiştir.[230] Yeni Anayasa yapıcısı Brejnev'e atfen "Brejnev Anayasası" olarak bilinir.[231]

2.5.1. Anayasanın Hazırlanışı

1977 SSCB Anayasasının kabulünden sonra, üye cumhuriyet olarak Azerbaycan'ın, bu Anayasaya uyumlu bir şekilde yeni anayasasının kabul edilmesi gündeme gelmiştir. Anayasa komisyonunca 1977 SSCB Anayasası esasında hazırlanan yeni Anayasa taslağı, Mart 1978'de kamu tartışmasına sunulmak üzere yayımlanmıştır.

---

[226] İsmayilov, **a.g.e.**, s. 434-444, 435.
[227] Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s. 530-531.
[228] **a.g.e.**, s. 543.
[229] Cem Eroğul, "Yeni Sovyet Anayasa Taslağı", **Armağan: Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı**, Ankara, AÜSBF, 1978, s. 505.
[230] 1977 SSCB Anayasasının metni için bk. **Sovet Sosyalist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.
[231] **Soviet Union: A Country Study**, s. 334.

Kamuoyu tartışmasına sunulan Anayasa tasarısı, kısa dönem sonra, 21 Nisan 1978'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin olağanüstü yedinci toplantısında kabul edilmiştir.[232] Azerbaycan SSC'nin sayıca dördüncü anayasası olan 1978 Anayasası, kendinden önceki diğer anayasalar gibi, Sovyetler Birliği Anayasası temel alınarak hazırlanmıştır. Diğer bir ifadeyle 1978 Anayasası Birlik Anayasanın cumhuriyete göre yeniden uyarlanmış şeklidir.

2.5.2. Anayasanın Genel İçeriği ve Özellikleri

1978 Anayasası 11 bölüm, 22 fasıl ve 185 maddeden ibarettir. Kabul edilmeden önce komisyonca benimsenip yayımlanan ve Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından olumlu karşılanan taslak metinde 182 madde yer almaktaydı.[233] Daha sonra taslak metin anayasa haline gelirken madde sayısı 182'den 185'e çıkarılmıştır.[234] Anayasada ayrıca önceki anayasalardan farklı olarak bir "Başlangıç" (*Preamble*) kısmına da yer verilmektedir. Anayasanın "Azerbaycan SSC'nin Toplumsal Düzeninin ve Politikasının Esasları" başlığını taşıyan birinci bölümü (m. 1-30), dört fasıldan oluşmaktadır. Bu bölümde devletin siyasal ve ekonomik yapısı yanında, sosyal gelişme ve kültür, anavatanın savunusu ve dış politikaya ilişkin maddelere yer verilmektedir. 1937 Anayasasında toplum ve devlet düzenine ilişkin düzenlemeler genel hükümler bölümünde (ilk iki fasıl) yapılmıştı. Yeni Anayasada, bir önceki anayasadan farklı olarak bu bölüm daha sistematik olarak ve ayrı başlıklar halinde düzenlenmiş, ayrıca göze çarpan bir yenilik olarak da, "sosyal gelişme ve kültür" yanında, "dış politika ve sosyalist vatanın savunması" ile ilgili yeni başlıklar ilave edilmiştir. Anayasanın ikinci bölümü (m. 31-67), "Devlet ve Kişi (Şahsiyet)" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm iki kısımdan (V. ve VI. fasıllar) oluşmaktadır. Birinci kısımda yurttaşlık statüsü, ikinci kısımda ise kişi hak ve özgürlükleri ile ödevleri düzenlenmektedir. Kişi hak ve özgürlüklerine temel hükümlerden hemen sonra ve devlet kuruluşunu düzenleyen hümlerden önce yer verilmesi, yeni Anayasayı önceki anayasalardan farklı kılan biçimsel bir özellik olarak dikkat çekicidir.

Anayasanın üçüncü bölümü (68-84), devletin yapısı ve idari birimlerini (VII-IX. fasıllar); dördüncü bölümü (85-103) halkvekilleri sovyetleri ve bunların seçim

---

[232] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 417; İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 445.
[233] Karşılaştırma için ilgili taslak metin için bk. **Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 27.03.1978.
[234] 1978 Anayasasının tam metni için bk. **Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1984.

düzenlerini (X-XII. fasıllar) belirlemektedir. Beşinci bölüm iki fasıldan ibaret olup, Azerbaycan SSC'nin en yüksek devlet iktidarı ve yönetim organlarını düzenlemektedir (m. 104-130). Bu bölümün XIII. faslı Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne, XIV. faslı ise, Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'na ayrılmıştır. Altıncı bölümde (m. 131-136), Nahçivan Özerk SSC'nin en yüksek devlet iktidarı ve yönetim organları (XV. ve XVI. fasıllar) düzenlenmiştir. Yedinci bölüm (XVII. ve XVIII. fasıllar) devlet iktidarının yerel organlarına (m. 137-151), sekizinci bölüm ise (XIX. ve XX. fasıllar) ekonomik ve toplumsal gelişim planı ve devlet bütçesine (m. 152-162) ilişkin hükümlere ayrılmıştır. 161 ila 176. maddeleri ihtiva eden Anayasanın dokuzuncu bölümü yargı işlerine dairdir. Burada biri mahkeme organlarına, öteki savcılık kurumuna ayrılmış bulunan iki fasıl bulunmaktadır. Anayasanın onuncu bölümünde (m. 180-183) Azerbaycan SSC'nin arması, ulusal marşı, bayrak ve başkente ilişkin hükümler yer almaktadır. İki maddeden (m. 184-185) oluşan sonuncu kısım, anayasanın üstünlüğünü ve değiştirme yöntemini saptamaktadır.

Anayasa birçok konuyu kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemiştir. 1978 Anayasası biçim olarak 1937 Anayasasına oranla daha uzundur. 1937 Anayasasının 155 maddeden oluşmasına karşılık, 1978 Anayasası 185 maddeden meydana gelmiştir. Hatta 1978 Anayasasının, o tarihe kadarki Azerbaycan Sovyet Anayasalarının hacim bakımından en uzunu olduğu söylenebilir. Anayasanın hazırlanışında "kazüistik" bir yöntem tercih edilmiştir. Diğer bir deyişle, 1978 Anayasası, "çerçeve anayasa" değil, her şeyi her ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen "düzenleyici" bir anayasadır.[235] Bu nedenle kanun ve içtüzüklerle düzenlenmesi gereken birçok konunun Anayasada ayrıntılı olarak düzenlendiği görülür.[236]

1978 Anayasası, 1937 Anayasasında olduğu gibi "katı" bir anayasadır. Zira Anayasanın değiştirilme usulü adi kanunlardan daha zor usule bağlanmıştır. Buna göre Anayasa 350 milletvekilinden oluşan Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin üye tamsayısının en az üçte iki çoğunluğunun kararı ile değiştirilebilir (m. 185). Anayasa değişikliği ile ilgili öngörülen bu yöntem, 1937 Anayasasında olduğu gibi benimsenmiştir. İlgili madde Anayasanın adi kanunlardan üstünlüğünü de ifade

[235] "Çerçeve anayasa" ve "düzenleyici anayasa" kavramlarıyla ilgili bk. Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 3 b., Ankara: Yetkin Yayınları, 1993, s. 35; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa: Ekin, 2000, s. 99.

[236] Aşırı düzenleyici veya kazüistik anayasaların sakıncaları ile ilgili bir değerlendirme için bk. Özbudun, **a.g.e.**, s. 36.

etmektedir. Ancak "Anayasanın üstünlüğü" ilkesi 1937 Anayasasından farklı olarak 1978 Anayasasında açıkça ilan edilmiştir. Şöyle ki, Anayasanın 184. maddesi, tüm yasaların ve devlet organları kararlarının Anayasaya uygun olması zorunluluğunu hükme bağlayarak anayasanın üstünlüğünü saptamıştır. Bununla birlikte, bu dönemde kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi öngörülmemiştir.

2.5.3. Genel Esaslar

1978 Anayasasında günümüzdeki çoğu anayasada olduğu gibi, "temel ilkeler" veya "genel hükümler" başlığını taşıyan bir kısım bulunmamakla birlikte, Anayasanın "Azerbaycan SSC'nin Toplumsal Düzeninin ve Politikasının Esasları" başlığı altında devletin politik ve ekonomik yapısı yanında toplumsal düzene ilişkin bir takım genel esaslara yer verilmektedir. Bunlara önceki anayasalarla bağlantılı olarak kısaca değinmek yerinde olur. Zira yeni anayasanın farklı bir ortamda kabul edilmiş olması, doğal olarak, bu anayasanın temel niteliklerinde bazı farklılıklara neden olmuştur.

Bu farklılıklara ilişkin ilk dikkat çeken husus, 1978 Anayasasının kendisine uygun olarak hazırlandığı 1977 SSCB Anayasasının "başlangıç" kısmında belirtilmiştir.[237] 1977 SSCB Anayasası, söze, geçmişin "parlak" bir bilançosunu özetleyerek başlamaktadır. Burada, Ekim Devrimi ile işçi ve köylülerin birleşerek kapitalistlerle büyük toprak sahiplerinin egemenliklerine son verdikleri ve proleter diktaturasını kurdukları, ayrıca sosyalizm ve komünizmin tesisi için yeni tipli bir devlet; Sovyet devleti meydana getirdikleri ifade edilmekte, bu devleti kullanarak iktisadi ilişkilerde sosyalizmin üstünlüğünü sağladıkları, İkinci Dünya Harbi sonunda sosyalizmin bir dünya sistemi durumuna geldiği anımsatılmaktadır. Anayasada "proletarya diktatörlüğü"nün kendi görevini tam şekilde yerine getirdiği vurgulanarak artık SSCB'de bir "gelişmiş sosyalist toplum" kurulmuş bulunduğu belirtilmektedir.[238] Daha önce de değinildiği gibi, 1936 Anayasası kabul edildiğinde, SSCB'de mülkiyet ilişkilerinde köklü bir dönüşüm gerçekleşmiş, sosyalizm devlet zoruyla iktisadi alanda ülkede önemli üstünlük sağlamıştı. 1977 Anayasası dönemine gelindiğinde, sosyalizmin kurulması, korunması ve pekiştirilmesi artık bir sorun olmaktan çıkmış, sosyalizmin aşılması düşüncesi bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Daha 1962 yılında, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti

[237] 1978 Azerbaycan SSC Anayasasında "başanğıç" kısmı 1977 SSCB Anayasasına oranla kısa tutulmuştur. Anayasanın öngördüğü sistemle ilgili SSCB Anayasasının başlangıç kısmı daha ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.

[238] "Gelişmiş sosyalist toplum"un kurulduğu düşüncesi 1978 Anayasasının "başlangıç" kısmında da ifade edilmiştir.

içinde yeni anayasayı hazırlamak üzere bir komisyon kurulduğunda, kendisine, sosyalizmden komünizme geçişe çerçevelik edecek bir metnin hazırlanması bir görev olarak belirlenmişti.[239]

Anayasa, "gelişmiş sosyalist toplumu", komünizme götüren yolda "doğal bir aşama" kabul etmektedir. Bu nedenle Sovyet devletinin en yüksek amacını "sınıfsız komünizm toplumu" olarak belirleyen Anayasa, komünizme ulaşma aşamasında Sovyet devletinin başlıca görevlerini; üretim güçlerini daha da geliştirmek, üretim ilişkilerini komünist ilişkilere dönüştürmek, bireyleri yeni topluma uyacak biçimde eğitmek, ülke güvenliğini sağlamak, barışın ve uluslararası işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunmak olarak saptamaktadır.[240] Daha önceki Birlik (dolayısıyla cumhuriyet) anayasalarında aynı doğrultuda amaçlar göze çarptığından, 1978 Anayasasının başlangıç kısmında, 1921, 1927, 1937 tarihli anayasaların idea ve ilkelerinin varisliğinin korunduğu vurgulanmıştır.

Genel esaslara ilişkin dikkat çeken bir diğer husus da Sovyet devletinin tabiatı ile ilgilidir. Anayasanın ilk maddesine göre, "Azerbaycan SSC, işçi sınıfının, köylülerin ve aydınların, cumhuriyetin emekçilerinin, bütün ulus ve halklarının irade ve çıkarlarını ifade eden *genel halk sosyalist devleti*dir" (m. 1). Sınıf savaşının devam ettiği sosyalizmin kuruluş ve yerleşim aşamasında, devlet proletarya diktatörlüğü esasına dayanırken, "gelişmiş sosyalist toplum" koşullarında, "genel halk sosyalist devleti" haline gelmiştir. Diğer tartaftan 1936 SSCB Anayasası ile sınıf ayırımından iş alanı esasına dayanan işlevsel bir ayırıma doğru atılan ilk adım, artık sınıfsal çelişkilere ebediyen son verildiği gerekçesiyle 1977 Anayasası tarafından tümüyle benimsenilmiştir. Buna bağlı olarak üretim güçlerindeki ve kültür düzeyindeki büyük gelişme, sayısal ağırlığı giderek artan bir aydınlar kesimi yarattığına göre, işlevsel bir ayırımda, işçi ve köylülerin yanı sıra bunlara da yer verilmiştir.[241]

Anayasanın 2. maddesi, egemenliği halkın tümüne ait etmektedir. 1937 Anayasasında egemenlik, "Emekçi Delegelerin Sovyetleri" şahsında kent ve köy emekçilerine ait edilmişti (m. 3). Yeni Anayasada artık sınıf çelişkileri ortadan kalktığı düşüncesiyle, "Azerbaycan SSC'de bütün egemenlik (hâkimiyet) halkındır" (m. 2) hükmü gereği egemenliğin sahibi tüm halk olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde yeni Anayasayla birlikte egemenliğin kullanım biçiminde de değişikliğe gidilmiş, 1937

[239] Eroğul, "**Yeni Sovyet Anayasa Taslağı**", s. 507-508.
[240] **Sovet Sosyalist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (Əsas Qanunu)**, "başlangıç" kısmı.
[241] Eroğul, **a.g.m.**, s. 509-510.

Anayasasında egemenliğin başlıca kullanım aracı olarak öngörülen "Emekçi Delegelerin Sovyetleri"nin yerini, tüm halkın sovyetleri anlamında "halkvekilleri Sovyetleri" almıştır.

Sosyalist demokrasinin genişletilmesini sovyet siyasal sisteminin temel amacı olarak belirleyen 1977 SSCB Anayasası (m. 9), bunun için bir takım temel önlemler öngörmüştür. Buna göre demokratik merkeziyetçiliğin geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması, halk denetiminin artırılması, devlet yaşamına açıklık getirilmesi, kamuoyuna saygı gösterilmesi, Komünist Partisi'nin önder rolünün güçlendirilmesi, tüm yurttaşların ve çeşitli toplum örgütlerinin siyasal ve toplumsal işlere giderek artan ölçüde katılmalarının sağlanması sosyalist demokrasinin genişleyebilmesi için gerekli olan esaslardır.[242]

1977 SSCB Anayasası (aynı şekilde 1978 Azerbaycan Anayasası), önceden var olan "merkeziyetçilik" geleneğine sadık kalarak, "demokratik merkeziyetçiliği", devletin örgütlenme ve çalışma düzeninin temel kuralı olarak belirlemektedir. Buna göre, tüm devlet organları aşağıdan yukarıya doğru seçimle işbaşına gelerek halka hesap verecek, üst organların aldığı kararlar ise alt organlar için bağlayıcı olacaktır (m. 3). 1978 Anayasasının 4. maddesi hukukun üstünlüğü prensibini tespit eder. İlgili madde gereği başta devlet kuruluşları olmak üzere, toplumsal örgütler ve tüm görevli kişiler SSCB Anayasasına, Azerbaycan SSC Anayasasına ve sovyet yasalarına uymakla yükümlü tutulmuştur. Anayasanın 5. maddesinde devlet yaşamının en önemli sorunlarının kamu tartışmasına ve ayrıca halk oylamasına (referandum) sunulması gerektiği öngörülerek (m. 5) bu alanda bir yenilik taşımaktadır.

1978 Anayasası, ekonomik sistemle ilgili 1937 Anayasasından farklı temel bir yenilik getirmemiş, ekonomik sistemin temelinin sosyalist mülkiyete dayandığını hükme bağlamıştır (m. 10). Anayasanın 10. maddesi sosyalist mülkiyetin; "devlet mülkiyeti" ve kollektif (kooperatif-kolhoz) mülkiyet şeklinde iki biçiminden bahsetmektedir. Anayasa gereği devlet mülkiyeti, "tüm Sovyet halkının ortak malı ve sosyalist mülkiyetin başlıca şeklidir" (m. 11). Kollektif mülkiyet ise, başta kolhozlar (kollektif çiftlik) olmak üzere diğer kooperatif teşkilatlar ve onlara bağlı birliklerin ellerindeki üretim araçlarından ibarettir. Anayasa gereği, kolhozların elindeki topraklar, süresiz kullanım için onlara ücretsiz olarak verilir. Devlet kollektif mülkiyetin geliştirilmesine ve devlet mülkiyetine

[242] **a.g.m.**, s. 511.

yaklaştırılmasına yardımcı olur (m. 12). Anayasada sosyalist mülkiyetin yanı sıra, sınırlı olarak şahısların kişisel mülkiyeti de tanınmaktadır. Kişisel mülkiyetin esasını, yurttaşların kendi emekleri ile kazanmış oldukları gelir oluşturur. Buna göre, kişisel kullanmaya ve yararlanmaya tahsis edilebilen malların yanı sıra, şahsi istihlak ve konfor araçları, konut ve ev eşyaları kişisel mülkiyete konu olabilir. Kişisel mülkiyette miras hakkını kabul eden Anayasa, bu mülkiyet türünün korunmasını da devlet güvencesine bağlamaktadır (m. 13).

1977 SSCB Anayasası önceki sovyet anayasalarından farklı olarak dış politika ile ilgili ilkeleri ayrı bir başlık altında, toplu ve sistematik biçimde düzenlemiştir. Yeni Anayasanın dış politika düzenlemesinin ana çizgisini barışçılık oluşturur. Nitekim anayasa gereği, ülke içinde savaş propogandası yapılması yasaklanmıştır (m. 28). Anayasa Sovyetler Birliği'nin dış politika amaçlarını; (1) SSCB'de komünizmin kurulması için elverişli koşulların sağlanması, (2) SSCB'nin çıkarlarını korunması, (3) dünya sosyalizmin mevzilerinin güçlendirilmesi, (4) halkların ulusal bağımsızlık ve sosyal ilerleme uğrundaki savaşının desteklenmesi, (5) saldırı savaşının önlenmesi (6) ve toplumsal düzenleri farklı devletlerin sürekli barış içinde birlikte yaşamaları şeklinde sıralamaktadır.[243] Bu amaçların gerçekleştirilmesi için SSCB'nin diğer devletlerle ilişkilerinde gözeteceği ilkeler Anayasanın 29. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 1978 Azerbaycan Anayasası devletin dış politikası konusu üzerinde ayrıntılı olarak durmaz, SSCB Anayasasınca belirlenen amaç ve ilkelerin esas alınacağını hükme bağlamakla yetinir (m. 28).

2.5.4. Temel Hak ve Ödevler

1978 Anayasasında kişi hak ve ödevleri, "Devlet ve Kişi" üst başlığı altında, temel hükümlerden hemen sonra düzenlenmiştir. İki fasıl halinde düzenlenen bu bölümün ilk kısmı vatandaşlık ile ilgilidir. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Sovyetler Birliği'nde tek vatandaşlık kuralı benimsenmiş, buna uygun olarak Azerbaycan SSC'nin her bir vatandaşı SSCB varatandaşı sayılmakta idi. Vatandaşlığın kazanılması ve yitirilmesine ilişkin esaslar anayasa gereği yasa ile belirlenmekte idi (m. 31). Anayasanın 32. maddesi yasa önünde eşitlik ilkesini düzenlemektedir. Buna göre Azerbaycan SSC vatandaşları, soy, ulus, ırk, din, dil, öğrenim, mülkiyet gibi nedenlerden ve diğer durumlara bağlı

[243] **a.g.m.**, s. 516.

olmaksızın kanun karşısında eşittirler (m. 32). Kadın erkek eşitliği (m. 33) ve ulusal eşitlik (m. 34) ilkeleri yeni Anayasada özellikle vurgulanan hususlardır.

Devlet ve kişi ilişkilerini düzenleyen Anayasanın ikinci bölümünün 37 ila 67. maddeleri, temel hak ve ödevlere ayrılmıştır. Otuz maddelik bu kısım, aynı zamanda anayasanın en uzun bölümü olma niteliğini taşımaktadır. Anayasanın 37. maddesi vatandaşların sosyal-ekonomik haklar yanında, siyasi ve kişisel hak ve özgürlüklere sahip olduklarını vurgulamakta ve bunların anayasa güvencesi altında bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bu hakların, toplum ve devlet çıkarlarına, diğer vatandaşların haklarına zarar vermeyecek biçimde kullanılmaması gerekir. Yeni Anayasa 1937 Anayasasına benzer şekilde, vatandaşlara çalışma (m. 38), dinlenme (m. 39), sağlığın korunması (m. 40), sosyal sigorta gibi sosyal haklar tanınmış ve bunları güvence altına alacak bir dizi önlemler getirmiştir. 1978 Anayasasında sosyal haklar içerisinde bir yenilik olarak konut hakkı da düzenlenmiştir (m 42). Yeni Anayasada eğitim hakkına ilişkin olarak orta öğretim de zorunlu hale getirilmiş, eğitimin ücretsiz olacağı ve okullarda ana dilinde eğitim yapılacağı hükme bağlanmıştır (m 43), ayrıca vatandaşlara kültür kazanımlarından yararlanma hakkı tanınmıştır (m. 44). Diğer taraftan vatandaşların bilim, teknik ve sanat alanlarında yaratıcılık özgürlüğü güvence altına alınmış, fakat bu özgürlük, "komünizmin kurulması amaçlarına uygun olmak" koşuluyla sınırlı tutulmuştur (m. 45).

1977 SSCB Anayasasında sosyalist demokrasiyi genişletme amacına uygun olarak, siyasal haklara geniş yer verilmiştir.[244] Buna uygun olarak 1978 Anayasasının 46. maddesinde, "vatandaşlara devlet çapındaki ve yerel anlamdaki kanun ve kararların görüşülmesine ve hazırlanmasına" katılma hakkı tanınmış; Anayasanın 47. maddesi gereği ise, yurttaşların "devlet organlarına ve toplumsal örgütlere, faaliyetlerini iyileştirme önerisinde bulunma ve çalışmalarındaki yetersizlikleri eleştirme" hakkı, "eleştiri nedeniyle kovuşturma yasaktır, eleştiri nedeniyle kovuşturma yapan kişiler hukuki sorumluluk taşır" hükmü ile güvence altına alınmıştır. Anayasanın 48 ve 49. maddelerinde tanınan, söz, basın, toplantı, sokak yürüyüşü ve gösteri, miting ve örgütlenme özgürlükleri; "halkın çıkarlarına" ve "komünizmin kuruluşu amaçlarına uygun olmak", "sosyalist düzenin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi amacı"na yönelmek koşullarıyla sınırlandırılmıştır.

[244] **a.g.m.**, s. 520.

Yeni Anayasada 1937 Anayasasına uygun olarak dinin devletten ve okulun dinden ayrı olduğu kuralı tekrarlanmış, herhangi bir dine inanmak ya da inanmamak özgürlüğü yanında, ibadet özgürlüğü ve ayrıca "ateizm propagandası" yapmak hürriyeti tanınmıştır (m. 50). Anayasada ayrıca kişi dokunulmazlığı (m. 52), konut dokunulmazlığı (m. 53), haberleşmenin gizliliğini güvenceye bağlayan (m. 54) bir sıra düzenlemelere yer verilmiş, kişi dokunulmazlığına ilişkin olarak mahkeme kararı veya savcı onayı olmadan tutuklanma yasaklanmıştır (m. 52). Anayasanın 55. maddesi gereği, bütün devlet organları, toplumsal örgütler ve görevliler "vatandaşların kişiliğine saygı göstermek, haklarını ve özgürlüklerini korumak"la yükümlüdürler. Ayrıca vatandaşlar "görevli kişilerin, devlet organlarının ve toplumsal örgütlerin eylemleri konusunda şikâyette bulunma hakkına sahiptirler." (m. 56). Anayasada bireye sağlanan hak ve özgürlüklere karşı, bireylerin devlete ve topluma karşı bir takım ödev ve sorumluluklarından da bahsedilmiştir (m. 57-67).

2.5.5. Devlet Yapılanması

1978 Anayasasının devletin yapısına ilişkin olan üçüncü bölümü, SSCB Anayasasına uygun olarak federal devlet-federe devlet ilişkisini düzenlemektedir. Stalinist Anayasa Sovyetler Birliğini, "işçi ve köylülerin sosyalist devleti" (m. 1) ve eşit haklara sahip Sovyet cumhuriyetlerinin serbestçe katılımıyla kurulmuş "federal bir devlet" (m. 13) olarak tanımlamasına karşın, 1977 SSCB Anayasası "çok uluslu birlik devleti" deyimini kullanmaktadır (m. 70). 1924 Sovyet Anayasası kabul edilirken, SSCB: Rusya, Ukrayna, Belarusya ve Transkafkasya Federasyonu'ndan (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) oluşmaktaydı. 1936 Anayasasında bunlara; Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan cumhuriyetleri de katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ilhak edilen Baltik ülkeleri (Litvanya, Letonya, Estonya) ve Moldovya da dâhil olmak üzere SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin sayısı 15'i bulmuştur.[245] Bu Birlik cumhuriyetleriyle birlikte SSCB, 20 özerk cumhuriyet, 8 özel bölge (*oblast*) ve az nüfuslu etnik azınlıklar için oluşturulmuş 10 ulusal alandan (*okrug*) oluşan bir idari-coğrafi yapıya sahipti.[246] Bunların hepsi anayasaca eşit sayılmakla birlikte, Rusya'ya "federatif"

[245] Çam, **Devlet Sistemleri**, s. 231; Eroğul, **a.g.m.**, s. 522.
[246] Günay Göksü Özdoğan, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e: Uluslaşmanın Dinamikleri", **Bağımsızlığın İlk Yılları**, haz. Büşra Ersanlı Behar, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, s. 25; Zevelev, **Ulusal Sorun SSCB'de Nasıl Çözüldü**, s. 30.

adı verilerek, ötekilerin aslında bunun çerçevesinde birleştiği belirtilmiş bulunmaktadır.[247]

1977 SSCB Anayasasının 72. maddesi üye cumhuriyetlere Birlikten serbestçe "ayrılma hakkı" tanımaktaydı. Sovyetler Birliği'nin, eşit haklara sahip cumhuriyetlerin gönüllü katılımı ile kurulan bir federatif devlet olması düşüncesi ayrılma hakkının gerekçesini oluşturmaktaydı. Ayrılma hakkı daha önceki Birlik ve cumhuriyet anayasalarında da yer almıştı. Ancak Uygun'un da belirttiği gibi, Anayasal düzeyde tanınmasına karşın, ayrılma hakkının pratiğe aktarılması Sovyetler Birliği bakımından hiç de kolay değildi. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Komünist Parti'nin ülke içerisinde yerleşmiş merkeziyetçi otoritesinden kaynaklanırdı. Zira katı merkeziyetçi yönetim altında, hiçbir cumhuriyetten ayrılma hakkının kullanılmasına ilişkin bir talebin gelmesi söz konusu olamazdı. Diğer taraftan cumhuriyetler, böyle bir hakka sahip olmalarına karşın, okullarda okutulacak ders kitaplarının seçiminden yeni bir karayolu yapılmasına kadar, bazı ülkelerde yerel yönetimlerin yetkisine giren pek çok konuda, Moskova'dan izin almak zorundaydılar. Bundan başka Anayasa, ayrılma hakkının varlığı ile çelişen hükümler içermekteydi. Merkezi yönetimin yetki alanını belirleyen 73. madde ve merkezi yönetimin bir organı olan SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun görevlerini düzenleyen 121-127. maddeler, ayrılma hakkının kullanılmasını, devletin güvenliğinin ve sosyalist devrimin çıkarlarının korunması gibi çeşitli açılardan sınırlamaktaydı.[248] 1980'lerde Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiğinde, cumhuriyetlerin ayrılma hakkını kullanmalarını istemeleri üzerine, Gorboçov, Yüksek Sovyet'in bu konuyu düzenleyen bir yasa çıkaracağını ve ancak yasada belirtilen esaslar çerçevesinde ayrılma hakkının kullanabileceğini belirtmişti. Çıkartılan yasa ayrılma hakkını belirli esaslara bağlamakla birlikte, yapılan yeni düzenleme, Anayasada belirtilen ayrılma hakkını gerçekleştirmeye değil, söz konusu hakkın kullanılmasını zorlaştırmaya yönelik bir düzenlemeydi.[249]

SSCB Anayasasının 73. maddesinde merkezi yönetime özgü konular tüketici sayım yoluyla belirtilmiş, merkeze tanınan yetkiler dışında kalan konularda Azerbaycan SSC, 1978 Anayasasının 68. maddesi gereği iktidarını serbest şekilde kullanma hakkını saklı tutardı. Cumhuriyetin yetki alanına giren konular, 1937 Anayasasında olduğu gibi, yeni Anayasanın 74. maddesinde on beş fıkra halinde teker teker sayılmıştır. Azerbaycan

[247] Eroğul, **a.g.m.**, s. 522, 524; Vernon, **Devlet Sistemleri**, s. 181-182; ayrıca bk. Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980, s. 566.
[248] Uygun, **Federal Devlet**, s. 247-248.
[249] Uygun, **Federal Devlet**, s. 248-249.

SSC, Birlik üyesi olarak SSCB Yüksek Sovyeti, Yüksek Sovyet Prezidyumu, SSCB Bakanlar Kurulu ve SSCB'nin diğer organlarında Birliğin yetkilerine giren konulara ilişkin sorunların çözümüne katılırdı (m. 71). Anayasa Azerbaycan SSC'ye yabancı devletlerle doğrudan ilişkilere girebilme, antlaşmalar imzalama, karşılıklı olarak diplomatik ve konsolosluk temsilcileri gönderme, uluslararası örgütlerin faaliyetlerine katılma hakkı tanımaktaydı. Ancak anayasal olarak böyle bir hak tanınmasına rağmen ne Azerbaycan ne de diğer üye cumhuriyetler bu dönemde fiilen Birlik'ten bağımsız bir dış siyaset yürütememiştir.[250]

2.5.6. Devlet Yönetiminin Yüksek Organları

Azerbaycan SSC'nin yönetim yapısı parçası olduğu SSCB'nin yönetim sisteminin benzeri idi. Sovyetler Birliği yönetim sisteminin belirgin özelliği, iki tür siyasal iktidarın: devlet iktidarı ve parti iktidarının mevcut olması idi. Devlet iktidarını, köylerden kentlere ve Birlik organlarına kadar sıralanmış sovyetler oluşturmaktadır.[251] Diğer bir deyişle Sovyetler sistemi, tepesinde SSCB Yüksek Sovyeti, tabanında ise köy sovyetleri yer alan bir piramid biçiminde örgütlenmiştir.[252] Bu nedenle, SSCB yüksek organlarını Batı ülkelerinin parlamenter rejimlerindeki yasama ve yürütme organlarına benzetmek olanaksızdır. Yasama ve yürütme ayrı organlarda, "demokratik merkeziyetçilik" ilkesi ileri sürülmek suretiyle, kaynaşmış durumda bulunmaktadır. Çam'ın ifadesiyle "her organ, gücün dikey olarak delege edilmesi ilkesi gereğince, üst organın delege ettiği yetkilerin sınırları içinde kalarak iktidar yetkilerini kullanabilmektedir." Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde güçler ayrılığı ilkesi yerine, güçler birliği ilkesi benimsenmekte ve bu devletin idari organları ve farklı sovyetleri (konsey) arasında merkezileşmiş piramit sistemine göre gerçekleştirilmektedir.[253]

SSCB Anayasasına uygun olarak yeni Anayasada sovyet temsilcileri, "halkvekilleri" (halk deputatları) olarak tanımlanmıştır. 1978 Anayasasının 85. maddesinde Azerbaycan SSC'de halk egemenliğinin başlıca kullanım aracı olan tüm Sovyetler sayılmaktadır. Bunlar: Azerbaycan Ali (Yüksek) Sovyeti, Nahcivan Özerk SSC Ali Sovyeti, DKÖB Halkvekilleri Sovyeti, ilçe (rayon), kent, kentlerdeki ilçe (rayon),

---

[250] Əkbərov, Səlimov, **Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 421-422. 1977 SSCB Anayasasınca Birlik cumhuriyetlerine tanınan bu yetkiler (m. 80), Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı Birleşmiş Milletlere üye olarak sokabilmek için gerekli görülmüşse de üye cumhuriyetlerden hiçbiri bu yetkileri kullanmamışlardır. Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın Birleşmiş Milletlerdeki üyeliklerinden başka hiçbir Cumhuriyetin dışla doğrudan bağı yoktu. Bk. Ataöv, **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**, s. 16.

[251] Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 564, 566; Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 50.

[252] Eroğul, **a.g.m.**, s. 525.

[253] Çam, **Devlet Sistemleri**, s. 244-245.

kasaba ve köy halkvekilleri Sovyetleridir. Anayasada bunların "tek bir hâkimiyet organları sistemi" oluşturdukları ifade edilmiştir (m. 85). Bütün halkvekilleri Sovyetlerine, genel, eşit ve gizli oylama ile doğrudan seçim yolu ile seçilirler (m. 91).

2.5.6.1. Yasama Organı

2.5.6.1.1. Azerbaycan Yüksek Sovyeti

Anayasaya göre, "Azerbaycan SSC devlet iktidarının en yüksek organı Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'dir" (m. 104). Beş yılda bir seçilen Yüksek Sovyet, 450 milletvekilinden oluşmaktadır (m. 104-105). 1937 Anayasasında, her 10.000 seçmen için bir temsilci öngörüldüğü halde (m. 25), yeni Anayasada önemli bir yenilik olarak seçim çevreleri üzere seçmen sayılarında eşitlik ilkesi kabul edilmiştir (m. 105). Anayasanın 106. maddesi gereği, Yüksek Sovyet kendisine bir başkan ve dört başkanvekili seçer. Yılda iki kere toplantı yapan Yüksek Sovyet, aynı zamanda Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun kararıyla veya Yüksek Sovyet üyelerinin en az üçte birinin önerisi üzerine, olağanüstü toplantıya da çağırılabilir (m. 107). Anayasaya göre, Cumhuriyet anayasasını kabul etmek ve değişiklik yapmak, Azerbaycan sınırları içerisinde devlet iktisadî, sosyal gelişim planlarını ve devlet bütçesini onaylamak, kendisine karşı hesap verecek olan devlet organlarını kurmak, Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin yetkisindedir (m. 104). Yüksek Sovyet'in çalışma düzeni, "Reglament" adı verilen İçtüzükle düzenlenir.[254]

1978 Anayasası, 1937 Anayasasından farklı olarak yasa önerisinde bulunma hakkını geniş tutmuştur. 1978 Anayasasına göre, yasama kudretinin gerçekleşmesinde Yüksek Sovyet'e yasa önerisinde bulunabilme yetkisi: Yüksek Sovyet Prezidyumu'na; Bakanlar Konseyine; Nahcivan Özerk SSC'ye; Yüksek Sovyet'in daimi ve diğer komisyonlarına; Azerbaycan SSC Yüksek Mahkemesine ve Cumhuriyet Savcısına tanınmıştır (108). Ayrıca, aynı madde gereği, toplumsal örgütler de yasama girişiminde bulunma hakkına sahiptirler. Yasa önerilerinin, ya da Yüksek Sovyet karar ve düzenlemelerinin kabul edilmesi için Yüksek Sovyet üye tamsayısının çoğunluğunun oyu gerekli kılınmıştır (m. 109). Yüksek Sovyet belli bir yasa önerisini, halk tartışmasına veya halk oylamasına sunabilir (m. 104, 109). Yeni Anayasa milletvekillerine gensoru hakkı

[254] Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet İçtüzüğü (Reglament) 21 Haziran 1979'da kabul edilmiştir. Bk. **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 1979, № 12, m. 1.

tanımış (m. 110), 1937 Anayasasında olduğu gibi, milletvekillerinin dokunulmazlığını kabul etmiştir (m. 111).

2.5.6.1.2. Yüksek Sovyet Prezidyumu

Azerbaycan Yüksek Sovyeti toplantı halinde bulunmadığı zaman, "Azerbaycan yüksek devlet iktidar organının fonksiyonlarını" yürütmek üzere, Yüksek Sovyet tarafından ve kendi üyeleri arasından Yüksek Sovyet Prezidyumu (Riyaset Heyeti) seçilirdi (m. 112-113). 1978 Anayasası ile birlikte Prezidyum'un yapısında bazı değişiklik yapılmıştır. Yeni düzenlemeye göre, artık milletvekilleri arasından seçilen Prezidyum; başkandan, iki tanesi özerk bölgelerden (Nahcivan ve Karabağ) olmak üzere üç başkan yardımcısından, Prezidyum sekreterinden ve onaltı üyeden oluşurdu (m. 113).

1937 Anayasasında olduğu gibi, yeni Anayasa da Prezidyum'un yetkilerini ayrıntılı bir biçimde saymıştır. Anayasanın 114. maddesinde sıralanan bu yetkilerden bazıları şunlardır:

1. Yüksek Sovyet'e ve yerel halkvekilleri sovyetlerine seçimleri belirlemek,
2. Yüksek Sovyet toplantılarını saptamak,
3. Cumhuriyet Anayasasına uyulmasını denetlemek ve Nahcivan Özerk SSC'nin anayasasının ve kanunlarının Cumhuriyet Anayasasına uygunluğunu sağlamak,
4. Kent, ilçe (rayon) halk mahkemelerine seçimleri belirlemek,
5. Azerbaycan SSC kanunlarını yorumlamak,
6. Kanuna uygun olmamaları halinde, Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun, Nahcıvan Özerk SSC ve DKÖB Halkvekilleri Sovyeti'nin kararname ve emirlerini iptal etmek,
7. Uluslararası antlaşmaları onaylamak ve feshetmek,
8. Ferman vermek ve kararname yayınlamak (m. 116).

Devamlı çalışma halinde olan Yüksek Sovyet Prezidyumu, yukarıdaki yetkiler dışında, Anayasanın 115. maddesi gereği, Yüksek Sovyet toplantıları arasındaki dönemde sonradan Yüksek Sovyet olağan toplantısının onayına sunulmak üzere: a) gerektiğinde yürürlükteki Cumhuriyet yasalarına değişiklik yapmak; b) Nahcivanın sınır değişikliklerini onaylamak ve Cumhuriyet bünyesinde yeni ilçe ve şehirler oluşturmak; c) Bakanlar Konseyi'nin önerisi üzerine, Azerbaycan SSC bakanlıklarını ve devlet komitelerini kurmak ve kaldırmak; d) Bakanlar Konseyi'nin önerisi üzerine, Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun bazı üyelerini görevden almak ve yenilerini atamak yetkilerine de sahiptir.

2.5.6.2. Yürütme Organı

Bakanlar Konseyi (Nazırlar Sovyeti), anayasa gereğince Azerbaycan "devlet iktidarının en yüksek yürütme ve yönetim organı" olarak kabul edilmektedir (m. 122). 1937 Anayasasında olduğu gibi, 1978'de de Bakanlar Konseyi Yüksek Sovyet tarafından ilk dönem toplantısında seçilmektedir ve görev süresi beş yıldır. Bakanlar Konseyi'nin yapısında, Bakanlar Konseyi başkanı, başkan birinci yardımcısı ve yardımcıları, bakanlar ve çeşitli idari komitelerin başkanları bulunmaktadır (m. 123). Hükümet, faaliyetlerinden dolayı kendisini seçen Yüksek Sovyet'e, onun toplanık olmadığı dönemlerde ise Yüksek Sovyet Prezidyumu'na karşı sorumluluk taşır ve ona hesap verir (m. 124).[255]

Bakanlar Konseyi'nin yapısı ve bileşimi ile devlet komiteleri ve diğer kuruluşlarının listesine önceki Anayasadan farklı olarak, yeni Anayasada yer verilmemiş, Konseyi'n çalışma ilke ve kuralları daha ayrıntılı olarak 21 Haziran 1979 tarihli "Bakanlar Konseyi Hakkında Kanun"la düzenlenmiştir.[256] 1978 Anayasasında, bir yenilik olarak Bakanlar Konseyi'nin daimi organı olarak faaliyet gösterecek ve Bakanlar Konseyi başkanı, başkan birinci yardımcısı ve başkan yardımcılarından oluşan bir Bakanlar Konseyi Prezidyumu öngörülmüştür. Bir tür "kabine" görevi yapan[257] bu kurul, ekonomi alanının yönetimi yanında, çeşitli devlet işleriyle de uğraşırdı (m. 126).

Bakanlar Konseyi'nin görev ve yetkileri, Anayasada genel ifadelerle sayılmış, bunların daha ayrıntılı düzenlemesi Anayasa gereği (m. 130) Kanunla belirlenmiştir. Anayasanın 127. maddesine göre, Bakanlar Konseyi kararname ve talimatnameler çıkarma yetkisine sahiptir. Ancak kararname ve talimatnamelerinde Konsey, Birlik ve Cumhuriyet yasalarına, SSCB ve Azerbaycan Yüksek Sovyetleri ve onların Prezidyumlarının diğer kararlarına, ayrıca SSCB Bakanlar Konseyi'nin kararlarına uymak zorundadır.

---

[255] Sovyetler Birliğinde, Bakanlar Konseyi'nin Yüksek Sovyet ve Prezidyum önündeki sorumluluğu, genellikle, uygulamada Bakanlar Konseyi başkanının veya ilgili bakanın Yüksek Sovyet veya Prezidyum önünde yaptığı açıklamaların ittfakla kabul eidlmesi biçiminde ortaya çıkar. Zira SSCB Anayasasına göre, Bakanlar Konseyi Sovyet iktidar pramidinde Yüksek Sovyet ile Prezidyumun altında bir yer tutmakla birlikte, fiili durum, genellikle farklı bir görüntü arzetmektedir. Konsey bakanları, Komünist Parti'sinin önemli yöneticileri olduğundan, etkinlik dereceleri fazla olmaktadır. Özellikle Bakanlar Konseyi başkanı aynı zamanda Parti Sekreteri görevini de yüklenmiş konumunda ise, (Stalin ve Kruşçev'de görüldüğü gibi) Bakanlar Konseyi'nin fiili kudreti son derece artarak federal organlar arasında önemlilik yönünden başrolü oynadığı görülmektedir. Bk. Çam, **Devlet Sistemleri**, s. 242-243.

[256] Bk. "Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Haqqında Qanun", **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 1979, № 12, m. 112.

[257] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 52.

2.5.6.3. Yargı Organı

Anayasa gereği yargı erki yalnızca mahkemelerce kullanılır (m. 163). Anayasanın 163. maddesinde ülkede görevli tüm mahkemeler sıralanmıştır. Buna göre yargı teşkilatını; Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Nahcivan SSC Yüksek Mahkemesi, Bakü şehir mahkemesi, DKÖB eyalet mahkemesi, ilçe (il) halk mahkemeleri oluşturmaktadır.[258] 1937 Anayasasındaki geleneği sürdüren 1978 Anayasasına göre, mahkemelerde hâkimlerden başka, bir tür jüri oluşturan[259] halk hâkim yardımcıları da yer almakta idi (m. 164). Üst kademedeki mahkemeler, anayasa gereğince o kademedeki en yetkili Sovyet tarafından beş yıl için seçilirlerdi. Anayasa, ilçe (il) mahkemelerinin hâkimlerinin, doğrudan doğruya ilgili ilçe (il) yurttaşları tarafından, genel, eşit ve gizli oyla beş yıl için seçileceğini hükme bağlamıştır. Halk mahkemelerinde görev alacak halk hâkim yardımcıları ise, yurttaşlar tarafından, açık oylama ile ikibuçuk yıl süre için seçilirlerdi (m. 164).[260] Anayasa, çeşitli iktisadi kuruluşlar ve örgütler arasında iktisadi konularda anlaşmazlıkları çözümlemek üzere hakem (arbitraj) mahkemeleri sistemini getirmiştir (m. 175). Anayasada tek madde olarak düzenlenen hâkem mahkemelerine ilişkin hükümler, daha ayrıntılı şekilde yasa ile belirlenmiştir.[261]

1937 Anayasasında olduğu gibi, yeni Anayasaya göre, mahkeme teşkilatının en üstünde Azerbaycan'da "en yüksek yargı organı olan" ve ülkedeki tüm mahkemeleri denetleme yetkisi bulunan Yüksek Mahkeme durmaktadır. Yüksek Mahkeme'nin başkanı, başkan yardımcıları, üyeleri ve halk hâkim yardımcıları Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından seçilmektedir (m. 165). 1977 SSCB Anayasası, Birlik cumhuriyetleri Yüksek Mahkeme başkanlarını SSCB Yüksek Mahkemesinin üyesi saymıştır (m. 153). Benzer şekilde, Nahcivan Yüksek Mahkemesi, DKÖB Eyalet mahkemesi ve Bakü şehir mahkemesi başkanları görevleri gereğince Azerbaycan Yüksek Mahkeme'sinin üyeleri olurlardı (1978 m. 165).

---

[258] Mahkemelerin kuruluş ve çalışma düzenlerine ilişkin esaslar Anayasa gereği (m. 163) yasa ile belirlenmektedir. 30 Kasım 1979'da mahkemelerle ilgili Birlik düzeyinde yasaların kabulünden sonra, buna uygun olarak Azerbaycan'da da 16 Haziran 1981 tarihinde "Mahkeme Kuruluşu Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Bk. İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 473; "Məhkəmə Quruluşu Haqqında Azərbaycan SSC Qanunu", **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 1981, № 12, m. 159.

[259] Eroğul, "**Yeni Sovyet Anayasa Taslağı**", s. 534.

[260] 16 Haziran 1981 tarihli "Mahkeme Kuruluşu Hakkında Kanun"da, mahkemelere ilişkin Anayasada ilk başta belirlenen kurallara bazı değişiklik yapıldı. Kanuna esasen artık ilçe (il) mahkemelerinin hâkimleri de o kademedeki en yetkili Sovyetler tarafından seçilirdi. Yargıçların görev süresi on yıl, halk hâkim yardımcılarının görev süresi ise beş yıl olarak tespit edildi. Bk. İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 474.

[261] "Azərbaycan SSR Dövlət Arbitrajı", **Hüquq Ensiklopedik Lüğəti**, Bakı, 1991, s. 18.

Anayasada yargı ile ilgili kısımda yargılama sürecine ilişkin bazı genel hükümlere de yer verilmiştir. Buna göre, hâkimler ve halk hâkim yardımcıları bağımsızdırlar ve sadece kanuna tâbidirler (m. 167); yurttaşlar kanun ve mahkeme karşısında eşittirler (m. 168); bütün mahkemelerde, yasal istisnalar dışında, duruşmalar açık olarak yapılır (m. 169); sanığa savunma hakkı sağlanır (m. 170); mahkeme kararı ve yasa dışında hiç kimse suçlanamaz ve cezalandırılamaz (m. 171); barolar (vekiller kollegiyası) yurttaşlara ve örgütlere hukuk yardımı sağlarlar (m. 172); davalara toplumsal örgütlerin ve emekçi toplulukların temsilcilerinin katılmasına izin verilir (m. 173).[262]

2.5.7. Komünist Partisi

Sovyetler Birliği devlet yapılanmasında, anayasa ile görevleri tespit edilmiş yukarıdaki organlar yanında partinin de önemli bir yeri vardı. Ülkede, Mart 1990 tarihli anayasa değişikliği ile Komünist Parti'nin tekeli kaldırılıncaya kadar, "tek parti sistemi" hâkimdi.[263] 1936 Anayasasında, kendisinden yurttaşların örgütlenme hakkına ilişkin bahsedilen Komünist Partisi, anayasal düzenleme olarak "tüm kamu ve devlet emekçi örgütlerinin yönetici çekirdeği"ni oluşturmaktaydı. 1977 Anayasası, önceki Anayasadan farklı olarak Komünist Parti'ye, Anayasanın genel hükümleri bölümünde siyasal sistemin temel öğeleri arasında yer vermektedir. Buna göre Komünist Parti, "Sovyet toplumunun yönetici ve yön verici gücü… tüm devlet ve toplum örgütlerinin çekirdeği"dir. "Marksist-Leninist öğretiyle donanmış olan Komünist Partisi, …Sovyet halkının …, komünizmin zaferi uğrundaki savaşına planlı, bilimsel esaslara dayanan bir nitelik kazandırır" (1977 SSCB AY m. 6 / 1978 AY m. 6).[264]

Komünist Parti hiyerarşisinin en yukarı kademesinde Merkez Teşkilatı bulunurdu. Partinin üst merkez organlarını Parti Kongresi, Parti Merkez Komitesi, Merkez Kontrol Komisyonu, Merkez Komitesi Prezidyumu (eski adıyla *Politbüro*-Siyasi Büro), Sekreterlik ve Parti Kontrol Komitesi oluştururdu.[265] Sovyetler Birliği'nde parti, bütünüyle siyasi mekanizmaya hâkimdi. Devlet yönetimine, başından beri, partiyi yöneten organlar egemen olmuştu. Parti organlarınca alınan kararlar devlet organlarınca yürütülürdü.[266]

---

[262] Yargıya ilişkin bu genel hükümler SSCB Anayasasınca tespit edilen hükümlerin aynısıdır. Karşılaştırma için bk. Eroğul, "**Yeni Sovyet Anayasa Taslağı**", s. 534-535.
[263] Uygun, **Federal Devlet**, s. 185.
[264] Eroğul, **a.g.e.**, s. 512.
[265] Komünist Parti'nin SSCB içindeki durumu, parti örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vernon, **Devlet Sistemleri**, s. 191-203; Çam, **Devlet Sistemleri**, s. 249-257.
[266] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 52; Ziyafət Əsgərov, Elşad Nəsirov, Mübariz İsmayilov, **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ve Hüququn Əsasları**, Bakı: Qapp-Poliqraf, 2005, s. 49.

Anayasal düzenleme olarak da kendisine önemli bir rol biçilen Komünist Partisi, bütün ülkenin tek merkezden yönetilmesini sağlayan en önemli araçtı.[267] Parti, Sovyetler Birliği'nin, dolaylı ya da dolaysız olarak, en yüksek karar organı durumundaydı. Her şey Partinin denetim ve gözetimi altında idi.[268] Birlik düzeyinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da siyasal yaşama tek parti; Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) hâkimdi.[269] Ancak cumhuriyetler düzeyinde kurulan Komünist Partilerin bağımsız bir varlıkları yoktu. Hepsi Birlik Komünist Partisine bağımlı, hiyerarşi içinde onun bir şubesi gibi çalışan örgütlerdi. Aynı zamanda "resmi ideolojinin bekçisi ve koruyucusu" konumunda olan Komünist Parti, cumhuriyetlerden en küçük birimlere kadar tüm ülke genelinde, her yönetim kademesindeki görevlilerin belirlenmesi, ekonominin tek merkezden ince ayrıntılarına kadar planlanıp yürütülmesi ve hemen her konuda izlenecek politikaların saptanmasında önemli bir role sahipti.[270]

2.5.8. Uygulama / Anayasa Değişikliği

1978 tarihli Azerbaycan Sovyet Anayasası, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten sonra da bir müddet yürürlükte kalmış, en son 1995 Anayasası'nın kabul edilmesiyle yürürlükten kalkmıştır. 1980'lerden sonra Sovyetler'de başlayan yeniden yapılanma, ardından Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile egemen ve bağımsız bir devletin ortaya çıkması, yürürlükte olan Anayasayı ortadan kaldırmamakla birlikte, doğal olarak Anayasada birçok değişiklik yapılmasını gerekli kılmıştır. Yeni Anayasanın kabulüne kadar 1978 Anayasasında, 1980'lerin ortalarından 1994 yıllar arasında çok sayıda ilave ve değişiklikler yapılmıştır.[271] Anayasaya yapılan bu ilave ve değişikliklerin dört yüzden fazla olduğu ifade edilir.[272] Bu değişikliklerin bir kısmı Sovyetler Birliği döneminde, önemli bir bölümü ise bağımsız devletin kurulmasından sonra yapılmıştır.

---

[267] Oktay, **Federal Devlet**, s. 186.
[268] Okandan, **Umumî Amme Hukuku Dersleri**, s. 466; Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, s. 573-574.
[269] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 419.
[270] Oktay, **Federal Devlet**, s. 186-187; Vernon, **Devlet Sistemleri**, s. 195, 197.
[271] Əsgərov vd., **a.g.e.**, s. 48.
[272] Bk. "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Müasir Dövrün Ən Demokratik Prinsip Və Müddəalarını Özündə Ehtiva Edir", **İki Sahil**, 12 Kasım 2014, (Çevrimiçi), http://anl.az/down/meqale/iki_sahil/2014/noyabr/401850.htm, (Erişim tarihi: 05.01.2017).

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN'DA ANAYASAL GELİŞMELER

Bu bölümde 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası, 2017 yılına kadar geçen süre içerisinde geçirdiği değişikliklerle birlikte ele alınıp genel hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır. Ama öncesinde Sovyetler Birliğinin dağılmasından 1995 Anayasasına kadar olan geçiş sürecinde ortaya çıkan iki önemli belgeden kısaca bahsedilecektir.

3.1. GEÇİŞ DÖNEMİ: YENİ ANAYASAYA DOĞRU

Sovyet Rusya'nın işgaliyle başlayan ve yaklaşık 71 yıllık bir süre Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan, SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle bağımsızlık hareketlerine sahne olmuştur. Mart 1985'te Mihail Gorboçov'un Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevine gelmesinin ardından yürürlüğe koyduğu politikaların (*perestroyka*-yeniden yapılanma ve *glasnost*-açıklık) etkisiyle Sovyetler Birliği'nde hızlanan bu dağılma süreci, Birlik cumhuriyetlerinin ardarda bağımsızlığını ilan etmesiyle 1991 yılında son bulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüne doğru Azerbaycan siyasal sisteminde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bunlardan birini 18 Mayıs 1990 tarihinde Devlet Başkanlığı (Prezidentlik) makamının oluşturulması teşkil eder.[273] Azerbaycan'da bu kurumun oluşturulması Mart 1990'da SSCB'de başkanlık makamının tesis edilmesine ve Gorbaçov'un başkan seçilmesine paralel olarak atılan bir adımdı.[274] Yüksek Sovyet'in 19 Mayıs oturumunda bu göreve ilk seçilen Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Birinci Sekreteri Ayaz Mutallibov olmuştur.[275] İlk devlet başkanı yasama organı tarafından seçilmiştir. Başkanlık kurumu oluşturulduktan sonra, Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun hukuksal statüsünde değişikliğe gidilmiş, Prezidyum'a ait bazı görev ve yetkiler başkana tevdi edilmiştir. Haziran 1991'de Yüksek Sovyet tarafından başkanlık seçimleriyle ilgili on sekiz maddelik bir yasa çıkartılmıştır. Başkanın halk tarafından seçileceğini hükme bağlayan yasa, başkan adaylarında aranacak alt yaş sınırını 35, üst yaş

[273] "Azərbaycan SSR'nin Prezidenti Vəzifəsinin Təsis Olunması Haqqında Azərbaycan SSR Qanunu", **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 18 May 1990, № 10, m. 80.
[274] Natig Hacıyev, **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009, s. 111.
[275] Əkbərov, Səlimov, **a.g.e.**, s. 454-455.

sınırını ise 65 olarak tespit etmiştir. Yine ilgili yasa, aynı kişinin kesintisiz iki defadan fazla başkan seçilemeyeceğini belirlemiştir.[276]

1978 Anayasasında 7 Şubat 1991'de Bakanlar Sovyeti'nin statüsüyle ilgili önemli değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle Bakanlar Sovyeti Bakanlar Kabinesi adlandırıldı. Kabineyi oluşturma ve üyelerini belirleme yetkisi Yüksek Sovyet'ten alınarak başkana verildi. Ayrıca Bakanlar Kabinesinin hukuksal konumu başkana yardımcı organ şeklinde tanımlandı. Bu aynı zamanda ülkede daha sonra kurulacak başkanlık sisteminin oluşumuna doğru atılmış anayasal bir adımdı. Aynı şekilde 18 Ekim 1991'de yerel yönetimlerle ilgili yapılan değişiklikle halk sovyetleri tamamen ortadan kaldırılarak yerine il yürütme organı tesis edildi. İl yürütme başkanı adında bir görev oluşturularak halk sovyetlerine ait bütün yetkiler il yürütme başkanlarına, bunların atanması yetkisi ise devlet başkanına verildi.[277]

Bu dönemde siyasal sistem açısından yaşanan bir diğer önemli gelişim 1990'da yapılan Yüksek Sovyet seçimlerinde yaşandı. Muhalefet seçim öncesi iktidara yaptığı yoğun baskılar sonucunda kendi adaylarının seçimlere katılmasını sağladı. 30 Eylül 1990'da yapılan seçimlerde Demokratik Blok olarak adlandırılan muhalefet, otuzdan fazla sandalye kazanarak Yüksek Sovyet'e girmeği başardı.[278]

3.1.1. Bağımsızlık Bildirgesi

Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nden bağımsız cumhuriyete geçiş merkeze dayatılan ayrılıkçı talep ve hareketlerin sonucu gerçekleşmiştir.[279] 1988'den sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu üzerine gelişen olaylar sonrası[280] 23 Eylül 1989 yılında Azerbaycan SSC Ali Sovyeti Egemenlik Hakkında Kanunla Azerbaycan'ın egemen cumhuriyet statüsü güçlendirilmiştir.[281] Azerbaycan'da halkın bağımsızlık isteği 19-20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet Ordusu tarafından bastırılsa da, bu olay sonrasında bağımsızlık süreci daha da hızlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını engellemek isteyen güçlerin, Birliğin tasfiyesine yol açan Ağustos 1991'de Moskova'da gerçekleştirdiği başarısız darbe girişiminin ardından,

---

[276] Hacıyev, **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**, s. 113.
[277] Hacıyev, **a.g.e.**, s. 114.
[278] Hacıyev, **a.g.e.**, s. 115.
[279] Özdoğan, "**Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e: Uluslaşmanın Dinamikleri**", s. 39-40.
[280] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Göksel İşyar, **Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa, 2004.
[281] İsmayilov, **a.g.e.**, s. 485.

Azerbaycan Yüksek Sovyeti bağımsızlık kararı aldı. Yüksek Sovyet, 30 Ağustos 1991 tarih ve 179-XII sayılı kararıyla *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Bildirgesini* ("Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyini Bərpa Etmək Haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bəyannaməsi") kabul etti.[282]

Beyanname'de Cumhuriyetin resmi isminde daha önceden var olan "Sovyet" ve "Sosyalist" kelimeleri çıkarılarak "Azerbaycan Respublikası" şeklinde yeni ismiyle kaydedildi. Bu Beyannameyle bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, 1918'de kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kanuni mirasçısı olduğunu beyan etti. Beyannamede, etnik aidiyetinden ve dini inancından bağımsız olarak bütün vatandaşların uluslararası düzenlemelerde belirtilen insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınacağı, devlet egemenliğini tehdit eden tehlikelerin ortadan kaldırılacağı ve güvenliğinin sağlanacağı öne çıkan bazı hususlardı.[283]

3.2.2. Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt

Ayaz Mutallibov başkanlığındaki hükümet, 18 Ekim 1991 tarihinde, ülkede geniş bir taban desteği bulan Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHCP) baskısıyla, Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesini ve demokrasiye geçiş çabalarını gösteren[284] *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti*ni kabul etti.[285] Devletin bağımsızlık sonrası yeniden yapılandırılmasını öngören bu Anayasal Akt, Yüksek Sovyet tarafından ilan edilmesinin ardından 29 Aralık 1991'de yapılan ve halkın % 95'nin katıldığı halk oylaması ile kabul edilmiştir.[286] Akt'in halk oylaması ile kabulü, yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Artık SSCB içinde olan Azerbaycan SSC'nin yerini, bağımsız devlet olma iradesini ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti almıştır.[287]

Anayasal Akt, "başlangıç" ve "genel hükümler" yanında "Azerbaycan Halkı", "Azerbaycan Devleti", Ekonomik İlişkiler", "Siyasi İlişkiler" ve "Son Hükümler" başlığını taşıyan toplamda 32 maddeden oluşur.[288] Anayasal Akt, "başlangıç" kısmında

---

[282] **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 31 Avqust 1991, № 15-16, m. 262.
[283] 31 Ağustos 1991 tarihli "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyini Bərpa Etmək Haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bəyannaməsi'nin metin erişimi için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/6592# (Erişim tarihi: 25.12.2016).
[284] Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", **AÜHFD**, C. 47, S-1-4, Ankara 1998, s. 190.
[285] "Azərbaycan Respublikası Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiya Aktı", **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 30.10.1991, № 19-20, m. 335.
[286] İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 504.
[287] Süleymanlı, **Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri**, s. 280.
[288] 18 Ekim 1991 tarih ve 222-XII sayılı "Azərbaycan Respublikası Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiya Aktı"nın metin erişimi için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/6693# (Erişim tarihi: 25.12.2016).

Bağımsızlık Bildirgesi'ne benzer şekilde yeni Cumhuriyetle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında bağa dikkat çekerek Rusya'nın 27-28 Nisan 1920 tarihinde uluslararası hukuk normunu ihlal ederek, savaş bile ilan etmeden Azerbaycan topraklarını işgal ettiğini, yasal yolla seçilmiş devlet organlarını devirdiğini ve Azerbaycan halkının çok büyük kayıplar vererek elde etmiş olduğu bağımsızlığa son verdiğini bildirir. Akt, daha da önemlisi 71 yıllık Sovyet dönemini Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı istismar politikasının uygulanan bir dönem olduğuna, doğal zenginliklerin ve milli servetinin acımasızca sömürüldüğüne vurgu yapar.

Anayasal Akt'in "genel hükümler" kısmında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) mirasçısı olduğu (m. 2) ve SSCB'nin kurulmasına dair 30 Aralık 1922 tarihinde imzalanan anlaşmanın Azerbaycan'la bağlı kısmının, imzalandığı andan itibaren geçersiz olduğu (m. 3) beyan edilir. Akt'in 4. maddesi gereği, 1978 Anayasasının bu aktla çelişmeyen hükümleri yürürlükte kalacaktı. Akt'in "son hükümler" başlığında yer alan 32. maddesine göre, bu akt yeni anayasanın yapılmasında temel alınacaktı. Gerçekten de, 1995 Anayasasının "başlangıç" kısmında, yüzyıllarca süren devlet geleneğinin devam ettirilmesinden bahsedilerek bu Akt'e atıf yapılmıştır. Dolayısıyla devlet bağımsızlığını tespit eden bu Anayasal Akt'in, yeni anayasanın yapılmasına kadar sürecek bir "geçiş dönemi" için şekli anlamda olmasa bile maddi anlamda bir "anayasa" olarak önemli bir işlevinin olduğu görülür.

Akt'in 10. maddesi, Azerbaycan Devletinde egemenliğin halka ait olduğunu ifade eder. Akt'in 12. maddesi ise yeni devletin niteliklerini belirlemektedir. Daha sonra 1995 Anayasasının 7. maddesinde de ifade edilecek bu anlayışa göre, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız, dünyevi[289] (laik), demokratik ve üniter bir devlettir. İlgili maddeye göre, devletin egemenliği, iç sorunlarda yalnız hukukla, dış sorunlarda ise yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalardan ileri gelen hükümlerle sınırlıdır.

Anayasal Akt'in 13. maddesi devlet organlarının işleyişini belirlemektedir. Buna göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet hâkimiyeti kuvvetler ayrılığı prensibine dayanır. 1995 Anayasasının aynen benimseyeceği bu yeni sisteme göre, yasama yetkisi

[289] "Dünyevî", Arapça "dunyâ"nın nispet eki -î almış şekli olup, dünya ile ilgili, dünyaya ait, dünyaya mensup demektir. Karşıtı uhrevîdir. (Bk. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, (Kubbealtı Lugati), İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006, C. I, s. 778) Türkçedeki "laik" kelimesini ifade etmek için Azerbaycan Türkçesinde "dünyevi" kelimesi kullanılır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından kullanılır. Yürütme hâkimiyeti Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanına (prezident) aittir. Yargı erki ise bağımsız mahkemelerce ve üst dereceli (instansiya) her birinin kendi yetkileri sınırlarında Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme (Yargıtay) ve Ali Arbitraj (Hakem) Mahkemesi (daha sonra bu İktisat Mahkemesi olmuştur) tarafından kullanılır.[290] Yeni tesis edilen devlet başkanlığı makamı, Akt gereği, "yüksek yürütme yetkisi"nin başı kabul edilmekteydi.

Muhalefet, Yüksek Sovyet'in görev ve yetkilerine ilişkin Anayasanın 104. maddesine dayanarak yasama çalışmalarının daha hızlı ve verimli yapılabilmesi için Yüksek Sovyet dışında sürekli çalışma içinde bulunan bir organının kurulmasını istiyordu.[291] Muhalefetin bu yoğun talebi sonucunda 30 Ekim 1991'de Yüksek Sovyet'in kabul ettiği "Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'inin Milli Şurası Hakkında" bir anayasal kanunla Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Şurası (Ulusal Konsey) kuruldu.[292] 30 Ekim 1991 tarih ve 230-XII sayılı ilgili Kanunun 1. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti'nin kabulüyle, Azerbaycan Cumhuriyetinin tam devlet bağımsızlığının elde edilmesi için zemin oluşturmak amacıyla geçiş dönemi ilan edilir ve Azerbaycan Milli Şurası oluşturulurdu. Kanuna göre, bu organ Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyetinin 50 üyesinden oluşmaktaydı ve işleyişi Yüksek Sovyet tarafından onaylanan İçtüzükle (Reglament) düzenlenmekteydi. Yüksek Sovyet'in altında sürekli olarak çalışacak Milli Şura, Kanunun 3. maddesi gereği anayasayı kabul etmek, devlet başkanının yetkilerini belirlemek, devlet başkanını görevden alınmasıyla ilgili yetkiyi kullanmak, devlet başkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinin tarihini belirlemek, Anayasa Mahkemesini teşkil etmek, devlet başkanının önerisi üzerine Bakanlar Kabinesini oluşturmak yetkileri dışında, Yüksek Sovyet'in tüm yetkilerine sahipti. Daha sonra Milli Meclis olarak adlandırılacak olan Milli Şura'yı Yüksek Sovyet'in başkanı ve başkan yardımcıları yönetiyordu.[293] 19 Mayıs 1992'de Milli Şura'nın adı Milli Meclis olarak değiştirildi. Aynı

[290] Devletin temel organları hakkında 1995 Anayasası döneminde ayrıntılı olarak inceleneceğinden, burada sadece genel hususlara dikkat çekmekle yetinilmiştir.
[291] Hacıyev, **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**, s. 116.
[292] **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**, 15.12.1991, № 23, m. 409.
[293] 30 Ekim 1991 tarih ve 230-XII sayılı "Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu"nun metin erişimi için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/10219#, (Erişim tarihi: 26. 12. 2016).

zamanda milletvekillerinin statülerinin korunması kaydıyla Yüksek Sovyet'in yetkilerinin tamamı Milli Meclis'e verildi.[294]

3.2. 1995 AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ANAYASASI

3.2.1. Anayasasının Hazırlanması ve Kabulü

Azerbaycan'daki yeni anayasal süreç zor koşullar altında başlamış ve bu dönem uzun süre devam etmiştir. Mart 1991'de yeni Anayasa hazırlamakla görevli bir komisyon kurulmuş, fakat siyasi istikrarsızlık bu komisyonun çalışmasını engellemiştir.[295] 7 Haziran 1992'de gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerinde oyların %59,4'ünü alan Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHCP) başkanı Ebulfez Elçibey devlet başkanı seçilmişti.[296] Devlet başkanlığı seçimlerinden sonra gerilim kısmen azalmış ve yeni Anayasa hazırlamak amacıyla gönüllü uzmanlardan ibaret bir grup oluşturulmuştur. Bu gruba daha sonra devlet başkanı ile Parlamento başkanının ortak tasarrufları sonucu resmi bir statü kazandırılmıştı.[297]

Bununla birlikte Elçibey'in başkanlık dönemi uzun sürmedi. Halk Cephesi ağır ekonomik ve sosyal sorunların yaşandığı bir dönemde iktidarı almıştı. Ülkenin savaş halinde olması bu sorunları daha da ağırlaştırmaktaydı.[298] Ermenistanla savaş halinde olan ve Rusya'nın dolaylı müdahelesine maruz kalan ülkede siyasi istikrarsızlık hâlâ devam etmekteydi. Ülkede esas önemli sorun, temel meselelerde siyasal kadrolar arasında önemli görüş ayrılıklarının bulunmasıydı. Bu sorun yeni devletin temellerini kuracak bir anayasanın bir türlü yapılamamasında önemli bir rol oynamıştır.[299] Dolayısıyla bir tarafta devam eden Dağlık Karabağ Savaşı ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar, diğer tarafta ise siyasal kadrolar arasındaki iktidar mücadelesi Elçibey yönetiminin sonunu hazırladı. 4 Haziran 1993'te Albay Suret Hüseynov kumandasındaki askeri birliklerin darbe girişimi sonucunda seçimle işbaşına gelen Elçibey, iktidarı bırakmak zorunda kaldı. 17 Haziran 1993'te Bakü'yü terk ederek Nahçivan'a giden Elçibey'in görevine daha sonra 29 Ağustos'ta yapılan referandumla yasal olarak son verildi. 15 Haziran'da Meclis Başkanı seçilen ve 24 Haziran'dan itibaren Meclis Başkanı sıfatıyla cumhubaşkanlığı

---

[294] Hacıyev, **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**, s. 118.
[295] **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı**, çev. Ergun Özbudun ve Levent Köker, Ankara, 1993, s. 29.
[296] Hacıyev, **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**, s. 154.
[297] **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı**, s. 29.
[298] Hacıyev, **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**, s. 118.
[299] İncioğlu, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", **Bağımsızlığın İlk Yılları**, s. 116.

yetkilerini de kullanan Haydar Aliyev, 3 Ekim 1993'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde, Merkez Seçim Komisyonu'nun açıkladığı resmi rakamlara göre oyların % 98,8'ini alarak devlet başkanı seçilmiştir. Aliyev, iktidara geldikten kısa bir süre sonra ülkede düzeni sağlamış, ayaklanmacıları etkisiz hale getirerek yönetimini sağlamlaştırmıştır.[300]

Haydar Aliyev döneminde yeni Anayasa üzerindeki çalışmalar ancak 1995'te başlayabilmiştir. Milli Meclis'in 2 Mayıs 1995 kararına esasen devlet başkanı Haydar Aliyev'in başkanlığında bir anayasa komisyonu kurulmuştur. Devlet başkanına bağlı hukukçular tarafından hazırlanın taslak metin, bilim adamları, hukukçular, milletvekilleri ve aydınlardan oluşan 32 kişilik bir komisyonda ele alınmıştır. İlk başta 199 madde olarak hazırlanan tasarı metni, Ekim ayının 15'de kamu tartışmasına sunulmuş, Kasım ayına kadar komisyona 2450'ye yakın öneri ileri sürülmüştür. Bunların bir kısmı dikkate alınmış, daha sonra referanduma sunulan taslak metinde madde sayısı 158'e düşürülmüştür. Anayasa 12 Kasım 1995 tarihinde, Meclis seçimleriyle aynı günde yapılan halk oylamasına sunularak kabul edilmiş ve 27 Kasım'da yürürlüğe girmiştir.[301] Yeni Anayasanın yürürlüğe girmesiyle, 12 Nisan 1978 tarihli Anayasa yürürlükten kalkmıştır (AY "Geçici Hükümler", m. 1).

3.2.2. Anayasasının Şekli ve Planı

1995 Anayasası Başlangıç, 5 bölüm ve 12 fasıldan ibarettir. Anayasanın metni 158 asıl ve 12 geçici maddeden oluşur.[302] Yeni Anayasada, maddelerin konusuna ilişkin madde "kenar başlıklar"ının anayasaca bizzat saptanmış olması önceki Azerbaycan Sovyet Anayasalarından biçimsel fark olarak dikkat çekicidir.

---

[300] Bu gelişmeler için bk. Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", **AÜHFD**, C. 47, S. 14, (Ankara, 1998), s. 191-192; Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 48-65.

[301] İsmayilov, **Azərbaycan Hüquq Tarixi**, s. 513-514; Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", s. 192.

[302] 1995 Azerbaycan Anayasasının metni için bk. **Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası: Azərbaycan və Rus Dillərində**, Bakı: Qanun, 1996; En son yapılan 2016 değişikliği de dâhil tam metin erişimi için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/897#, (Erişim tarihi: 28. 12. 2016); Türkçe çeviri: "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", **AÜHFD**, çev. Ozan Ergul, Cavid Abdullayev, C. 47, S. 1-4, (1998), s. 221-278; "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", **Yeni Anayasalar: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltik Cumhuriyetleri Anayasaları** içinde, s. 48-106 (bu metinde sadece 2002 değişikliği mevcuttur); "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", **Türk Cumhuriyetleri Anayasaları** içinde, çev. A. Eren, A. Asker, Ankara: TÜRKPA Yayınları, 2012, s. 3-58 (2002 ve 2009 değişikliğiyle birlikte). Anayasa maddelerinin Türkçe aktarımında genelde son iki çalışma esas alınmıştır.

"*Azerbaycan halkı, ...*"[303] şeklinde başlayan başlangıç bölümünde, Anayasa'nın dayandığı temel felsefe ve gözetilen hedefler açıklanmaktadır. Başlangıç bölümünde, yeni Anayasanın "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt"ta ifade edilen prensiplere dayandığı belirtilerek "toplumun" ve "bireylerin refahının temin edilmesi", "adaletin, özgürlüğün ve güvenliğin sağlanması" yanında bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması; demokratik bir yapının güvence altına alınması; sivil toplumun (vatandaş cemiyeti) kurulması; dünyevi (laik) bir hukuk devletinin kurulması; herkesin hakettiği bir yaşam seviyesinin sağlanması ve bütün dünya halkları ile dostluk, barış ve huzurlu bir ortam içinde yaşanması gibi bir takım hedefler saptanmıştır.

Başlangıçtan sonraki metin, beş kısımdan oluşmaktadır. Anayasanın "Genel Hükümler" başlığını taşıyan birinci bölümü, "Halk Hakimiyeti" (m. 1-6) ve "Devletin Esasları" (m. 7-23) şeklinde iki fasıl içermektedir. Burada devletin şekli ve niteliklerine ilişkin ilke ve hükümler yer almaktadır. Genel hükümleri izleyen ikinci bölümde (m. 24-80) temel hak ve hürriyetler (III. fasıl) ve vatandaşların temel ödevleri (IV. fasıl) düzenlenmiştir. Bu bölümde bireysel hak ve özgürlükler yanında sosyal ve ekonomik haklar ve siyasi haklara da yer verilmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin devletin temel organlarından sıralama olarak önce gelmesi anayasacılık bakımından da anlamlıdır. Üçüncü bölüm (m. 81-141), "Devlet Hakimiyeti" organlarına dairdir. Bu kısım dört fasıldan ibaret olup adet olduğu üzere Yasama (V. fasıl), Yürütme (VI. fasıl) ve Yargı (VII. fasıl) organlarının hukuki statüsünü tespit etmekte, yapısı ve işlevini düzenlemektedir. Bu kısmın VII. faslında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin statüsü, yönetim ve yerel organlarının yapısı ve işleyişi hükme bağlanmaktadır. Yerel yönetimlere ayrılan dördüncü bölüm (IX. fasıl) 142 ila 146. maddelerden oluşur. Beşinci bölüm "Hukuk ve Kanun" başlığını taşır. Bu kısım üç fasıldan ibarettir. Bu bölümün X. faslı (m. 147-151) Cumhuriyet'in yasama sistemine dahil olan düzenlemeler ile normatif hukuki düzenlemelere ilişkin maddeleri hükme bağlar. Beşinci bölümün XI ve XII. fasılları Anayasa değişikliğine ilişkin usul ve esasların belilenmesine ilişkindir. Burada Anayasanın değiştiriliş usulü ile (m. 152-155) Anayasaya ilavelerin yapılış şekli (m. 156-158) iki ayrı fasıl olarak düzenlenmiştir. Anayasasının en son kısmında 12 maddeden

[303] "Azerbaycan halkı" ifadesinden kimlerin kastedildiği Anayasanın 1. maddesinin II. fıkrasında açıklanmıştır. Buna göre; "Azerbaycan halkı, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ve dışında yaşayan, Azerbaycan Devleti ve kanunlarına tabi olan, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarından ibarettir."

ibaret Geçici Hükümler yer almaktadır. Geçici Hükümler koşullar yerine geldikten sonra uygulanmayacağından, bu hükümlerin Anayasanın son kısmına eklenmesi biçimsel olarak isabetli olmuştur.

3.2.3. Anayasasının Temel Nitelikleri

1995 Anayasasının ilk bakışta göze çarpan belirgin özellikleri şöyledir:

3.2.3.1. Kazuistik Yöntem

1995 Azerbaycan Anayasası, *kazüistik* bir anayasadır. Diğer bir ifadeyle 1995 Anayasası, sadece genel ilkeleri ortaya koyup, bunların uygulama şekillerini kanunlara bırakma amacı güden "çerçeve anayasa" anlayışını benimsemeyip, birçok muhtemel durumları düzenlemek isteyen "kazüistik" denilen[304] bir yöntemle hazırlanmış "düzenleyici" bir anayasadır. Nitekim yasalarla düzenlenmesi mümkün olan pek çok konunun Anayasada düzenlendiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Milli Meclisin dönem toplantılarına ilişkin Anayasanın 88. maddesinde yer alan hususlar, pek rahatlıkla Meclis İçtüzüğünde düzenlenebilir konulardır.

Anayasanın bu kadar ayrıntılı olmasının muhtemel sebeplerinden biri, siyasal sistemde yaşanan temel değişimin gerektirdiği bir durumdan kaynaklanmış olabilir.[305] Aynı şekilde bu tür bir düzenlemenin amacı pek çok konuyu açıkça düzenleyerek iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek isteği de olabilir.[306] Ancak fazla ayrıntılara inen bir anayasanın, toplumdaki gelişimlere yeterince ayak uydurmaz olduğu ve sık sık değişim ihtiyacı duyacağı ise bilinen bir husustur. Bununla birlikte 1995 Anayasasının 1978 Anayasasına oranla, daha kısa ve daha az ayrıntılı olduğu görülür.

3.2.3.2. Geçiş Dönemi

1995 Anayasası her anayasa gibi, hazırlandığı dönemin izlerini taşır. Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra, darbe, ayaklanma ve savaşlarla dolu oldukça sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Geçiş döneminde karşılaşılan sorunların etkisi altında hazırlanan bağımsızlık sonrası ilk anayasa, bu güç dönemin psikolojik etkilerini yansıtmaktadır. Gönenç'in haklı olarak tespit ettiği üzere, yapımından önce içinden geçilen siyasal süreç

---

[304] "Çerçeve Anayasa" ve "kazüistik" kavramlarıyla ilgili olarak bk. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 35.

[305] Bu hususa ilişkin daha önce yapılan bir değerlendirme için bk. Cavid Abdullayev, "Azerbaycanda Anayasallaşma Süreci ve Benimsenin Sistemin Niteliği", **Avrasya Dosyası**, C. 5, S. 1, (Ankara, İlkbahar 2001), s. 117.

[306] Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 194.

Anayasanın çeşitli hükümlerine de sinmiş durumdadır.[307] Örnek vermek gerekirse, Anayasanın ilk bölümünde halkın temsili ve iktidarın zorla ele geçirilmesine ilişkin maddeler yer almaktadır. Anayasanın 4. maddesi; "Halkın seçtiği yetkili temsilciler dışında hiçkimsenin halkı temsil etme, halkın adına konuşma ve halkın adına müracaat etme hakkı yoktur" hükmünü içermektedir. Hakimiyetin zorla ele geçirilmesine ilişkin 6. maddenin I. fıkrasına göre, "Azerbaycan halkının hiçbir kesimi, sosyal grup, örgüt veya hiç bir kişi hakimiyetin kullanılması yetkisini zorla ele geçiremez." Aynı maddenin II. Fıkrasına göre ise "Hakimiyetin zorla ele geçirilmesi halka karşı işlenebilecek en ağır suçtur." Bu iki madde birlikte düşünüldüğünde, Azerbaycan'ın yakın tarihinde meydana gelen olayların Anayasayı nasıl etkilediği açıkça ortaya çıkar. Bu konuda bir başka örnek olarak Anayasanın 20. maddesi verilebilir.[308] Devlet borçlarına konan sınırlamalara ilişkin 20. madde; Azerbaycan Devletine karşı ayaklanma veya darbe girişimlerine yardım etmek amacıyla alınan borçların, Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından bir yükümlülük olarak kabul edilemez olduğunu ve ödenemeyeceğini ifade eder. Böyle bir hükmün Anayasada yer alması, bağımsızlıktan sonraki anayasal süreçte ülkede karşılaşılan, toplumsal, siyasal ve iç sorunlardan kaynaklanan bir durumun yansıması olarak görülebilir.

Bundan başka 1995 Anayasası aynı zamanda bir "geçiş dönemi" öngörmüştür. Bu geçiş dönemi, Anayasanın 12 maddelik "geçici hükümler" kısmında genel hatlarıyla şöyle düzenlenmiştir.

a) Anayasanın geçici 1. maddesine göre, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası referandumla kabul edilerek resmen yayınlandığı günden itibaren yürürlüğe girer." Geçici 2. maddeye göre ise, "Bu Anayasanın yürürlüğe girmesinden önce seçilmiş olan Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanı, bu Anayasa ile Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanına tanınmış yetkileri kullanır." Görüldüğü gibi bu geçici hümümlerle, devlet başkanının seçiminde Anayasanın 101. maddesinin belirlemiş olduğu esaslardan bir kere için ayrılınmış, ayrıca geçici 3. madde gereği, devlet başkanına sadece iki defa seçilme hakkı tanıyan 101. maddenin V. fıkrası, bu Anayasa kabul edildikten sonra seçilen Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanına has kılınmıştır.

b) Anayasanın 2. geçici maddesine göre, "Azerbaycan Cumhuriyeti halk temsilcileri ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyetinin oluşturduğu Milli Meclisin

[307] Levent Gönenç bu durumu "darbe sendromu" olarak nitelemektedir. Bk. Gönenç, **a.g.m.**, s. 193.
[308] Gönenç, **a.g.m.**, s. 193.

yetkileri yeni seçilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin ilk toplandığı gün sona erer. Yeni seçilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin ilk oturumu, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin en az 83 milletvekilinin seçildiği günden itibaren bir hafta sonra yapılır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin ilk çalışma dönemi 31 Mayıs 1996'ya kadar devam eder."

c) Geçiş dönemine ilişkin olmak üzere bir düzenleme de, Anayasanın geçici 9-12 maddelerinde öngörülen yargı sistemine ilişkin hükümlerdir. Geçici 10. maddeye göre, Anayasa yürürlüğe girdiği günden itibaren bir yıl içinde, hakimlerin statüsü, mahkeme yapısı ve mahkeme reformu ile ilgili bu Anayasaya uygun mevzuat kabul edilmelidir. İlgili mevzuat kabul edilene kadar, hakimlerin göreve atanması ve görevden alınması, bu Anayasa yürürlüğe girene kadar yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde yapılacağı belirtilir. Geçiş dönemiyle ilgili önemli bir düzenleme de Anayasa Mahkemesi'ne ilişkindir. Anayasanın geçici 11. maddesi, Anayasa yürürlüğe girdiği günden itibaren bir yıl içinde, Anayasa Mahkemesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun kabul edilmesi ve Anayasa Mahkemesinin oluşturulmasını öngörmüştür. İlgili madde ayrıca, Anayasa Mahkemesi oluşturulana kadar, bu Anayasada öngürülen Anayasa Mahkemesine ait yetkilerin kullanılamaz olduğunu belirtir.

3.2.3.3. Katı Anayasa

1995 Anayasasının temel özelliklerinden biri, "katı" (sert) bir nitelikte olmasıdır. Bilindiği gibi katı ya da sert anayasa, olağan yasama süreciyle değiştirilemeyen, değiştirilmesi için basit yasaların yapımından daha güç yöntemler gereken anayasalara denir.[309] Bu anlamda 1995 Anayasasının önceki anayasalara oranla daha "katı" bir anayasa olduğu söylenebilir. Zira Anayasanın değiştirilmesinin, bir takım düzenlemelerle[310] zorlaştırıldığı görülür. Anayasa değişikliği için halkoylamasının şart koşulması (m. 3, 152), Anayasada hiçbir şekilde değiştirilmeyecek bir takım madde ve ilkelerin (1., 2., 6-8 ve 21. maddeler) öngörülmesi (m. 155, 158), 1995 Anayasasının katılığına ilişkin hususlardır.

---

[309] Bk. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 36; Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2011, s. 390 vd.

[310] Anayasalara "katılık" sağlayan değişik yollarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 4 b., İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982, s. 174-175; Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 118-122.

3.2.3.4. Güçlü Yürütme

1995 Azerbaycan Anayasasının bir diğer özelliği devlet yapısını içinde yürütme organını güçlendirmesidir. Anayasa "güçlü yürütme" ilkesinden hareket ederek, güçlü başkanlık sisteminin özelliklerini taşımaktadır.[311] Bilindiği gibi, parlamenter sistemlerde yürütme organı Devlet başkanı ve Bakanlar Kurulu olmak üzere iki başlıdır (düalist). Başkanlık sisteminde ise yürütme organı daha ziyade monist (tekçi) bir yapıdadır. 1995 Anayasası yürütmenin güçlendirilmesinde devlet başkanlığı kanadına ağırlık vermiş, devlet başkanına geniş yetkiler tanıyarak bu kurumu sembolik bir makam olmaktan çıkarıp, siyasal sistemin önemli bir unsuru haline getirmiştir.[312]

3.2.4. Genel Esaslar

3.3.4.1. Devletin Temel Nitelikleri

Anayasa "Hâkimiyetin Kaynağı" kenar başlığını taşıyan daha ilk maddesinde; "Azerbaycan Respublikası" (Cumhuriyeti) ifadesini kullanmak suretiyle devletin şeklinin bir "cumhuriyet" olduğuna işaret eder. Anayasa "Genel Esaslar" bölümünün "Devletin Esasları" başlığını taşıyan II. faslında devletin temel niteliklerini tanımlamaktadır. Bu kısmın 7. maddesinin I. fıkrasına göre, "Azerbaycan Devleti, demokratik, hukuki, dünyevi ve üniter bir Cumhuriyettir."[313] Bu hüküm aynı zamanda Anayasanın değiştirilmez hükümleri kapsamında yer almaktadır (m. 155). Burada dikkat çeken bir husus devlete ait temel niteliklerin tek maddede ifade edilmiş olmasıdır. İlgili maddeden de anlaşılacağı üzere, Anayasada devletin temel nitelikleri olarak şu hususlar öne çıkar: (1) demokratik devlet; (2) hukuk devleti; (3) dünyevi devlet; (4) üniter devlet ve (4) cumhuriyet.

---

[311] **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçişve Anayasa Yapımı**, s. 29; Ali Asker, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Göre Devlet Organlarının Yapısı ve İşleyişi", **Yeni Türkiye Dergisi**, *(Kafkaslar Özel Sayısı V)*, S. 75, (Temmuz-Aralık 2015), s. 563.

[312] Anayasanın genelde yürütme, özelde ise devlet başkanlığının güçlendirilmesi için yaptığı düzenlemelerle ilgili aşağıda devlet başkanlığı bölüme bakınız.

[313] İlgili maddede "devlet"e ait "demokratik, hukuki, dünyevi ve üniter" şeklindeki nitelemelerin "cumhuriyet"e nispet edilmesi, Anayasada bazı terimlerin yerli yerinde kullanılmadığı izlenimini vermektedir. Zira bunlar, cumhuriyetten ziyade devlete ait birer niteliktir. (Bk. Yunus Xəlilov, **Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Preambulası ve Ümumi Müddəalarının Şərhi**, Bakı: Qanun, 2007, s. 79) Nitekim bu nitelemeler Anayasanın başlangıç bölümünde "hukuki, dünyevi devlet" şeklinde "devlet"e ait bir sıfat olarak kaydedilmiştir. Aynı şekilde dünyanın birçok devlet anayasalarında olduğu gibi 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 2. maddesinde de bu hususun "Türkiye Cumhuriyeti… demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir" hükmüyle devlete ait bir nitelik olduğu belirtilmiştir.

3.2.4.1.1. Demokratik Devlet

Yaklaşık ikibinbeşyüz yıllık uzun bir geçmişi olan demokrasi, Sovyetler Birliği'nin ve diğer komünist rejimlerin çoğunun çökmesiyle daha da yaygınlık kazanmış[314] ve çağdaş dünyada hâkim siyasal doktirin haline gelmiştir. Bu bakımdan hemen her ülke, kendi siyasal rejiminin demokratik olduğunu ileri sürmektedir.[315] Demokratik devlet, demokrasi prensiplerinin temel alındığını, hâkimiyetin bir kişi, zümre veya sınıf tarafından kullanılmadığını veya belli sınıflar yararına kullanılmayacağını, aynı şekilde iktidarın serbest seçimler sonunda teşekkül eden çoğunluğa verileceğini göstermektedir.[316] Demokratik rejimin özellikleri, ülkeden ülkeye bazı değişiklikler göstermekle beraber, bu rejimin vazgeçilmez, asgari şartı olarak bazı unsurlardan bahsedilir. Bunlar (a) siyasal sistemdeki temel siyasal karar organlarının seçimle belirlenmesi; (b) seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlanması; (c) seçimlerin serbest olması; (d) birden çok siyasal partinin mevcut olması; (e) Muhalefetin iktidar olma şansının mevcutluğu; (f) temel hak ve hürriyetlerin tanınmış ve hukuki güvence altına alınmış olmasıdır.[317]

a) 1995 Anayasası, siyasal sistemindeki temel siyasal karar organların seçimle iş başına gelmesini öngörmektedir. Anayasanın 81. maddesine göre Azerbaycan'da yasama yetkisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne aittir. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin görev süresi beş yıldır. Milletvekilleri seçimi her beş yılda bir Kasım ayının ilk Pazar günü yapılır (m. 84/I-II). Yürütme organının en etkin kanadı olan Devlet başkanı, anayasada belirtilen seçim esasına göre, serbest, şahsi ve gizli oylama yolu ile 5 yıllık süre için seçilir. Yürütme organın diğer kanadı olan Bakanlar Kurulu ve başbakan başkanlık sistemindeki yaygın şekliyle devlet başkanı tarafından atanır ve ona karşı sorumludur (m. 114/I, IV; 118/I). Yerel yönetimlerin karar organı olan belediyeler, Anayasaya göre seçim esasında kurulmaktadırlar (m. 142/I,II).

b) Anayasada seçimlerin muntazam yapılmasına dair açık bir hüküm bulunmamakla birlikte, yasama organı ve devlet başkanlığına ilişkin seçimlerin belli aralıklarla yapılmasının öngören hükümler, aynı zamanda seçimlerin düzenli aralıklarla yapılması gerektiği anlamına da gelir.

---

[314] Bk. Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara: Adres Yayınları, 2004, s. 105.
[315] Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 60.
[316] Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi**, s. 188; Özbudun, **a.g.e.**, s. 61.
[317] Özbudun, **a.g.e.**, s. 60; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 133.

c) Demokrasi, en basit tanımıyla, yöneticilerin tüm yönetilenler tarafından serbest ve dürüst seçimler yoluyla seçildikleri bir rejimdir. Buna göre seçim hakkı ve seçim hürriyeti, demokratik bir devlet yönetiminin vazgeçilmez şartıdır.[318] 1995 Anayasasının 56. maddesine göre, "vatandaşların seçme ve seçilme, aynı zamanda referanduma katılma hakkı vardır." Anayasa gereği seçimler, genel, eşit oy ve doğrudan doğruya (tek dereceli) seçim esaslarına uygun olarak, serbest, gizli ve şahsa bağlı oy verme çerçevesinde yapılır (m. 2/II). Anayasanın belirlediği seçim ilkeleri bunlardan ibarettir. Seçimlerin serbestliği ilkesi, vatandaşların hiçbir baskı ve zorlama olmadan, kendi tercihine göre oy kullanabilmesini ifade eder.[319]

d) Seçim serbestliğinin gerçek bir anlam taşıması, seçmenlerin çeşitli alternatifler arasında serbest bir seçim yapabilmelerine bağlıdır. Çağdaş demokratik devlette bu alternatifler, siyasal partiler tarafından oluşturulur. Bundan dolayı çağdaş demokrasiler esas itibariyle "partiler demokrasisi" özelliği taşımaktadır.[320] Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte birçok post-sovyet ülkesinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da tek parti rejimi yerini çok partili siyasal hayata bırakmıştır. Anayasa çok partili siyasal hayata 58. maddenin ikinci fıkrasıyla şu şekilde olanak sağlamaktadır: "Herkes, siyasi parti, sendika ve diğer toplumsal örgütler de dâhil olmak üzere her türlü örgüt kurma veya mevcut örgüte girme hakkına sahiptir. Bütün örgütlerin serbestçe faaliyet göstermeleri güvence altına alınır." "Hiç kimse herhangi bir örgüte girmeye veya herhangi bir örgütün üyeliğinde kalmaya zorlanamaz." (58/III).

e) 1995 Anayasasının kurduğu sistemde teorik olarak muhalefetin iktidar olma şansı bulunmakla birlikte, pratikte Anayasanın kabulünden bu zamana kadar tek partinin iktidarda olduğu görülmektedir.

f) Etkin siyasal makamları belirlemek için düzenli arlıklarla yapılan birden çok partinin katıldığı serbest seçimlerin bir anlam ifade edebilmesi için, ülkede düşünce hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyet, toplantı ve gösteri yapma hürriyeti gibi temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olması gerekir.[321] 1995 Anayasasının kurduğu sistemde temel kamu haklarının ne ölçüde tanındığı ve güvence altına alındığı aşağıda temel haklarla ilgili bölümde incelenecektir.

---

[318] Özbudun, **a.g.e.**, s. 62.
[319] Özbudun, s. 63; Güzübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 85.
[320] Özbudun, **a.g.e.**, s. 65; Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 135.
[321] Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 134.

3.2.4.1.2. Hukuk Devleti

Anayasanın 7. maddesine göre, Cumhuriyetin temel niteliklerinden biri "hukuki devlet" (hukuka bağlı devlet, hukuk devleti) olmasıdır. Anayasa "hukuk devleti" ilkesini yalnızca devletin bir niteliği olarak vazetmez; "başlangıç" kısmında yer verdiği "kanunların üstünlüğüne dayanan hukuki… devlet kurmak" hükmüyle, bunu aynı zamanda gerçekleştirilmesi amaçlanan bir hedef olarak de belirler. Anayasalarda yer verilen "hukuk devleti" ilkesi, bütün çağdaş demokratik rejimlerin vazgeçilmez temel özelliklerinden biridir. Hukuk devleti kısaca, vatandaşların hukuki güvenlik içinde bulundukları, devletin eylem ve işlemlerinin anayasaya ve hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistem anlamına gelir. Hukuk devleti genel anlamda vatandaşların hukuki güvenliğini sağlamayı amaçladığına göre, doktrinde, bir devletin hukuk devleti olarak nitelenebilmesi için devlette bulunması gereken bir takım şartlardan bahsedilir. Buna göre, hukuk önünde eşitlik, yasama, yürütme, hatta yargı işlemlerinin yargısal denetimi, yargı bağımsızlığı, kanuni hâkim güvencesi, hak arama yollarının tanınması ve adil yargılama hakkı gibi ilkeler hukuk devletinin gerekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.[322]

Anayasanın bu ilkelerle ilgili düzenlemelerine baktığımızda, 147. madde gereği Anayasa "Azerbaycan Cumhuriyetinde en yüksek hukuki güce sahiptir." O halde yasama organı Anayasaya aykırı kanun ihdas etmemelidir. Bu ilke Anayasanın 149. maddesinin III. fıkrasında, "Kanunlar Anayasaya aykırı olmamalıdır" hükmüyle açıkça kabul edilmiştir. Aynı şekilde Anayasa; "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının fermanları, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunlarına aykırı olmamalıdır." (m. 149/IV); Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun kararları Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına, kanunlarına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının fermanlarına aykırı olmamalıdır" (m. 149/V); "Merkezi yürütme organlarının düzenlemeleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına, kanunlarına, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının fermanlarına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarına aykırı olmamalıdır" (m. 149 VI) hükümleriyle, benimsediği hukuk devleti ilkesi gereği yürütme organının eylem ve işlemlerinin yargısal denetimini öngörmüştür. Anayasa 130. maddesiyle de kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenebilmesi için Anayasa Mahkemesi'ni kurmuştur. Anayasanın 130. maddesinin III. fıkrasına göre, Anayasa Mahkemesi, "Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarının,

[322] Bu konuda geniş bilgi için bk. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 88-94; Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 198-205; Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 173-179.

…Cumhurbaşkanının ferman ve emirlerinin, …Milli Meclisinin kararlarının, …Bakanlar Kurulunun karar ve emirlerinin, merkezi yürütme organlarının normatif hukuki düzenlemelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına uygunluğunu", "Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesi kararlarının kanunla öngörülmüş durumlarda, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlara uygunluğunu" denetler.

Anayasa 62. maddesiyle "kanuni hâkim güvencesi"ni tanımıştır. Buna göre, "Herkesin, davasına kanun ile belirlenmiş mahkemede bakılması hakkı vardır. Kişinin rızası olmadan davasına başka mahkemede bakılmasına izin verilemez." Yargı bağımsızlığıyla ilgili temel hüküm 127. maddedir. Bu maddenin I. fıkrasına göre, "Hâkimler bağımsızdır, yalnız Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasasına ve kanunlara tabidirler ve görev süresi boyunca değiştirilemezler." Hukuk önünde eşitlik ilkesi "Herkes kanun ve mahkeme karşısında eşittir" hükmüyle, Anayasanın 25/I. maddesinde yer almıştır. Anayasa, "Herkesin hak ve özgürlüğünü savunmasına mahkemede güvence verilir. Herkes devlet organlarının, siyasi partilerin, sendikaların, diğer kamu kurum ve görevlilerinin kararlarına ve eylemlerine (veya eylemsizliğine) karşı mahkemeye başvurabilir" hükmüyle "hak arama yolu"nu tanımaktadır. Hak arama yolunun anlamlı olabilmesi için, Anayasa 127. maddede "adil yargılama" ilkesini getirmiş ve bu ilkenin yerine getirilmesine ilişkin güvenceler öngörmüştür.

3.2.4.1.3. Dünyevi/Laik Devlet

Anayasanın 7. maddesi Azerbaycan Cumhuriyeti'ni aynı zamanda "dünyevi" (laik) bir devlet olarak tanımlamaktadır. Anayasanın "başlangıç" kısmında ifade edildiğine göre Azerbaycan laik bir hukuk devletidir. Cumhuriyet'in temel nitelikleri arasında sayılan bu ilke, Anayasanın birçok maddelerine yansımıştır. Laik devlet genel anlamıyla vatandaşların dini inançları ve tercihleri karşısında tarafsız olan ve belli bir dinden yana tavır almayan veya din karşıtı bir politika üstlenmemiş devlet demektir. Bu anlayış, devletin dinden bağımsız olarak örgütlenmesi yanında, dinin devletten bağımsızlığının anayasal ve yasal olarak güvence altına alınmasını gerektir.[323] Laikliğin devlet işleriyle dinin birbirinden ayrılması ve din ve vicdan özgürlüğü ya da daha genel bir ifadeyle din hürriyeti şeklinde iki karakteristik gereklerinden bahsedilir. Dinin devletten ayrılması ilkesi, devletin resmi bir dininin bulunmaması, devletin bütün dinler karşısında tarafsız tavır takınarak mensuplarına eşit davranması, dini kurumlarla devlet

[323] Laikliğin bu anlamı için bk. Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 241.

kurumlarının birbirinden ayrılmış olması yanında, ayrıca dinin de devlete bağlı olmaması anlamını taşır.[324]

Anayasanın "Genel Hükümler"inin "Devletin Esasları" alt başlığında yer alan "Azerbaycan Cumhuriyetinde din, devletten ayrıdır. Bütün dini inançlar, kanun karşısında eşittirler." (m. 18/I) hükmü, Anayasada laiklik ilkesinin doğrudan bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Devletin bünyesinde var olan bütün dini kurumlara eşit muamele göstermesi Anayasanın "kanun önünde eşitlik" ilkesini düzenleyen 25. maddesinde de ifade edilmiştir: "Herkes kanun ve mahkeme karşısında eşittir." "Devlet… dinine… bakılmaksızın herkesin, hak ve özgürlüklerinin eşitliğini güvence altına alır." Hak ve özgürlüklerin, "ırk, milliyet, din, dil, cins, köken, görüş, siyasi ve sosyal kimlik nedeniyle" sınırlandırılması yasaktır (m. 25/I,III). Anayasada belirtilen bu ilkeler, "Dini İtikat Azadlığı Hakkında" yasada da ayrıca düzenlenmiştir. İlgili yasanın 5. maddesine göre, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din ve dini kurumlar devletten bağımsızdır. Devlet kendisine ait olan herhangi bir işin yerine getirilmesini dini kurumlara bırakmaz ve onların faaliyetine karışmaz. Bütün dinler ve dini kurumlar kanun karşısında eşittirler. Herhangi bir dine (dini akıma) ya da dini kuruma diğerlerine oranla bir üstünlük veya kısıtlama yoktur."[325] Bununla birlikte, Anayasanın 18. maddesinde düzenlenen ve bütün dini inançların kanun karşısında eşit olduğunu belirten ilkeye, aynı maddenin II. fıkrasında laikliğin asli şartlarıyla da çelişebilecek bir istisna getirilmiştir. Buna göre, insan onurunu küçük düşüren veya insani/hümanist (insanpərvərlik) prensiplere aykırı dinlerin yayılması ve propagandası yasaklanmıştır.[326]

Anayasaya göre, "devletin eğitim sistemi dünyevi niteliktedir" (m. 18/III). Bu madde, laikliğin bir gereği olarak devletin resmi bir dininin olmayacağı anlayışının bir yansıması olarak, devletin belli bir dinin eğitim ve öğretimini zorunlu kılamayacağını ifade etmekle birlikte, ayrıca eğitim sisteminin tamamen laik değerlere dayandırıldığını da gösterir. Bu anlayışın laikliğin devletin bütün dini inançlar karşısında tarafsız kalması

[324] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 154; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 54-57; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 241-242.

[325] Bk. "Dini Etiqad Azadlığı Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", 20 Ağustos, 1992, № 281. 1992 tarihli yasa metninin güncel (yasaya 1997, 2001, 2002, 2003, 2009, 2010, 2011, 2015, 2016 tarihlerinde çeşitli çıkarma ve ilaveler yapılmıştır) tam metni için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/7649, (Erişim tarihi: 18.12.2016)

[326] Gönenç bu maddenin iki yönden laikliğin asli şartlarıyla çeliştiğine dikkat çeker: Birincisi, bir dinin insan onurunu küçük düşüren ve hümanist prinsiplere aykırı bir din olduğuna kimin karar vereceği meselesi; ikincisi, bir dinin bu özelliklere sahip olduğuna karar verilse dahi, yasaklanmasının laikliğin devletin bütün dinlerin mensuplarına eşit davranmasını gerekli kılan ilkesiyle çelişip çelişmeyeceği konusu. Bk. Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 197.

ilkesiyle uyuşmadığı söylenir. Çünkü bazı yazarlara göre, tarafsızlık ilkesi, devletin dini inançlar arasında bir tercihte bulunmamasından öte, dini değerler ile dini-olmayan (dünyevi) değerler arasında tarafsız kalmasını da ifade eder. Dolayısıyla bu görüşe göre eğitim sistemini münhasıran laik değerlere dayandıran bir devlet gerçek anlamda tarafsız olamaz.[327] Öte yandan laik bir devlet dini eğitim ve öğretiminin özgür olmasını gerekli kılar.[328] Anayasanın 42. maddesi eğitim hakkını düzenlemekle birlikte, din eğitim ve öğretim özgürlüğü tanımamaktadır. Buna rağmen, din devlet ilişkilerini ve devlet içindeki dini kurumları düzenleyen "Dini İtikat Azadlığı Hakkında" yasanın 6. maddesi, Anayasaya uygun olarak resmi eğitim sisteminin dinden ayrı olduğunu belirttikten sonra, ilahiyatla birlikte, dini-felsefi disiplinlere ve mukaddes dini kitapların esaslarını ve içeriklerini tanımağa ilişkin müfredatın devlet eğitim kurumlarının öğretim programına dâhil edilebileceğine olanak sağlamakla birlikte, vatandaşların hem bireysel hem de başkalarıyla birlikte dini eğitim alabileceğini öngörmektedir.[329]

Laikliğin bir diğer gereği de vatandaşlara din ve vicdan özgürlüğünün tanınmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, bir devletin laik olabilmesi için o devlette, din hürriyetinin anayasal olarak tanınmış ve güvence altına alınmış olması gerekir.[330] Anayasanın 48. maddesinin I. ve II. fıkraları; "Herkesin vicdan özgürlüğü vardır." "Herkesin dini tutumunu bağımsız olarak belirleme, herhangi bir dine tekbaşına veya başkalarıyla birlikte inanma veya hiçbir dine inanmama, dini inancıyla ilgili görüşlerini ifade etme ve yayma hakkı vardır" diyerek din ve vicdan hürriyetini tanımıştır. Anayasa ayrıca "Hiç kimse, hiçbir şekilde din, vicdan, düşünce ve inancını açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz" (m. 71/IV) hükmüyle din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına da almıştır.

3.2.4.1.4. Üniter Devlet

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temel özelliklerinden bir diğeri, Anayasanın 7. maddesi gereği devletin "üniter" bir nitelikte olmasıdır. Anayasa hukukunda üniter devlet, klasik öğretideki tek/basit yapılı devlet-karma/bileşik yapılı devlet şeklindeki ikili kategorinin ilkini ifade eder. Tek yapılı ya da üniter devlet, merkezi tek yapılı devlet ve

[327] Laikliğin bu anlamı için bk. Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 244-245.
[328] Erdoğan, **a.g.e.**, s. 242.
[329] Bk. "**Dini Etiqad Azadlığı Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu**", 20 Ağustos, 1992, № 281.
[330] Din ve vicdan özürlüğünün laiklikle olan ilişkisi için bk. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 54; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 243-244.

yerinden yönetimli tek yapılı devlet olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan merkezi tek yapılı devlet, merkezi yönetim ilkesine göre örgütlenmiş, bütün yetkilerin (yasama, yürütme, yargı) başkentte toplandığı devlettir. Bu devlet biçimi merkezciliğin yanında, yerinden yönetim ilkesinin uygulanmasına da engel değildir. Yerinden yönetimli üniter devlet ise, yetki genişliği ilkesine dayanan genel yönetimin yanısıra yerel yönetimlere de yer vermektedir.[331] Üniter devletin temel ölçütü merkezi iktidarın tekliğidir. Bütün siyasal karar yetkisi tek bir merkezde toplanmıştır. Bu nedenle üniter devlet siyasal açıdan merkeziyetçidir.[332]

Anayasanın 11. maddesinde yer verilen, "Azerbaycan Cumhuriyeti ülkesi tektir, dokunulmazdır ve bölünmezdir" ilkesi de devletin bu üniter yapısını ortaya koyar. Devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesi, bünyesinde egemenliğin tekliği ve bölünmezliği, ulusun tekliği ve bölünmezliği ve ülkenin tekliği ve bölünmezliği kurallarını içerir.[333] Bu üç bölünmezlik Anayasanın değişik maddelerinde ifade edilmektedir. Örneğin egemenliğin tekliği ve bölünmezliği Anayasanın 1. maddesinin birinci fıkrasında, ulusun tekliği ve bölünmezliği aynı maddenin ikinci fıkrasında ortaya konmuştur. Ülkenin tekliği ve bölünmezliği ilkesi ise 11. maddeyle birlikte, 134. maddede düzenlenmektedir.

Azerbaycan'ın üniter bir devlet yapısı olmasına rağmen, Anayasanın 134. maddesi, kendi siyasal karar merkezi ve yasama iktidarı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne Azerbaycan'ın bir parçası olarak özerklik statüsü tanımıştır. Nahçivan'ın özerk statüsü, 1920'lerde imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile belirlenmiştir. Bu durum klasik öğretideki üniter devlet modeliyle uyuşmayan bir nitelik olarak gözükür. Nahçıvan'ın bir anayasaya ve dolayısıyla kendi yasama, yürütme ve (Anayasa Mahkemesi hariç) yargı organlarına sahip olması federasyonun federal devlet-federe devlet ilişkisini akla getirmektedir. Bu yönüyle federasyona benzemekle birlikte Anayasa gereği Azerbaycan, kendi sınırları içerisinde özerk bir cumhuriyete sahip üniter bir devlettir. Devlet iktidarının yerel merkezi organlarının başında merkez organı tarafından tayin edilen yöneticilerin bulunması devletin üniter yapısına ilişkin bir özelliktir. Nitekim Anayasaya göre, Nahcıvan da dâhil ülke genelindeki tüm yerel yürütme organlarında, başkanların atanması ve görevden alınması, ayrıca yerel yürütme organlarının yetkilerinin belirlenmesi devlet başkanı tarafından yapılmaktadır (m. 124/I-III; m. 141).

---

[331] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 18-19; Atilla Nalbant, **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, İstanbul: YKY, 1997, s. 28.
[332] Nalbant, **a.g.e.**, s. 37, 63.
[333] Nalbant, **a.g.e.**, s. 65.

Azerbaycan'ın üniter devlet yapısı diğer post-Sovyet ülkelerinden Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın durumuna benzemektedir. Sınırları içinde özerk cumhuriyetlerin bulunduğu eski Sovyet cumhuriyetlerinin birçoğu üniter devlet yapısını muhafaza etmişlerdir. SSCB'nin dağılma sürecinde ortaya çıkmış milliyetçi güçlerin ayrımcılık istekleri kanlı çatışmalara yol açmış, bir sıra cumhuriyetlerin toprak bütünlüğü ihlal edilmiştir. Bundan dolayı bu türden ayrımcı güçlere taviz vermeme adına yeni anayasalarda üniter devlet ilkesi anayasal güvence olarak yer almıştır.[334]

Tarihi-siyasi sürecin bir sonucu olarak 8 Ocak 1924'te özerklik kazanan Nahcivan'ın hukuki statüsü daha önceki 1927, 1937, 1978 tarihli Anayasalarda federe devlet bünyesinde düzenlenmiştir. Yeni Anayasada bu statünün üniter bir devlet yapısı içinde düzenlendiği görülür. Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin statüsüne ilişkin hükümler Anayasanın 134 ila 141. maddelerinde (VIII. Fasıl) düzenlenmiştir. Anayasaya göre, Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti içinde özerk bir devlettir ve Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır (m. 134/I, III). Nahcıvan'ın özerk bir devlet olmasını düzenleyen bu madde, Anayasanın kabülü sırasında sert bir şekilde eleştirilmiş, devlet içinde devlet statüsünün mevcutluğunun, Anayasanın üniter devlet ilkesine ve anayasal doktrine aykırı olduğu belirtilmiştir.[335] 134. maddenin IV ve V. fıkraları, Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarının Nahcivanda geçerliğini ve Nahcivan Anayasası ve kanunlarının Cumhuriyet Anayasası ve kanunlarına aykırı olmayacağını federatif devletlerdeki federal-federe devlet ilişkisine benzer şekilde düzenlemektedir.

3.2.4.1.5. Cumhuriyet

Anayasaya göre Azerbaycan devleti Respublikadır. "Respublika" kelimesi (İnglizce *republic*, Fransızca *république*) Latince "mal, eşya" anlamına gelen *res* ve "kamu, halk" anlamına gelen *publica* kelimelerinden türemiştir. Genel anlamda "kamu malı, halkın malı" demek olan *res publica*, Türkçedeki "cumhuriyet"le aynı anlamda kullanılmaktadır.[336] Cumhuriyetin yazarlara göre değişen farklı anlamları bulunmakla birlikte,[337] hukuki açıdan genelde biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır.

---

[334] Aleskerov, **Anayasada Devlet Sistemi**, s. 34, 122.
[335] Bu görüş için bk. Aleskerov, **Anayasada Devlet Sistemi**, s. 123.
[336] Bk. Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998, s. 344; Kemal Gözler, "Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu", **AÜSBFD**, C. 54, S. 1, 1999, s. 52; a.mlf., **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 466.
[337] Örnek için bk. Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 110-113.

Dar anlamda cumhuriyet, devlet başkanının göreve geliş usulüne göre tanımlanır. Bu anlamda cumhuriyet, monarşinin karşıtı olarak devlet başkanlığının veraset yoluyla intikal etmediği devleti ifade eder. Geniş anlamıyla ise cumhuriyet, demokrasinin eşanlamlısı olarak genel oy, temsili rejim, kuvvetler ayrılığı gibi prensipleri kapsar.[338]

Azerbaycan Devleti'nin "cumhuriyet"le nitelenmesi, onun anayasal olarak bir monarşi olmadığını ve dolayısıyla devlet başkanının veraset usulüyle değil, doğrudan ya da dolaysız bir şekilde seçimle göreve geleceğini ifade etmektedir. Bu aynı zamanda devlet başkanlığı makamının Anayasada belirtilen şartları (m. 100) haiz bütün vatandaşlar için ulaşılabilir olduğunu da ifade eder. Bu nedenle, "cumhuriyet" ilkesinin bir gereği olarak devlet başkanlığını bir ailenin veya bir kesimin imtiyazı haline getirmek ya da yetkisi dışındaki birisini devlet başkanı olarak ilan etmek hukuki açıdan anayasaya aykırı bir durum olacaktır.

3.2.5. Temel Hak ve Özgürlükler

3.2.5.1. Temel Hakların Anayasal Sistematiği

Temel haklar insan haklarının pozitif hukuk tarafından tanınmış ve düzenlenmiş kısmıdır.[339] Diğer bir ifadeyle insan hakları Anayasalarda somutlaşınca, mevzuatla ya da yargı kararıyla tanındığında temel hak niteliğini kazanmaktadır.[340] Temel haklar ve ödevlerle ilgili hükümler 1995 Anayasasının ikinci kısmında "Temel Haklar, Özgürlükler ve Ödevler" başlığı altında düzenlenmiştir. Birçok post-sosyalist anayasalara benzer şekilde, 1995 Anayasasında da temel hak ve ödevlere, Anayasanın sistematiği içerisinde genel hükümlerden hemen sonra ve devletin temel organlarını düzenleyen hükümlerden önce yer verilmiştir.[341] 1995 Anayasasında liberal-demokratik rejimlerin anayasalarında ve uluslarüstü insan hakları belgelerinde yer alan hak ve özgürlüklerin hemen hepsine yer verildiğini görmek mümkündür.[342] Anayasada temel hak ve özgürlükler, nitelikleri açısından herhangi bir sınıflandırılmaya tabi tutulmayıp, "Temel İnsan ve Vatandaş Hak ve Özgürlükler"i ile "Vatandaşların Temel Ödevleri" altbaşlığında hak-ödev ilişkisine dayalı olarak düzenlenmektedir.

---

[338] Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, C. I, s. 467-468.
[339] Gözler, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 208.
[340] Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, s. 404.
[341] Diğer post-sosyalist anayasalardan farklı olarak Letonya Anayasasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler Anayasanın son bölümünde düzenlenmiştir.
[342] Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 197.

Anayasada yer verilen temel haklar niteliklerine ilişkin olarak belli bir ayırıma tabi tutulmasa da, bunlar benzer niteliklerine göre kabaca şu şekilde üçlü bir tasnife[343] tabi kılınabilir: 1- *Kişisel Haklar ve Özgürlükler*: eşitlik hakkı (m. 25); yaşama hakkı (m. 27); özgürlük hakkı (m. 28); hak ve özgürlüklerin savunulması hakkı (m. 26); güvenli yaşam hakkı (m. 31); kişisel dokunulmazlık hakkı (m. 32); konut dokunulmazlığı hakkı (m. 33); nikâh hakkı (m. 34); milli mensubiyet hakkı (m. 44); ana dilini kullanma hakkı (m. 45); şeref ve onurun korunması hakkı (m. 46); düşünce ve ifade özgürlüğü (m. 47); vicdan özgürlüğü (m. 48); haberalma özgürlüğü (m. 50). 2- *Siyasî Haklar ve Özgürlükler*: serbest toplanma özgürlüğü (m. 49); vatandaşlık hakkı (m. 52); toplumun ve devletin siyasi yaşamına katılma hakkı (m. 54); devlet yönetimine katılma hakkı (m. 55); seçim hakkı (m. 56); dilekçe (müracaat) hakkı (m. 57); örgütlenme hakkı (m. 58); siyasi sığınma hakkı (m. 70). 3- *Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar ve Özgürlükler*: mülkiyet hakkı (m. 29); fikri mülkiyet hakkı (m. 30); çalışma hakkı (m. 35); grev hakkı (m. 36); dinlenme hakkı (m. 37); sosyal güvenlik hakkı (m. 38); sağlıklı çevrede yaşama hakkı (m. 39); kültür hakkı (m. 40); sağlığın korunması hakkı (m. 41); eğitim hakkı (m. 42); konut hakkı (m. 43); yaratıcılık özgürlüğü (m. 51); hür teşebbüs hakkı (m. 59).

Anayasada ikinci bölümün başında yer alan 24. madde, insan hak ve özgürlüklerin anayasaca benimsenen temel ilkesini düzenlemektedir. Anayasanın 24. maddesinin ilk fıkrası doğal hukuk anlayışına uygun bir formül kullanarak[344] herkesin, doğduğu andan itibaren dokunulmaz, ihlal edilemez ve devredilmez hak ve özgürlüklere sahip olduğunu ifade eder. Bu madde Anayasanın liberal demokratik insan hakları anlayışının temelinde yer alan "tabi hak anlayışı"nı benimsediği izlenimini uyandırmaktadır. 24. madde, ilk fıkrada bu hükmü getirdikten hemen sonra, ikinci fıkrada hak ve özgürlüklerin, herkesin toplum ve diğer kişiler karşısındaki sorumluluğunu ve görevlerini de kapsadığını ve hakların kötüye kullanılmasının izin verilemez olduğunu belirterek dengeyi sağlamaya çalışır. Yasa önünde eşitlik prensipini düzenleyen 25. maddeye göre, herkes kanun ve mahkeme karşısında eşittir; erkek ve kadın eşit haklara ve özgürlüklere sahiptir (m. 25/I-II). Bu prensip gereği "devlet, ırkına, etnik kökenine, dinine, diline, cinsine, kökenine, mal varlığına, görevine, görüşüne, siyasi parti, sendika

[343] Benzer bir tasnif için bk. Ziyafət Əsgərov, **Konstitusiya Hüququ**, Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011, s. 139-252; Başka dörtlü bir tasnifle ilgili bk. İlqar Cəfərov, **Azərbaycan Konstitusiya Hüququnun Əsasları: Məntiqi Struktur Sxemlər**, Bakı: Adiloğlu Neşriyatı, 2002, s. 109-113.

[344] İnsan hakları fikrinin doğal hukuk anlayışına dayandığına ilişkin bk. Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Ankara: Orion Kitabevi, 2007, s. 29 vd., 93; Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 5. b., Ankara, 1976, s. 30.

ve diğer toplumsal birliklerdeki üyeliğine bakmaksızın, herkesin hak ve özgürlüklerinin eşitliğini güvence altına alır." İnsan ve vatandaş hak ve özgürlüklerini yukarıdaki nedenlerle sınırlandırmak yasaktır" (m. 25/III).

Anayasanın 27. maddesi birinci kuşak haklardan *yaşam hakkı*nı düzenlemektedir. Buna göre, herkes yaşama hakkına sahiptir. Devlete silahlı saldırı zamanı düşman askerlerinin öldürmek, kesinleşmiş mahkeme kararına istinaden idam cezasını uygulamak ve kanunla belirlenmiş diğer haller dışında herkesin yaşama hakkı dokunulmazdır (m. 27/I-II). Anayasada kaldırılıncaya kadar istisnai ceza tedbiri olarak düzenlenen ölüm hükmü, 10 Şubat 1998 tarihli Yasa gereği Azerbaycan ceza sisteminden kaldırılmış, müebbet hapis cezasıyla değiştirilmiştir. Aynı şekilde yaşam hakkıyla ilgili olarak 26 Haziran 1997 tarihli "Ahalinin Sağlığının Korunması Hakkında Kanun" ile ötenazi de yasaklanmıştır (m. 38).[345]

Anayasanın 29. maddesi *mülkiyet hakkı*nı düzenlemektedir. 1995 Anayasasında mülkiyetin hiçbir çeşidine üstünlük verilmemiştir. Yeni Anayasa SSCB dönemi sosyalist anayasalardan farklı olarak kamu mülkiyeti yanında özel mülkiyeti de tanımakta ve güvence altına almaktadır. Mülkiyet anlayışındaki bu değişim, yeni anayasayı Sovyet dönemi anayasalarından farklı kılan en belirgin özelliklerinden biridir. Anayasanın mülkiyet hakkını düzenleyen 29. maddesiyle 13. maddesi arasında sıkı bir irtibat söz konusudur. Anayasaya göre herkesin mülkiyet hakkı vardır (m. 29/I). Bu mülkiyet; devlet mülkiyeti, özel mülkiyet ve belediye mülkiyeti şeklinde olabilir (m. 13/II). Anayasa ile tanınmış mülkiyet hakkı, malikin tek başına veya başkaları ile birlikte malvarlığına sahip olmasını, onun kullanılmasını ve üzerinde karar verme hakkının bulunmasını kapsamaktadır (m. 29/III). Anayasaya göre mülkiyetin hiçbir türüne üstünlük verilemez ve bütün mülkiyet çeşitleri devlet tarafından yasa ile koruma altına alınmıştır (m. 29/II).

Anayasa herkese *kişisel dokunulmazlık hakkı* tanımaktadır. Buna göre herkesin özel ve aile sırlarını saklama hakkı vardır. Kanunla öngörülen haller dışında özel ve aile hayatına müdahale etmek yasaktır. Herkese özel ve aile hayatını kanunsuz müdahaleden koruma hakkı tanınmıştır. (m. 32/II). Kendi rızası olmadan kimsenin özel hayatı hakkında bilgi toplanmasına, saklanmasına, kullanılmasına ve yayılmasına izin verilmez. Kanunda izin verilen haller dışında, hiç kimse haberi olmadan veya itirazı dikkate alınmadan izlenemez, video ve fotoğraf çekilmesine, ses kaydına ve diğer bu tür hareketlere maruz

[345] Əsgərov, **Konstitusiya Hüququ**, s. 141-142.

bırakılamaz (m. 32/III). Buna bağlı olarak aynı şekilde herkesin *konut dokunulmazlığı hakkı* vardır. Yasayla belirlenmiş haller veya mahkeme kararları dışında, konutta yaşayanların rızası olmadan hiç kimse bir başkasının konutuna giremez.

Temel haklarla ilgili Anayasada dikkat çeken bir husus kültürel kimlik, ulusal bilinç ve sembollerle ilgili bir dizi koruyucu hükümlere yer verilmesidir. Anayasa kültürel geçmiş konusunda duyarlı bir yaklaşım sergilemektedir.[346] Anayasanın 40. maddesi "kültür hakkı" kenar başlığıyla, herkesin kültürel hayata katılma, kültürel kurumlardan ve kültür değerlerinden yararlanma hakkının bulunduğunu ifade ederek, herkesin tarihi, kültürel ve manevi mirasa saygıyla yaklaşmalı olduğunu ve herkesin tarihi, kültürel eserlere özen göstererek koruması gerektiğini vurgular (m. 40/I-II). Yine, Anayasanın "milli mensubiyet hakkı"nı (etnik aidiyet) düzenleyen 44. maddesi, herkesin milli mensubiyetini koruyup muhafaza etmek hakkına sahip olduğunu ortaya koyarak hiç kimsenin milli mensubiyetini değiştirmeye zorlanamayacağını anayasal güvence altına alır. Anayasanın 45. maddesi ayrı bir hak olarak ana dilini kullanma hakkını düzenlemektedir. Buna göre, "herkesin ana dilini kullanma hakkı vardır. Herkesin istediği dilde eğitim ve öğrenim görme, yaratıcılıkla uğraşma hakkı vardır. Hiç kimse ana dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz."

Ülkede kültürel çoğunluğa önem veren Anayasadaki bu düzenlemeler, bağımsızlık sonrası ulus ve devlet inşa sürecinde takip edilen politika ile ilgili olarak şekillenmiştir. Bu süreçte Azerbaycan'da ulusallaştırıcı bir politika yerine, vatandaşlık temelli bir politika izlenmiş, ülkede yaşayan herkesi kapsayacak, adını ülke toprağının adından alan "Azerbaycanlı" kimliği resmi düzlemde ve toplum katında benimsenmiştir. Buna ilişkin olarak ülkedeki tüm azınlıkların temel hakları devlet güvencesi altına alınmıştır. Dolayısıyla, ülkede sistematik bir biçimde etnik ayrımcılığa ya da insan hakları ihlallerine maruz kalan bir gruptan söz edilemez.[347]

1995 Anayasası yukarıda kısaca değindiğimiz geniş hak ve özgürlükler yanında vatandaşların bir takım ödevlerinden de bahseder. Anayasanın 72. maddesine göre devlet ve toplum karşısında herkesin, hak ve özgürlüklerinden kaynaklanan görevleri de vardır. Buna göre her bir kişi Anayasaya ve kanunlara uymalı, başkalarının hak ve özürlüklerine saygı göstermeli, kanunla belirlenmiş diğer ödevleri yerine getirmelidir. Kanunları

[346] Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 92.
[347] İsmail Aydıngün, "Yeni Başlangıçlara Doğru", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, ed. İsmail Aydıngün, Çiğdem Balım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s. 442.

bilmemek ise sorumluluktan kurtarmaz (m. 72/I-II). Aynı şekilde, kanunla belirlenmiş vergileri ve devlete yapılacak diğer ödemeleri zamanında ödemek herkesin borcudur (m. 73/I). Her vatandaş devlet simgelerine (bayrak, arma, devlet marşı) saygı göstermelidir (m. 75). Anayasanın 76. maddesi gereği vatanı savunmak her bir vatandaşın borucudur ve kanunla belirlenmiş şekilde vatandaşlar askeri hizmette bulunurlar. Bununla birlikte vatandaşların inançlarının askeri hizmet yapmaya ters düşmesi halinde, askeri hizmetin kanunla belirlenmiş durumlarda altertanif bir hizmetle değiştirilmesi mümkündür (m. 76/I-II).

3.2.5.2. Temel Hak ve Özgürlüklerin Özneleri

Anayasada temel hak ve özgürlüklerle ödevlerin öznesinin en geniş çerçevesini, *herkes* ya da *hiç kimse* deyimiyle bütün insanlar oluşturur. Örneğin "her kes yaşama hakkına sahiptir" (m. 27), "her kesin mülkiyet hakkı vardır" (m. 29), "...hiç kimse din, vicdan, düşünce ve inancını açıklamaya mecbur edilemez..." (m. 71/IV). Anayasada bazı haklar ya yükümlülükler sadece *vatandaşlar* için öngörülmüştür. Anayasanın 52 ila 57. maddelerinin öznelerini sadece vatandaşlar oluşturur. Örneğin "her bir vatandaşın eğitim alma hakkı vardır" (m. 42), "Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının, toplum ve devletin siyasi yaşamına serbest katılma hakkı vardır" (m. 54/I). Anayasada birtakım hak ve özgürlükler insan ya da vatandaşlardan belli kategoriler için söz konusudur. "İşsizlerin devletten sosyal yardım alma hakkı vardır" (m. 35), "iş sözleşmesiyle çalışan kişilere... izin verilir" vb. hükümler buna örnek olarak verilebilir. Hak ve özgürlüklerle ödevlerin özneleri bakımından *yabancılar* ve *vatandaşlığı olmayan kişilerin* kendine özgü durumları Anayasanın 69. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre "Yabancılar ve vatandaşlığı olmayan kişiler Azerbaycan Cumhuriyetinde bulunurken, kanunla veya Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş başka bir durum söz konusu değilse, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları gibi bütün haklardan yararlanır ve bütün görevleri yerine getirirler. …Yabancıların ve vatandaşlığı olmayan kişilerin hak ve özgürlükleri yalnız uluslararası hukuk kurallarına ve Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygun olarak sınırlandırılabilir."

3.2.5.3. Temel Hakların Güvence Altına Alınması

İnsan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin temin edilmesini Devletin yüce amacı olarak belirleyen Anayasa, bu hak ve özgürlükleri güvencesiz bırakmamış, bunların korunması için özel bir mekanizma öngörmüştür. Hak ve özgürlüklerin korunmasına

ilişkin Anayasanın 26. maddesi, genel olarak herkesin kanunen yasaklanmayan usul ve vasıtalarla, kendi hak ve özgürlüğünü savunma hakkının olduğunu belirtir. Söz konusu maddenin ikinci fıkrası, daha da ileri giderek devletin herkesin hak ve özgürlüklerinin korunmasına güvence verdiğini beyan eder. Bu güvenceye ilişkin hükümler "İnsan ve Vatandaş Hak ve Özgürlüklerinin Güvencesi" kenar başlıklı 71. maddede daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

İnsan hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin anayasal güvenceler iki kısımda düşünülebilir: Örgütsel güvenceler ve usule ilişkin güvenceler. Örgütsel güvencelere; hak ve özgürlüklerin mahkemece korunması (m. 60), hukuki yardım alma hakkı (m. 61) ve mahkemeye tekrar başvuru hakkı (m. 65) aittir. Usule ilişkin güvenceler ise, daha çok sürece bağlı olan güvencelerdir. Davaya bakan mahkemenin değiştirilmemesi (m. 62), suçsuzluk karinesi (m. 63), aynı suçtan tekrar mahkûmiyet kararı verilememesi (m. 64), akrabalar aleyhine ifade verme yasağı (m. 66) yakalanan, tutuklanan ve suç işlemekle itham edilenlerin hakları (m. 67) usule ilişkin güvenceleri oluşturmaktadır.[348]

Anayasa 71. maddesinde insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin korunmasını yasama, yürütme ve yargı organının görevi olarak tespit eder. Bununla bağlantılı olarak insan hak ve özgürlüklerinin iç hukukta korunmasının örgütsel mekanizması genellikle dört şekilde işlemektedir:

1. Mahkemeler aracılığıyla koruma mekanizması- Anayasanın 125/III. maddesi gereği yargı erki, anayasa, medeni ve cezai mahkeme icraatı vasıtasıyla ve kanunla öngörülmüş diğer vasıtalarla kullanılır. Buna göre mahkeme aracılığı ile hak ve özgürlüklerin korunma mekanizması üç yolla mümkündür: (1) Anayasal usul, (2) medeni usul, (3) ceza muhakemesi usulü. Bunlardan ilki *Anayasa Mahkemesi Hakkında* Kanun ile; ikincisi *Hukuk Usulü Muhakeme* Kanunu (Mülki Prossesual Mecellesi) ile; üçüncüsü ise, *Ceza Muhakemeleri Usul* Kanunu (Cinayet Prossesual Mecellesi) ile düzenlenmektedir.[349]

2. Yürütme organları vasıtasıyla koruma mekanizması- İnsan ve özgürlüklerinin yürütme organları vasıtasıyla korunması Anayasal bir görev olarak belirlenmiştir (m. 71/I). Bu koruma mekanizmasının başlangıç noktasını şikâyet dilekçesi oluşturur. Anayasanın 57. maddesi gereği, vatandaşların devlet organlarına şahsen

[348] Əsgərov, **Konstitusiya Hüququ**, s. 256.
[349] Əsgərov, **a.g.e.**, s. 130.

başvurma ve aynı zamanda bireysel olarak veya topluca dilekçe verme hakları vardır. Her başvuruya kanunda belirlenen şekilde ve sürede cevap verilmelidir.

3. Uluslararası örgütler aracılığı ile koruma mekanizması- Uluslararası örgütler aracılığı ile insan hak ve özgürlüklerinin korunması yolları, uluslararası antlaşmalarla düzenlenmektedir. Anayasada ulusal hukukla uluslararası hukuk arasındaki ilişkileri düzenleyen bir dizi hükümler (m. 7, 10, 12, 95/4, 109/17, 109/30, 130/6, 148/2, 151) vardır. Örneğin Anayasanın 12. maddesine göre, Anayasada gösterilen insan hak ve özgürlükleri, devletin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uygun olarak uygulanır. Uluslararası belgelerin iç hukuk düzenindeki yeri konusunda Anayasa dışında başka hukuki düzenlemeler de mevcuttur. Bu bağlamda Azerbaycan insan haklarına ilişkin yirmi civarında uluslararası belge imzalamıştır. Ayrıca AİHS'ne Ek 11. Protokolle AİHM yargı yetkisinin tanınması taraf devletler için zorunlu hale getirildiğinden, AİHM'nin kararları, sözleşmede yer aldığı şekliyle, Azerbaycan'da da geçerlilik kazanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası başvuru mercii İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi eksenlidir.[350]

4. Ombudsman mekanizması- Ombudsman anayasal bir kurum olarak iç hukuk bakımından insan hak ve özgürlüklerinin kendine özgü yöntemlerle korunmasını sağlayan bağımsız bir kurumdur. Azerbaycan'da bu kurum 28 Aralık 2001 tarih ve 246-IIKQ sayılı "Azerbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Üzre Müvekkili (Ombudsman) Hakkında Anayasal Kanun"la oluşturulmuştur.[351] Anayasanın 95. maddesinin I/6. fıkrası gereği, ombudsman doğrudan devlet başkanın önerisi üzerine seçilmektedir. Bu kurum insan hak ve özgürlüklerinin ihlali ile bağlı başvuruları kabul eder ve gerekli bilgileri toplar. Ombudsman kendisi bir karar çıkarmaz ve topladığı bilgileri ilgili makamlara gönderir.[352]

3.2.6. Devletin Temel Organları

3.2.6.1. Yasama Organı

Anayasada yasama organı, "Devlet Hâkimiyeti" başlığını taşıyan üçüncü kısmının "Kanunvericilik Hâkimiyeti" alt-başlığında, 81 ila 98. maddeler arasında düzenlenmektedir. Anayasa Akti'nin 13. maddesine uygun olarak yeni Anayasaya göre,

---

[350] Elnur Kazımlı, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası**, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 58-61; a.mlf., "Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler", **Avrasya Etüdleri**, C. 12, S. 29-30, (Ankara 2006), s. 202.

[351] Bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 31.03.2002, № 03, m. 115.

[352] A. Y. Azarov, İnsan Hüquqları, Moskova: Obş. Znanie Rossia Yayınevi, 1995, s. 35; Əsgərov, **Konstitusiya Hüququ**, s. 132.

"Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yasama yetkisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından kullanılır" (m. 81). Burada yasama organı ilk önce organik, daha sonra ise fonksiyonel açıdan ele alınacaktır.

3.2.6.1.1. Organik Yönden Yasama Organı

3.2.6.1.1.1. Milli Meclis'in Oluşumu

Anayasanın 7/III ve 81. maddelerine göre, yasama yetkisi Azerbaycan Milli Meclisi'ne aittir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın yasama organı Mayıs 1992'ye kadar Yüksek Sovyet, bu tarihten Kasım 1995 arasında ise Milli Şura (Ulusal Konsey) olmuştur. 1995 yılından itibaren ise yasama organını Milli Meclis temsik etmeğe başlamıştır.[353] Yüksek Sovyet'in 360 milletvekilinden oluşmasına karşın,[354] yeni Anayasayla birlikte Parlamentoda sandalye sayısı azaltılmıştır. Tek meclisli Parlamento, genel oyla seçilen ve görev süresi beş yıl olan 125 milletvekilinden oluşmaktadır (m. 82, 84/II). Daha önce yaşı 25'den az olmayan ve milletvekili seçilebilmek için gerekli diğer şartlara haiz olan her vatandaş milletvekili seçilebilirdi (m. 85/1). 2016 Anayasa değişikliğiyle birlikte 25 yaş sınırı kaldırılmış, "seçimlere katılma hakkına sahip her vatandaş"a kanunlarla öngörülmüş ilkeler doğrultusunda milletvekili seçilme hakkı tanınmıştır.[355] Yeni değişikliklerle birlikte artık 18 yaşını dolduran her vatandaş milletvekilliğine aday olabilir. Anayasa milletvekili seçilebilme yeterliliği konusunda bazı kısıtlamalar da getirmiştir. Buna göre, çifte vatandaşlık taşıyanlar, başka devletlere karşı yükümlü olanlar, yürütme veya yargı organlarında çalışanlar, bilimsel, pedagojik ve yaratıcı faaliyetler istisna olmak üzere, diğer ücretli faaliyetle uğraşan kişiler, din görevlileri,[356] fiili ehliyetsizliği mahkeme tarafından onaylananlar, ağır suçtan hüküm giymiş olanlar ve mahkemenin kesin kararıyla cezaevlerinde hükümlü bulunan kişiler Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne milletvekili seçilemezler (m. 85/II).

Milletvekillerinin görev süreleri, Milli Meclisin görev süresiyle sınırlıdır (84/III). Parlamento seçimleri Anayasa gereği 5 yılda bir Kasım ayının ilk Pazar günü yapılır ve eski milletvekillerinin görev süreleri yeni seçilen Meclis'in ilk toplantısıyla birlikte sona

---

[353] Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler**, s. 50.

[354] İlqar Cəfərov, **Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şərhi**, Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2010, s. 348.

[355] 11 Ekim 2016 ve 20/83 sayılı Azerbaycan Respublikası Merkezi Seçim Komisyonu'nun kararı için bk. **Azərbaycan Qəzeti**, 12 Ekim 2016, № 224.

[356] Seçim Kanunu, din görevlerinin milletvekili olamayacağı yasağını onların "mesleki dini faaliyetle uğraştıkları süre" ile sınırlı tutmaktadır. Bk. **Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi**, m. 14.

erer (m. 84/2, 87). Anayasa, seçim dönemini beş yıl olarak tespit etmekle birlikte süre dolmadan da ihtiyaç halinde ara seçimlerin yapılmasına olanak tanımıştır. Meclis üyeliklerinde boşalma olması ve ara seçime gidilmesi halinde yeni seçilen milletvekillerinin görev süresi, ayrılan milletvekilinin kalan süresiyle sınırlıdır (m. 84/IV). Genel seçimlere 120 günden az bir süre kalması halinde ara seçim yapılamaz (m. 87/II). Anayasanın ilk metninde Milli Meclis seçimlerinin ertelenmesine ilişkin bir düzenleme bulunmamakla birlikte, 30 Mart 2009 tarihli ve 19/86 sayılı Merkezi Seçim Komisyonu'nun Anayasa değişikliğine ilişkin kararına[357] esasen "savaş halinde"[358] yeni seçimlerin yapılmasına olanak bulunmaması durumunda, Milli Meclis'in görev süresi Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla savaş bitimine kadar uzatılır. Anayasa Milli Meclis'in görev süresinin uzatılmasını Anayasa Mahkeme'sinden isteme yetkisini seçimlerin yönetimini sağlayan seçim organına (Merkezi Seçim Komitesi) tanımıştır.

Anayasa, Milli Meclis seçimleri için uygulanacak seçim sistemini belirtmiştir. Anayasanın 83. maddesinin ilk metninde Milli Meclis seçimlerinin, "çoğunluk sistemi" (Majoritar) ve "nispi temsil sistemi" (Proporsiyonel)[359] esasında yapılacağı öngörülmüştü. Buna göre, "Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi milletvekilleri, çoğunluk ve nispi temsil seçim sistemleri üzere genel, eşit ve doğrudan seçim hakkı esasında serbest, şahsi ve gizli oylama yolu ile seçilirler." Buna uygun olarak 12 Ağustos 1995 tarih ve 1082 sayılı "Milli Meclis'e Seçimler Hakkında Kanun"un 5. maddesi, 125 milletvekilinden 100'ünün dar bölge çoğunluk sistemi ile, diğer 25 milletvekilinin ise parti listelerinden gösterilen adaylardan nispi temsil yöntemiyle seçileceğini düzenlemiştir.[360] Nispi temsil sisteminde partiler için % 6 seçim barajı uygulanmakta, çoğunluk yönteminde ise seçimlere katılma hakkı elde eden adayların seçim bölgesinde oyların % 50+1'ini almaları gerekmekteydi. İkinci tura kalınması halinde en fazla oy alan aday seçilirdi.[361] 24 Ağustos 2002 tarihli Anayasa değişikliği ile Milli Meclis seçimleri

---

[357] **Azərbaycan Qəzeti**, 31 Mart 2009, № 66; Ayrıca bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 2009, № 03, m. 158.

[358] Savaş durumu (muharibe vaziyeti), 26 Kasım 1993 tarih ve 744 sayılı "Müdafaa Hakkında Azerbaycan Respublikası Kanunu"nun 13. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti silahlı saldırıya veya tacize maruz kaldığında ilan edilir ve savaşan taraflar arasında barış antlaşması imzalandığında kaldırılır. (Bk. **Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məluматı**, 1993, № 23-24, m. 671).

[359] "Çoğunluk sistemi" ve "nisbi temsil sistemi"yle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 86-91; Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 230-233.

[360] Bk. "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Seçkilər Haqqında Azırbaycan Respublikasının Qanunu" (12 Ağustos 1995), Bakı, 1995.

[361] Bk. 5 Haziran 2000 tarih ve 900-IQ sayılı "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Seçkilər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 31.07.2000, № 07, m. 492, (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/633#, (Erişim tarihi:

için öngörülen "nispi temsil sistemi" Anayasadan çıkartılmış, milletvekili seçimlerinin sadece "çoğunluk seçim sistemi"yle yapılacağı tespit edilmiştir.[362] Buna göre, milletvekili seçimleri çoğunluk seçim yöntemi üzere serbest, eşit, şahsi, tek dereceli, genel ve gizli oy esaslarına göre yapılır (m. 2, 83).

Seçim dönemi bitmeden önce, seçimin yenilenmesine Anayasa gereği, Cumhurbaşkanı karar verir (109/I). Cumhurbaşkanı tarafından verilen kararın, iki gün içinde kitle iletişim araçlarınca ilan olunması gerekir.[363] Milli Meclis seçimlerinin genel yönetim ve denetimi seçim komisyonlarınca yürütülür. Seçim komisyonlarının başında ise Merkez Seçim (Seçki) Komisyonu durur. Bu kurum, tamamı Milli Meclis tarafından seçilen 18 üyeden oluşmaktadır. Komisyon üyeleri partilerin Meclisteki sandalye dağılımına göre belirlenmektedir. Buna göre, Merkez Seçim Komisyonu'nun 6 üyesi parti listesinden gelen üyeler bazında Meclis'te temsil olunan çoğunluk partisinden, diğer 6 üye yine Meclis'te temsil olunan azınlık partilerden sandalye sayılarına göre tanınacak kontenjandan, kalan 6 üye ise Meclis'in bağımsız üyeleri tarafından seçilen ve meslek itibariyle hukukçu olan kişilerden oluşmaktadır.[364]

Seçim sonuçlarının nihaî yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi'nce yürütülür.[365] Nitekim Anayasanın 86. maddesi gereği "seçim sonuçlarının doğruluğunu, kanunla öngörülmüş şekilde Anayasa Mahkemesi denetler ve onaylar". Bununla birlikte ilgili maddenin seçimlerin dürüstlüğünü sağlamak açısından yeterli olduğu söylenemez. Zira Anayasanın öngörmüş olduğu bu güvencenin seçim sonuçlarına ilişkin hile ve yolsuzluklara karşı yeterince önleyici bir hukuki güce sahip olmadığı görülür. Bundan dolayı seçimlerin başlamasından bitimine kadar düzen içinde yapılması ve dürüstlüğünün sağlanması için, seçimlerin genel yönetim ve denetiminin bağımsız yargı organlarınca yürütülmesi ve bunun anayasal bir kurum olarak güvence altına alınması gerekir.

20.12.2016); Atilla Özer, **Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı (Yasama-Yürütme-Yargı)**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, s. 96-97; Mürteza Hasanoğlu, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları, **Sayıştay Dergisi**, S. 69, (Nisan-Haziran, 2008), s. 79.

[362] Milli Meclis seçimleri bundan böyle 27 Mayıs 2003 tarih ve 461-IIQ sayılı "Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin Təsdiq Edilməsi Və Qüvvəyə Minməsi Haqqında" yasayla onaylanmış Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi'nde (Seçim Kanunu) belirtilen esaslar mucibince yapılmaktadır. (Bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, № 6, 30.06.2003, m. 274)

[363] **Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi**, m. 145/1, 145/4. Metin erişimi için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/code/17#, (Erişim tarihi: 21.12.2016)

[364] **Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi**, m. 24/1-24/3; Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 106.

[365] Bk. **Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi**, m. 171/1. Seçim yasasının 171/2 gereğince, Merkezi Seçim Komisyonu seçim gününden en geç 20 gün içinde daire seçim komisyonunun tutanaklarını inceledikten sonra 24 saat içinde Anayasa Mahkemesine takdim eder.

3.2.6.1.1.2. Milli Meclis'in İç Yapısı ve İşleyişi

Anayasa, Milli Meclis'in iç yapısı ve çalışma düzenini belirleyen bir takım kurallara yer vermekle birlikte bunlar daha çok Milli Meclis'in "Dahili Nizamnâmesi" adı verilen içtüzükle düzenlenmektedir.[366] Anayasa içtüzükle ilgili açık bir hüküm taşımamakla beraber, 92. maddede yer alan "Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis'i kendi çalışma düzenini belirler" hükmü uyarınca, Milli Meclis'e içtüzük yapma yetkisini anayasal olarak tanımaktadır. Zira Meclis'in kendi içtüzüğünü bizzat yapması, onun diğer devlet organları karşısındaki bağımsızlığının bir gereğidir. Bundan dolayı, Anayasada açık bir hüküm olmasa bile, meclislerin içtüzük yapma yetkisinin doğal olarak var olduğu kabul edilir.[367]

Meclis içtüzüğünün 1. maddesi, Milli Meclis'in faaliyetini açıklık, siyasi çoğulculuk, çok partililik, müzakerelerin serbestliği ve bağımsızlığı ilkelerine uygun olarak yürüteceğini öngörmektedir.[368] Anayasaya göre Milli Meclis İlkbahar ve Sonbahar toplantısı olmak üzere yılda iki olağan toplantı yapar. İlkbahar dönem toplantısı, Şubatın 1'inde başlar ve Mayıs'ın 31'ine kadar devam eder. Sonbahar dönem toplantısı ise Eylülün 30'unda başlar ve Aralık ayının 30'unda sona erer (İçtüzük m. 1).[369] Meclis'in yetkili sayılması en az 83 milletvekilinin yetkilerinin onaylanmasına bağlıdır (m. 87/III). Milli Meclis'in ilk oturumu 83 milletvekilinin yetkisi onaylandıktan sonra, aynı günden başlayarak en geç bir hafta içinde yapılır. Milli Meclis'e seçimlerden sonra, Ekimin 10'una kadar en az 83 milletvekilinin yetkileri onaylanmazsa, Anayasa Mahkemesi Meclis'in ilk toplantısı için bir tarih belirler (m. 88/I). Eski Meclis milletvekillerinin görev süreleri yeni Meclis'in ilk toplantısını yapmasıyla sona erer (87/I). Meclisi olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi Meclis başkanına tanınmıştır. Buna göre Meclis Başkanı, Cumhurbaşkanı veya 42 milletvekilinin istemi üzerine Meclisi olağanüstü toplantıya çağrır. Olağanüstü toplantının gündemini toplantıyı talep edenler belirler ve toplantı gündemdeki konuların görüşülmesi tamamlandıktan sonra sona erer (88/II-III).

---

[366] Milli Meclis'in İçtüzüğü (Dâhili Nizamnamesi) devlet başkanının 17 Mayıs 1996 tarih ve 74-IQ sayılı kararıyla onaylanmıştır. Bk. "Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsinin Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu", **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, № 02, 31.08.1997, m. 107.

[367] Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 194.

[368] Milli Meclis İçtüzüğünün tam metni için bk. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/4029#, (Erişim tarihi, 20.12.2016).

[369] Milli Meclis dönem toplantılarına ilişkin hükümler daha önce Anayasanın ilk metninde (m. 88/I) yer almaktaydı. Anayasanın 2002 tarihli değişikliğinden sonra bu hükümler içtüzükle belirlenmeye başlanmıştır.

Anayasa göre, Meclis oturumları genelde açık yapılmakla beraber, Cumhurbaşkanı veya 83 milletvelinin talebi üzerine kapalı oturuma geçilebilir (m. 88/IV).[370]

Meclisin çalışma düzeni yukarıdada belirttiğimiz gibi daha çok içtüzük tarafından düzenlenmektedir. Anayasa, Meclis'in çalışma düzeni ile ilgili bazı genel kurallar koymuş, ayrıntıların düzenlenmesini Meclis içtüzüğüne bırakmıştır. Anayasanın 92. maddesi Milli Meclis'e, ilgili organlarını oluşturmak, kendi başkan ve yardımcılarını seçmek, komiteler ve komisyonlar kurmak, ayrıca Hesaplama Kamarası'nı oluşturmak yetkisi tanımaktadır.

3.2.6.1.1.3. Yasama Ayrıcalıkları ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi

Milletvekillerinin görevlerini serbestçe yerine getirebilmeleri için, kendilerine Anayasa tarafından *yasama sorumsuzluğu* ve *yasama dokunulmazlığı* ayrıcalıkları (yasama bağışıklığı) tanınmıştır. Yasama sorumsuzluğu, milletvekillerin Meclis'in gerek yasama gerekse denetim faaliyetindeki oy ve sözlerinden, ileri sürdükleri düşünceden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan dolayı parlamento dışındaki herhangi bir makam tarafından sorumlu tutulamamaları demektir. Yasama sorumsuzluğu parlamenter fonksiyonun yerine getirilmesi ile ilgili milltevekillerine tanınmış bir güvencedir ve milletvekilliği sona erdikten sonra da devam eder.[371]

1995 Anayasası yasama sorumsuzluğunun kapsamını Meclis çalışmaları olarak belirlemektedir. Buna göre "Milli Meclis milletvelilleri Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisindeki faaliyet, oy verme ve dile getirdikleri düşünceleri nedeniyle sorumlu tutulamazlar." Bu nedenle milletvekillerinden "kendi rızası olmadan bu durumlara ilişkin açıklama istenemez ve ifade alınamaz." (m. 91). Yasama sorumsuzluğuyla ilgili hükümler daha ayrıntılı olarak Meclis içtüzüğünün 45-48. maddelerinde düzenlenmektedir.

Yasama dokunulmazlığı milletvekillerinin ceza kovuşturmasından muaf tutulmasını sağlayan bir ayrıcalık olarak seçimden önce ya da sonra, bir suç işlediği iddia edilen milletvekilinin, meclisten karar alınmadıkça sorguya çekilememesi, tutukalanamaması ve yargılanamamasıdır.[372] Yasama dokunulmazlığının amacı, milletvekilinin görevini her türlü kuşkudan uzak olarak yapmasını sağlamak ve siyasi

[370] Bu hüküm Anayasaya 2009 tarihli Anayasa değişikliğiyle birlikte ilave edilmiştir. Bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 2009, № 03, m. 158.
[371] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 388-389; Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 190-191; Erdoğan **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 258.
[372] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 191; Erdoğan **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 258.

nedenlerle açılacak kovuşturmalara karşı onu korumaktır.[373] Anayasa yasama dokunulmazlığını, "Yetki süresi boyunca Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi milletvekilinin kişiliği dokunulmazdır" hükmüyle güvence altına almıştır. Buna göre, Milletvekili görev süresi içinde suçüstü hali dışında, suçtan dolayı sorumlu tutulamaz, tutuklanamaz, hakkında mahkemece idari ceza verilemez, üstü aranamaz, muayene edilemez. Anayasa, Meclis üyelerinin suçüstü durumunda yakalanırsa tutuklanabileceğini ve tutuklayan organın durumu derhal Cumhuriyet Başsavcısına bildirme zorunluluğunu öngörmektedir (m. 91/I). Dokunulmazlığın kaldırılması ise, yalnız Cumhuriyet Başavcısının talebi üzerine Milli Meclis kararı ile gerçekleşir (m. 91/I).

Milli Meclis üyeliğinin kaybına neden olacak durumlar, Anayasanın 89. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, milletvekili seçimlerinde yapılan oy sayımının hatalı olduğu anlaşılırsa, milletvekili vatandaşlığını kaybederse veya başka bir devletin vatandaşı olursa, milletvekilliği ile bağdaşmayan bir suç işlediğine dair mahkemenin kesin hükmü bulunursa, devlet organlarında (yürütme veya yargı organlarında) görev alırsa, din görevlisi olursa, özel teşebbüs faaliyetlerinde ve ticari ve diğer ücretli faaliyetlerde (bilimsel, pedogojik ve yaratıcı faaliyet hariç) bulunursa, istifa ederse, Anayasanın 93. maddesinin III. fıkrasında belirtilen oy kullanma hakkını bizzat yerine getirmezse, milletvekili için kanunla belirlenmiş etik davranış kurallarını açık bir şekilde ihlal ederse milletvekilliğini kaybeder. Ayrıca, milletvekilleri yetkilerini sürekli kullanmadığında ve kanunla öngörülmüş diğer durumlarda yetkileri kaybederler.

3.2.6.1.2. Meclis'in Görev ve Yetkileri

Hükumet sistemlerine göre değişmeksizin, bütün temsili rejimlerde parlamentoların, yasa yapma, hükumeti denetleme ve devlet bütçesini kabul etme gibi üç temel fonksiyonlarından bahsedilir. Yürütme organının parlamentoya daha az bağımlı olduğu başkanlık sisteminde bile, yasama organının, örneğin meclis araştırması ve bütçeyi kabul yetkileri dolayısıyla yürütme organını belli ölçüde denetlemektedir.[374]Anayasa Milli Meclis'in görev ve yetkilerine giren konuları doğrudan belirtmenin yanında, aynı zamanda yasama organına belli konularda birtakım "genel kurallar" belirleme yetkisi de tanımaktadır. Meclis'in hangi konulara ilişkin temel ilkeler koyabileceği Anayasanın 94. maddesinin I. fıkrasında 27 bent halinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte, yasama organının kanun veya Meclis kararı şeklinde kullandığı temel

[373] Teziç, Anayasa Hukuku, s. 397; Gözübüyük, Anayasa Hukuku, s. 191.
[374] Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 267.

görev ve yetkileri Anayasanın 93/I ve 95/I. maddelerinde sıralanmıştır. Buna göre Milli Meclis aşağıdaki konuları çözümlemekte yetkilidir:

- Milli Meclis'in yetki alanına giren konularda anayasal kanunlar, kanunlar ve kararlar almak,
- Milli Meclis'in çalışma düzenini belirlemek,
- Devlet başkanının teklifi üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti diplomatik temsilciliklerini tesis etmek,
- İdari-arazi birimleri belirlemek,
- Devletlerarası ve Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarından farklı düzenlemeler içeren hükümetlerarası antlaşmaları onaylamak ve iptal etmek,[375]
- Devlet başkanının teklifi üzerine, devlet bütçesini onaylamak ve uygulanmasını denetlemek,
- Devlet başkanının önerisi ile Ombudsmanı (İnsan Hakları Müvekkilini) seçmek,
- Devlet başkanının teklifi üzerine Cumhuriyetin askeri doktrinini onaylamak,
- Anayasada öngörülen durumlarda, devlet başkanının fermanlarını onaylamak,
- Devlet başkanının önerisi üzerine Başbakanının atanmasına onay vermek,
- Devlet başkanın önerisi üzerine Anayasa Mahkemesi, Yüksek (Ali) Mahkeme ve İstinaf mahkemeleri hâkimlerini atamak,
- Devlet başkanının önerisi üzerine Cumhuriyet Başsavcısını atamak ve görevden alınmasına onay vermek,
- Anayasa Mahkemesinin önerisi üzerine, Cumhurbaşkanını *impeachment* (suçlandırma)[376] yöntemi ile görevden uzaklaştırmak,

---

[375] Hükümetlerarası antlaşmaları onaylamak ve iptal etmek yetkisi Milli Meclis'e 2009 Anayasa değişikliğinden sonra tanınmıştır. Bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 2009, № 03, m. 158.

[376] "İmpeachment" (suçlandırma), devlet başkanın görevden düşürülmesini sağlayan bir mekanizmadır. Başkanın sadece ağır suç işlemesi durumunda suçlandırılarak sonrasında görevinden alınabileceği Anayasanın 107. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, devlet başkanın görevden alınması Anayasa Mahkemesi'nin girişimi, Yüksek Mahkeme'nin görüş bildirmesi ve Milli Meclis'in onayı ile mümkün olmaktadır. Başkanlık sistemlerinde başkanın görevden düşürülmesini sağlayan impeachment mekanizmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Serap Yazıcı, **Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, 2. b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 39 vd.

- Devlet başkanının önerisi üzerine hâkimleri görevden uzaklaştırmak,
- Bakanlar Kuruluna güvenoyu vermek,
- Devlet başkanın önerisi üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası yönetim kurulu üyelerini atamak ve görevden uzaklaştırmak,
- Devlet başkanının müracaatı üzerine savaş ilan edilmesine ve barış imzalanmasına izin vermek,
- Referandum yapılmasına ve genel af işlemlerine ilişkin kararlar vermek,
- Belediye faaliyet raporlarını görüşmek.[377]

Meclis'e tanınan görev ve yetkiler, yalnız yukarıda sıralananlardan ibaret değildir. Meclis, Anayasanın diğer maddelerinde kendisine tanınan yetkileri yanında, işleyişi ve fikir bildirmesi gereken konulara ilişkin kararlar da kabul edebilir (m. 95/III).

3.2.6.1.2.1. Yasama İşlemleri

Milli Meclis'in diğer fonksiyonları yanında, en temel işlevi doğrudan doğruya yasama faaliyetidir (m. 7/III). Yasama organı iradesini genelde kanun ve kararlar çıkararak açıklamaktadır. Anayasa göre Milli Meclis yetki alanına giren konularda "anayasal kanunlar", "kanunlar" ve "kararlar" alır (m. 93/I). Anayasadaki düzenlemeye göre, Milli Meclis'in yasama işlemleri normal kanunlar ve kararlar yanında "Anayasal kanunlar"dan oluşur. "Anayasal kanunlar", Anayasaya ek düzenlemeler getiren ve Meclis'te 95 oyla kabul edilen kanunlardır.[378] Bu kanunlarla Anayasa arasında hiyerarşik bir fark yoktur.[379]

Yasa önerisinin Parlamentoya sunulması ve görüşülme usulü Anayasa ve Meclis İçtüzüğü tarafından belirlenmiştir.[380] Anayasada, yasama teşebbüsünde bulunma yetkisi, diğer bir ifadeyle kanun tasarı (lâyiha) ve teklifi sunma hakkı milletvekillerine, devlet başkanına, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesine, Cumhuriyet Savcılığına ve

---

[377] Bu yetki de Milli Meclis'e 2009 Anayasa değişikliğinden sonra tanınmıştır. Bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 2009, № 03, m. 158.

[378] "Anayasal kanunlar" öteki kanunlardan farklı bir usulde kabul edilmektedir. Buna ilişkin düzenleme Anayasanın XII. faslında yer almaktadır. Konuyla ilgili aşağıda Anayasa değişikliği bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

[379] Milli Meclis'in "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusyasının təsdiq edilməsi haqqında" (29 Aralık 1998), "Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Müvekkili (Ombudsman) haqqında" (28 Aralık 2001) koyduğu yasalarla "Azərbaycan Respublikası Konstitusyasının 95. maddesinin I. hissəsinə əlavələr edilmesi haqqında" 13 Aralık 2005 tarihli kanunu Anayasal kanunlar niteliğindedir. Bk. Cəfərov, **Konstitusiyanın Şərhi**, s. 390.

[380] Yasa teklifi üzerinde değişiklik yapılırken, teklifi yapan organın onayının aranmasının yasama organının yasa yapma fonksiyonunu kısıtladığı yönündeki bir eleştiri için bk. Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 213.

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi'ne tanınmıştır (m. 96/I). 30 Mart 2009 tarih ve 19/86 sayılı kanunla[381] yapılan Anayasa değişikliği ile "seçimlere katılma hakkına sahip 40 bin vatandaşa" da yasa teklif etme yetkisi verilmiştir. Yetkili organların Milli Meclis müzakeresine sunmuş oldukları kanun ve karar taslakları[382] Anayasa gereği sunulduğu şekliyle görüşülür (m. 96/II) ve sunulduğu günden itibaren iki ay içinde oylamaya konulur (m. 96/IV). Kanun ve karar taslağının Cumhurbaşkanı, Ali Mahkeme ve Nahcivan Ali Meclisi tarafından acil olarak ilan edilmesi durumunda bunların 20 gün içinde oylamaya sunulması gerekir (m. 96/IV). Anayasaya göre kanun veya karar taslaklarında değişiklikler, sadece yasama teşebbüsünde bulunan organın rızasıyla yapılabilir (m. 96/III). Meclis İçtüzüğü, açık ve gizli oylama olmak üzere iki türlü oylama kabul etmiştir.[383] Karar yeter sayısı ile ilgili Anayasada üçlü bir ayırım yapılmıştır. Buna göre, yasama işlemlerinin kabul edilebilmesi için anayasal kanunlarda 95 (3/4) oy çokluğu, devlet başkanlığı ve Milli Meclis seçimleri ile milletvekillerinin statüsü ve referenduma dair kanunlarda 83 (2/3) oy çokluğu, yani nitelikli çoğunluk, kanunlarda ve parlamento kararlarında ise salt çoğunluk (63 oy) şartı aranır (m. 94/II, 95/II, 156/I). Meclisce kabul edilen yasalar, kabul edildiği günden itibaren 14 gün içinde devlet başkanının imzasına sunulur. Acil ilan edilen kanunların kabul edildiği günden itibaren 24 saat içinde devlet başkanına sunulması gerekir (m. 97). Başka bir usul belirtilmemişse kanun ve kararlar yayınlandığı günden itibaren yürürlüğe girmiş sayılır (m. 98).

3.2.6.2. Yürütme Organı

Günümüzdeki temsili demokrasilerde, görevleri ve anayasal sistem içindeki ağırlığı giderek artan yürütme organı, yapısı bakımından, artık klasikleşmiş üç ana tipe ayrılır. Bunlar tekil yapılı (*monist*) yürütme, ortaklaşa (*kollejyal*) yürütme ve iki başlı (*düalist*) yürütmedir. Monist yürütmede yürütme yetkisinin tümü tek bir organa aittir. Yürütme yetkisinin tümüyle halkın seçtiği tek bir kişiye (başkan) ait olduğu bu rejimin tipik örneği Amerkan başkanlık sistemidir. Yürütme yetkisinin tek bir kişiye verilmesi, şüphesiz o kişinin yürütme yetkisini tek başına kullanması anlamına gelmemektedir. Ortaklaşa yürütmede, yürütme organı birçok kişinin yer aldığı bir kuruldan oluşur. Bu sistemde yürütme yetkisini kollektif bir organ nitekiğindeki kurul kullanır. Yürütme organının üçüncü ana yapılanma tipi olan düalist yürütmede, yürütme yetkisi, bir kişi

[381] **Azərbaycan Qəzeti**, 31 Mart 2009, № 66.
[382] Anayasa hangi konuların parlamento kararlarıyla, hangilerin kanunlarla düzenleneceğini 95. maddesinin ikinci fıkrasında belirtmektedir.
[383] **Daxili Nizamnamə**, m. 24-26.

(devlet başkanı) ile bir kurul (Bakanlar Kurulu) arasında paylaştırılmıştır. İki başlı yürütmede bir yanda devlet başkanı, öte yanda da bakanlar kurulu ya da kabine vardır. Düalist yürütme parlamanter rejimlerin temel özelliklerinden biridir.[384] 1995 Anayasası, 7. maddesinde "yürütme hâkimiyeti Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanına aittir" hükmüyle ABD modeli başkanlık sistemine benzer, aynı zamanda bazı farklı özellikler taşıyan tek başlı bir yürütme öngörmüştür.

3.2.6.2.1. Devlet Başkanlığı

Başkanlık hükümet sistemini kabul eden 1995 Anayasası, önceki Azerbaycan anayasalarından farklı olarak Devlet Başkanlığı Kurumu (Prezidentlik) öngörmüştür. Anayasanın 7. ve 99. maddelerine göre, Azerbaycan Cumhuriyetinde yürütme yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanına (Prezident) aittir. Devlet başkanı, devletin başı olmak sıfatıyla "ülkenin içinde ve dış ilişkilerinde Azerbaycan Devletini temsil eder" (m. 8/I) ve onun sürekliliğini sağlar (m. 8/II). İlgili maddelerden de anlaşıldığı gibi Anayasaca benimsenen başkanlık sisteminin bir özelliği olarak Başkan, hem devletin hem de yürütme organının başı kabul edilmektedir. Azerbaycan'da devlet başkanlığı mekanizması kısa bir tarihi geçmişe sahiptir. Yukarıda da görüldüğü üzere Sovyetler Birliği dönemi Cumhuriyet anayasalarında (1921, 1927, 1937 ve 1978) devlet başkanlığı kurumu mevcut değildi. SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte, birçok post-Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da devlet başkanlığı kurumu tesis edilmiştir.

Bu kurumun Azerbaycan'da ilk defa Mayıs 1990'da tesis edilmiş ve 26 Haziran 1991'de Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen "Azerbaycan Respublikası Prezident Seçkileri Hakkında" yasa gereği devlet başkanının seçilmesi kararlaştırılmıştır. 18 Ekim 1991 tarihli "Devlet Bağımsızlığı hakkında" Anayasal Akt'in 13. maddesinde "yüksek yürütme hâkimiyeti"nin Azerbaycan Devlet başkanı olan Azerbayacan Cumhuriyeti Prezidentine ait olduğu belirtilmiştir.[385] Daha sonra bu kurum 1995 Anayasasında da anayasal olarak düzenlenmiştir.

---

[384] Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 279; Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul: YKY, 2001, s. 229-300.

[385] Əsgərov, **Konstitusiya Hüququ**, s. 387; Əsgərov vd., **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüquqi Əsasları**, s. 194.

3.2.6.2.1.1. Devlet Başkanının Seçimi

Azerbaycan'da devlet başkanı halk tarafından seçilir. Devlet başkanlığına aday olacaklarda aranacak nitelikler Anayasanın 100. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde on yıldan fazla ve sürekli olarak yaşamış bulunan, seçimlere katılma hakkına sahip olan, ağır bir suçtan hüküm giymeyen, başka devletlere karşı yükümlülüğü olmayan, yüksek öğrenim yapmış, çifte vatandaşlığı olmayan her Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı devlet başkanlığına aday olabilir. Anayasanın ilk metni devlet başkanlığıyla ilgili olarak 35 yaş koşulu getirmişti. Buna göre, Devlet başkanı seçilebilmek için adayların 35 ve yukarısı yaşta olması gerekirdi. 2016 Anayasa değişikliğiyle birlikte 35 alt yaş sınırı kaldırılmış,[386] devlet başkanı olabilmek için artık 18 yaş yeterli görülmüştür.

Devlet başkanı seçilebilmek için aranan "ağır bir suçtan mahkûm edilmemiş olma" koşulu, Anayasanın kabul edildiği zaman yürürlükte olan 8 Aralık 1960 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 7/1'inci maddesinde yer alan "ağır suç" anlayışına uygun olarak düzenlenmiştir. Daha sonra 30 Aralık 1999 tarihli Ceza Kanunuyla (Cinayet Mecellesi) suçlar; az ağır, ağır ve çok ağır şeklinde yeniden sınıflandırılmıştır. Buna göre, Anayasada düzenlenen ağır suç anlayışı yeni Ceza Kanununun sadece 15/4. maddesinde belirtilen suçlarla ilgili olmaktadır.[387]

Azerbaycan'da devlet başkanı iki turlu bir seçim sistemiyle seçilmektedir. Anayasaya göre devlet başkanı, doğrudan halk tarafından genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre serbest, şahsi ve gizli oylama yolu ile 7 yıllık süre için seçilir (m. 101/I). 29 Ağustos 2002 tarih ve 99/372 sayılı kanunla Anayasanın 101. maddesinde değişiklik yapılmadan önce, devlet başkanı seçimlerinde ilk turda 2/3 çoğunluk, ikinici turda ise basit oy çoğunluğu şartı aranmaktaydı. 2002 Anayasa değişikliği ile artık ilk oylamada seçime katılanların yarıdan fazlasının oyunu alan aday devlet başkanı seçilmiş olur. İlk turda bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü, ikinci oylama yapılır. Bu tura, birinci turda en çok oy alan iki aday ya da en çok oy almış ve adaylığını geri çekmiş adaylardan sonra gelen iki aday katılır ve oyların çoğunluğunu alan aday Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanı seçilmiş sayılır (m. 101/II-IV).[388] Seçim

[386] "**Azərbaycan Qəzeti**, 12 Ekim 2016, № 224.
[387] Cəfərov, **Konstitusyanın Şərhi**, s. 481.
[388] Azerbaycan Devlet Başkanı seçimlerinin esasları daha ayrıntılı Seçim Yasasının (*Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi*) 177-209 maddelerinde düzenlenmiştir.

sonuçları, Anayasa Mahkemesi onayladıktan sonra yasallık kazanır. Resmi duyuru Anayasa Mahkemesi tarafından seçim gününden itibaren on dört gün içinde ilan edilir. Devlet başkanı seçilen kişi, başkanlık seçim sonuçlarının ilanından itibaren üç gün içinde Anayasa Mahkemesi hâkimlerinin katılımıyla Anayasada belirtilen biçimde andiçer (m. 102, 103/I). Devlet başkanının görev süresi andiçtiği günden itibaren başlar (m. 103/II) ve yeni başkanın andiçtiği gün itibariyle son bulur.

Anayasanın 2016 değişikliğinden önceki halinde devlet başkanının görev süresi Milli Meclis'in görev süresiyle aynı olup, beş yıl ile sınırlandırılmıştı. Başkan ve parlamentonun görev sürelerinin beş yıl olarak saptanması, uygulamada ortaya çıkması muhtemel bazı problemleri önleyici olması açısından isabetli bir düzenleme idi. Bu düzenlemenin devlet başkanının kendi görüşünden olmayan, hatta kendisiyle açıkça çatışan bir yasama organı ile çalışması ve dolayısıyla sistemin tıkanması olasılığını ortadan kaldırdığı söylenebilir.[389] Ancak 2016 tarihli referandumla devlet başkanının görev süresine ilişkin maddede değişiklik yapılmış, yeni düzenleme ile devlet başkanının görev süresi yedi yıl olarak saptanmıştır (101/I).[390] Devlet başkanını görev süresinin yedi yıl olarak belirlenmesi ve aynı zamanda bir kimsenin iki defa devlet başkanı seçilebilme hakkının olması, devlet başkanı görev süresinin Milli Meclis'in yasama dönemiyle zaman içinde çakışmasını doğuracaktır. Aynı şekilde 2009 Anayasa değişikliği öncesi, Anayasanın 101. maddesinin V. fıkrası gereği aynı kişinin üst üste iki dönemden fazla devlet başkanı seçilemeyeceği hükme bağlanmıştı. 18 Mart 2009'da yapılan referandumla bu hüküm Anayasadan çıkarılmış, bunun yerine, savaş durumunda askeri operasyonların yürütülmesinin devlet başkanılığı seçimlerini imkânsız kılması durumunda devlet başkanının yetkilerinin askeri operasyonların sonuna kadar uzatılacağı hükmü ilave edilmiştir. Bu kararı alma yetkisi ise, Merkez Seçim Komitesinin müracaatı bağlı olarak Anayasa Mahkemesine tanınmıştır. Dolayısıyla aynı kişinin iki defadan fazla başkan seçilememe sınırlaması ortadan kalkmıştır.[391]

Bazı devlet anayasalarında, devlet başkanlığının tarafsızlığına ilişkin olarak görev süresi boyunca her hangi bir parti ya da sivil toplum kuruluşunun üyesi olmamayacağı açıkça belirtilmiştir. 1995 Azerbaycan Anayasasında devlet başkanının yetki sürecine

[389] Bk. Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 208-209; Fatih Özkul, "Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S. 103, (Kasım 2012), s. 93.
[390] "**Azərbaycan Qəzeti**, 12 Ekim 2016, № 224.
[391] Bk. "**Azərbaycan Qəzeti**, 31 Mart 2009, № 66.

ilişkin böyle bir kısıtlama öngörülmemişse de, bazı yasalarda bu tür bir kısıtlamanın var olduğu görülmektedir. Örneğin 1992 tarihli "Siyasi Partiler Hakkında Kanun"un 8. Maddesi gereği, devlet başkanının görev süresi boyunca her hangi bir siyasi partiye üye olması yasaklanmıştır.[392]

3.2.6.2.2.2. Devlet Başkanının Görev ve Yetkileri

Azerbaycan Anayasa sisteminde devlet başkanı, anayasal düzenin merkezinde yer almaktadır. Başkanlık makamının Anayasanın "Devletin Esasları" başlığını taşıyan II. faslında düzenlenmiş ve başkana bu konumuyla doğru orantılı olarak oldukça geniş yetkiler tanınmış olması, onu devlet yapılanmasında çok daha güçlü konuma getirmiştir. Başkanlık makamı Anayasada "Azerbaycan Devletinin Başı" kenar başlıklı 8. maddede düzenlenmiştir.[393] Buna göre, Başkan devletin başı olması sıfatıyla içte ve dışta ülkeyi temsil eder, Azerbaycan halkının birliğini ifade eder ve devletin devamlılığını sağlar. Silahlı Kuvvetlerin başkomutanı olan Başkan, devlet bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün yanında, devletin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uyulmasının ve yargı bağımsızlığının da teminatıdır (m. 8/I-III).

Devlet başkanının yapacağı görevler ve kullanacağı yetkiler Anayasanın 109. maddesinde 32 bent halinde sıralanmaktadır. Devlet başkanının yetkileri, yalnız bu maddede sıralanmış olanlar değildir. Anayasanın 109. maddesinin son bendi gereği başkan, yasama ve yargı organlarının yetki alanına girmeyen diğer meseleleri de yürütme yetkisi çerçevesinde çözüme kavuşturma yetkisine sahiptir. Devlet Başkanının Anayasada düzenlenen yetkileri göz önüne alındığında, onun yasama, yürütme ve yargı alanlarında geniş yetkilere sahip olduğu ve bu alanlarda oldukça önemli rol üstlendiği görülür. Bundan dolayı devlet başkanının yetkileri, bu alanlara ilişkin olarak üç başlık altında toplanabilir.

3.2.6.2.2.2.1. Devlet Başkanının Yasamaya İlişkin Yetkileri

Devletin yürütme işlevi, esas itibariyle yasa koyan bir etkinlik değil, başta yasalar olmak üzere hukukun uygulanmasını sağlayan etkinliklerdir. Böyle olmakla birlikte, yürütme organı bazen hukuk kuralları koyan etkinliklerde de bulunur.[394] 1995 Anayasası devlet başkanına, yasama sürecine yönelik doğrudan katılımda bulunabilmesini

[392] Cəfərov, **Konstitusyanın Şərhi**, s. 485.
[393] Gönenç'e göre başkanlık makamının devletin temelleri arasında sayılması, uygulamada çoktan kişiselleşen siyasi iktidarın anayasada da aynı felsefe bağlamında ele alındığını düşündürmektedir. Bk. Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 207.
[394] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 222

sağlayacak bir takım yetkiler vermektedir. Bu yetkiler arasında en önemlisi devlet başkanının yasa tasarısı sunma yetkisidir (m. 96/I). Devlet başkanının sunduğu yasa tasarıları üzerinde yasama organının değişiklik yapma yetkisi yoktur. Meclis'in bu tasarılarda değişiklik yapabilmesi, Anayasa gereği tasarıyı sunan organın özel iznine tabi kılınmıştır (m. 96/II). Meclis, başkan da dâhil dışarıdan gelen yasa tasarılarını iki ay içinde oylamak zorundadır. Tasarıların ilgili birimce acele sonuçlandırılması istendiği durumlarda ise bu süre 20 gün ile sınırlandırılmıştır. (m. 96/IV). Dolayısıyla bu durum, devlet başkanını Meclis'in yasama süreci üzerinde belirleyici bir konuma getirmekte ve kuvvetler ayrılığı ilkesini yürütmeden yana aşındırmaktadır.[395]

Devlet başkanı bunun dışında, yasama sürecine ilişkin olarak Milli Meclis seçimlerini belirlemek (m. 109/1), halkoyuna gitmek (m. 109/18), kanunları imzalamak ve yayınlamak (m. 109/19), kanunları veto etmek (m. 110), yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak (m. 130/III), anayasa değişikliği (m. 153) ve anayasaya ilaveler yapılması (m. 157) teklifinde bulunmak gibi bir takım yetkilere de sahiptir. Bu yetkiler devlet başkanını, kamusal politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli ölçüde söz sahibi yapmaktadır.[396]

Devlet başkanı, düzenleyici işlem yapma yetkisine ilişkin olarak[397] "genel esasları belirleyen hususlarda *fermanlar*, diğer konular hakkında ise *serencamlar* verir" (m. 113/I). Devlet başkanının ferman ve serencamları, başka bir usul öngörülmemişse yayınlandıkları gün yürürlüğe girer (m. 113/II). Fermanlar, genelde yasama organı tarafından kabul edilen kanunların uygulanmasına yönelik olarak çıkarılır ve içeriğini devlet yönetiminin çok daha önemli meseleleri ile ilgili konular oluşturur. Serencamlar (emirler/emirname) ise fermanlardan farklı olarak hemencecik çözülmesi gereken güncel meselelerle ilgili olup, daha ziyade bir kişinin şahsını ilgilendiren ferdî ve özel bir nitelik taşıdığından genelde bir defaya mahsus olarak uygulanmak üzere çıkarılır. Serencamlar genellikle kişileri göreve tayin etmek, görevden almak ya da ödüllendirmek için başvurulan hukuki işlemdir. Fermanlar Anayasanın 148. maddesinin I. fıkrası gereği normatif hukuki düzenlemeler kapsamında değerlendirilmektedir. Serencamlar ise 18 Haziran 2010 tarihli "Normatif hukuki aktler hakkında" anayasal kanunun 3. maddesi

[395] Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 101, 183; Meltem Doğan, "Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemleri**, Ankara: TBMM Basımevi, 2015, s. 144.
[396] Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 208.
[397] Doğan, "**Azerbaycan Başkanlık Sistemi**", s. 145.

uyarınca notmatif olmayan hukuki işlemler kapmamında yer almaktadır.[398] Yasa hükmünde olan bazı fermanların yürürlüğe girebilmesi için yasama organı tarafından onaylanması gerekir (m. 95/8). Bireysel ya da düzenleyici nitelikte olan bu ferman ve serancamların yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılır (m. 130).

Devlet Başkanına anayasaca tanınan bir diğer önemli yetki, geciktirici ve mutlak veto yetkileridir.[399] Anayasa gereği yasama organınca kabul edilmiş kanun tasarılarının kanunlaşabilmesi için devlet başkanının bu tasarıyı, kendisine sunulduğu günden itibaren 56 gün içinde imzalaması gerekir. Devlet başkanı uygun bulmadığı kanunları belirtilen bu süre içerisinde tekrar görüşülmek üzere gerekçesi ile birlikte Milli Meclis'e geri gönderebilir (m. 110/I). Devlet başkanının, kendisine sunulan kanun tasarılarını uygun bulmayarak parlamentoya geri göndermesi durumunda, Anayasanın 110. maddesinin II. fıkrası gereği yasama organının nitelikli çoğunlukla (83 oy) kabul ettiği kanun tasarılarının 95 oy çokluğu ile (3/4), salt çoğunlukla (63 oy) kabul ettiği kanun tasarılarının ise 83 oy çokluğu ile, yani nitelikli çoğunlukla tekrar kabul edilmesi gerekir. Kanun tasarıları tekrar oylandıktan sonra yürürlüğe girmiş sayılır. Bu durumda devlet başkanının yasayı onaylaması zorunludur. Bu nedenle, devlet başkanına burada tanınan yetki, kanunun oluşmasını bir süreliğine önlemekten öteye geçmeyen "geciktirici veto" yetkisi ile sınırlı kalmaktadır. Anayasada devlet başkanına tanınan "mutlak veto" yetkisi ise, "Anayasal kanunlar Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından imzalanmadıkça yürürlüğe girmez" hükmü uyarınca "anayasal kanunlar"ı kapsamaktadır. Anayasal kanunlar, anayasaya eklemelerin yapılmasına ilişkin kanunlardır. Bu kanunlar Meclis'te ikinci oylamadan sonra devlet başkanının imzasıyla yürürlüğe girer (m. 156/IV). Devlet başkanı, anayasal kanunları imzalamaktan imtina ettiği takdirde, ilgili yasa tasarısı kanunlaşamaz ve dolayısıyla iptal edilmiş sayılır.

3.2.6.2.2.2.2. Devlet Başkanının Yürütmeye İlişkin Yetkileri

Güçlü yürütme öngören Anayasa, Devlet Başkanına bu alanda da geniş yetkiler tanımıştır. Devletin ve aynı zamanda yürütmenin başı olan Başkan, devlet başkanlığı

[398] Cəfərov, **Konstitusyanın Şərhi**, s. 556; Əsgərov, **Konstitusiya Hüququ**, s. 408-409.

[399] Devlet Başkanının yasama organı tarafından kabul edilen ve onay için kendisine sunulan bir kanun tasarısını onaylamayı reddedip onun kanunlaşmasını önlemesine "mutlak veto" adı verilmektedir. Buna karşın, Devlet Başkanının kendisine sunulan bir kanun tasarısını geri göndermesinden sonra, yasama organının aynı metni nitelikli bir çoğunlukla kabul edebilme yetkisi varsa, bu durumda "geciktirici veto" dan söz edilebilir." Şeref İba, "Cumhurbaşkanınca Yayımlanması Kısmen veya Tamamen Uygun Bulunmayan Kanunların Meclise Geri Gönderilmesi", **AÜHFD**, C. 52, S. 3, (2003), s. 305. Ayrıca bk. Erdoğan Teziç, "Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi", **Anayasa Yargısı**, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1987, C. 3. s. 83-84.

bünyesinde yer alan başkanlık yönetim teşkilatını (Presidential Administration) kurmak ve onun yöneticisini tayin etmek yetkisine sahiptir. Devlet başkanı Anayasanın tanıdığı güçlü yetkiler gereği yürütme yetkisini gerçekleştirmek amacıyla, kendisine karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulunu kurar (m. 114/I, III), başbakanı ve bakanlar kurulu üyelerini atar ve gerevden alır. Bununla birlikte Anayasa başbakanın atanmasını Meclis'in onayına bağlı kılmıştır (m. 118/I). Bakanlar atanması veya görevden alınması Meclis onayı olmadan başkanın tek başına yapacağı işlemle gerçekleşir. Bunun yanında, ayrıca gerekli gördüğünde bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık eder, bakanlar kurulunun istifası konusunda kararlar kabul eder (m. 109/4-6). Başkan, bakanlar kurulunun hazırlayıp kendisine sunduğu devlet bütçesini (m. 119), Milli Meclis'in onayına sunar ve bütçede yürütme hâkimiyeti için ayrılmış harcamalar çerçevesinde merkezi ve yerel yürütme organlarını oluşturur (m. 109/2, 109/7). Aynı şekilde Merkez Bankası yönetim kurulu üyelerinin atanması ve görevden alınmasıyla ilgili olarak devlet başkanı Meclis'e teklif sunar, yönetim kurulu üyeleri arasından Merkez Bankası'nın başkanını tayin eder (m. 109/10),

Anayasanın 124. maddesi, devlet başkanına bölge yönetimleri üzerinde güçlü yetkiler tanımaktadır. Azerbaycan, idari açıdan "rayon" (il) adı verilen yönetim bölgelerine ayrılmıştır. Bölge yönetimi, "yerel yürütme organlarının başkanlarınca" yürütülmektedir. Bölge yönetim (icra hâkimiyeti) başkanları, doğrudan devlet başkanı tarafından atanmakta ya da görevden alınmaktadır. Yerel yürütme organların yetkileri, Anayasa gereği doğrudan devlet başkanınca çıkartılan kararnamelerle belirlenmektedir (m. 124/II-III).

Devlet başkanı ayrıca Bakanlar Kurulu ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun karar ve serencamlarını (emirlerini), merkezi ve yerel yürütme organlarının düzenlemelerini iptal edebilir (m. 109/.8). Bu maddeler devlet başkanının sadece Bakanları Kurulunun değil, ülkedeki tüm merkezi ve yerel yönetim organlarının karar ve işlemleri karşısında mutlak bir otoritesinin bulunduğunu göstermektedir. Böylesi bir düzenleme, eski Sovyet sistemine benzer şekilde, ülkedeki tüm merkez, taşra, özerk ve yerel yönetim birimlerini doğrudan ve her konuda devlet başkanının kapsamlı vesayeti altına almaktadır. Başkanlık sisteminde devlet başkanının merkez örgütler üzerindeki güçlü yetkisi yadsınamaz, ancak yerel ve bölgesel özerk yönetimler üzerindeki hâkimiyet Azerbaycan siyasal rejiminde oldukça geniş tutulmuştur. Bu durumun ABD federal

devlet sisteminin aksine, üniter bir devlet modeli altında yapılandırılmış bulunan rejimin doğal bir sonucu olduğu söylenir.[400]

Devlet Başkanı Anayasa gereği devletler ve hükümetlerle uluslararası antlaşmalar yapar, devletlerarası ve Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarından farklı düzenlemeler içeren hükümetlerarası antlaşmaların onaylanması ve iptal edilmesi için Milli Meclis'e sunar; tasdiknameleri imzalar (m. 109/17). Devlet başkanı dış ülkeler ve uluslararası teşkilatlardaki diplomatik temsilciliklerin tesis edilmesi için Milli Meclis'e öneride bulunur. Diplomatik temsilcileri, Meclis onayı olmadan ataya ve geri çağırabilir. Yabancı devletlerin diplomatik temsilcilerinin güven mektuplarını ve avdetnamelerini kabul eder (m. 109/15-16).

Devlet başkanına başkomutan sıfatıyla bazı yetkiler tanınmıştır. Buna göre devlet başkanı, Silahlı Kuvvetlerin yüksek komuta kademesini atamak ve görevden almak (m. 109/12), yüksek askeri ve özel rütbeler vermek, genel ve kısmi seferberlik ilan etmek (m. 109/24-25) yetkisine sahiptir. Başkan bunların dışında milli güvenlik ve savunmaya ilişkin olarak Anayasada belirtilen şartların oluşması durumunda, 24 saat içerisinde Meclis tarafından onaylanması koşuluyla ülke genelinde veya ayrı ayrı bölgelerde olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan eder (m. 111-112), Milli Güvenlik Kurulunu kurar (m. 109/27). Devlet başkanına tanınan yetkilerden biri de savaş ilan etmek ve barış yapmak yetkisidir. Devlet başkanı bu yetkisini yalnız, Meclis'in onayına bağlı olarak kullanabilir (m. 109/30).

3.2.6.2.2.2.3. Devlet Başkanının Yargıya İlişkin Yetkileri

Anayasa ile devlet başkanına tanınan yetkilerden bir diğeri de yargı üyelerinin atanmasına ilişkin yetkisidir. Anayasa gereği, devlet başkanı Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Yüksek Mahkemesi ve istinaf (uyuşmazlık) mahkemeleri hâkimlerinin göreve atanmasıyla ilgili Milli Meclis'e öneride bulunur. Bu hususların dışında, ayrıca Cumhuriyet Başsavcısının atanması da Meclis'in onayına bağlı olarak devlet başkanın yetkisindedir. Devlet başkanı diğer mahkemelerin hâkimlerini ise Meclis'in onayı olmadan atama yetkisine sahiptir.

Yüksek yargı ve diğer mahkemelerle ilgili bu anayasal düzenlemeler siyasi rejim açısından devlet başkanına tanınan oldukça belirleyici yetkilerdir. Zira yukarıda zikri

[400] Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 95-96; a.mlf. "Demokrasi-Otoriterlik Ayırımında Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Partiler: Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Örnekleri", **ASAM Avrasya Dosyası**, (2005'e Girerken Özel), C. X, S. 4, (2002), s. 217.

geçen mahkemelerden ilk ikisi devlet başkanının ağır suç nedeniyle görevden alınmasında stratejik rol üstlenmektedirler. Bunlardan Anayasa Mahkemesinin ülkede seçimlerin işleyişi üzerinde de belirleyici yetkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla devlet başkanına tanınan bu tür aday belirleme yetkileri onun sistem içindeki konumunu güçlendirmektedir.[401]

3.2.6.2.2. Bakanlar Kurulu

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Parlamenter rejimlerde yürütme organının düalist yapısı gereği bir kanadını Devlet Başkanı, öteki kanadını ise Bakanlar Kurulu oluşturur. Parlamenter sistemlerde yürütme yetkisini fiilen elinde tutan Bakanlar Kurulu, yürütmenin yasama organına karşı siyasi bakımdan sorumlu olan kanadı konumundadır.[402] 1995 Azerbaycan Anayasası yürütmenin devlet başkanı kanadı yanında bir de bakanlar kurulu (hükümet) öngörmektedir. Fakat Anayasadaki bu düzenlemenin parlamenter sistemlerin öngördüğü yürütmenin düalist yapısından farklı bir özelliğe sahip olduğu görülür. Bunda, Anayasa hazırlanırken yararlanılan Amerikan ve Fransız sistemi yanında, ülkenin uzun dönem içinde bulunduğu sosyalist düzenden kaynaklanan tarihi bir gerçekliğin de etkin olduğu söylenmektedir. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere Bakanlar Konseyi (1946 öncesi ismiyle HKS), Sovyet dönemi anayasal düzenlemelerinde devletin en yüksek yürütme ve idari organı olarak önemli bir role sahipti. Dolayısıyla yeni anayasa hazırlanırken uzun yıllar yönetimde var olan bu unsur göz ardı edilememiştir. Bununla birlikte, 1995 Anayasasının sistemin işleyişini de dikkate alarak, Bakanlar Kurulunu yürütmenin ikinci kanadı olarak değil, daha ziyada yürütme görevini yerine getirmede devlet başkanına yardımcı bir kurum niteliğinde düzenlemiştir.[403] Nitekim bu husus Anayasanın 114. maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla Anayasada öngörülen Bakanlar Kurulu, parlamenter sistemlerde olduğu gibi yürütmenin siyasal kanadının toplandığı bir yürütme organı değildir. Başkanlık sistemindekine benzer biçimde devlet başkanının otoritesine bağımlı kılınmıştır.[404]

3.2.6.2.2.1. Bakanlar Kurulunun Statüsü ve Kuruluşu

Bakanlar Kurulunun statüsü Anayasanın 114. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, devlet başkanı kendisine anayasaca tanınan yürütme yetkisini yerine getirmesinde

[401] Alkan, **Azerbaycan Paradoksu,** s. 96.
[402] Bu hususlar ile ilgili bk. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 293; Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 241.
[403] Abdullayev, "**Azerbaycan'da Anayasallaşma Süreci**", s. 120-121.
[404] Alkan, **a.g.e.**, s. 98.

ona yardımcı bir organ olarak Bakanlar Kurulunu oluşturur. Bakanlar Kurulu devlet başkanına bağlı en üst yürütme organıdır. Çalışmaları devlet başkanınca belirlenen Bakanlar Kurulu, devlet başkanına tabidir ve yaptığı çalışmalardan dolayı ona karşı sorumluluk taşır. Görüldüğü gibi Bakanlar Kurulunun oluşturulması açısından 1995 Anayasası ile, önceki Azerbaycan Sovyet anayasaları arasında temel farklar vardır. Örneğin 1978 Anayasasının öngördüğü sistemde Bakanlar Konseyi yasama organı (Yüksek Sovyet) tarafından oluşturulmaktaydı (m. 122). 1995 Anayasasına göre ise Bakanlar Kurulu, anayasanın getirdiği başkanlık sistemi gereği, yürütme organın başı kabul edilen devlet başkanı tarafından oluşturulmaktadır.

Azerbaycan'da yürütme organının yapısı anayasal olarak üst, merkezi ve yerel yönetim organları şeklinde düzenlenmiştir. Üst yönetim organını Bakanlar Kurulu temsil etmektedir.[405] Anayasanın 115. maddesi gereği Bakanlar Kurulu (Kabine) sadece başbakan ve bakanlardan değil, başbakan yardımcıları ve diğer merkezi yürütme organları başkanlarından oluşur. (m. 115). Bakanlar Kurulunun yapılanması Azerbaycan SSC'deki yapılanmayla benzerlik göstermektedir.[406] Anayasal yapılanma olarak Bakanlar Kurulu; Başbakan, Birinci Yardımcısı ve Yardımcıları, Dışişleri, İçişleri, Savunma, Savunma Sanayisi, Adliye, Maliye, Vergiler, Ekonomi, Enerji, Sosyal Güvenlik, Tarım ve Köy İşleri, Ekoloji ve Tabii Kaynaklar, Kültür ve Turizm, Eğitim, Sağlık, Acil Durumlar, İletişim ve İleri Teknoloji, Gençlik ve Spor, Ulaştırma bakanları ile Baş İdareler ve Komitelerin başkanlarından meydana gelmektedir.[407] Yerel yürütme organları kategorisine girmeyen, diğer bütün yönetim organları (Bakanlıklar, Devlet komiteleri, Bakanlar Kuruluna bağlı komiteler ve baş idareler) merkezi yönetim organlarını oluşturur.[408]

1995 Anayasası, başbakan ve Bakanlar Kurulunun atanmasıyla ilgili olarak başkanlık rejiminin özelliklerine uygun bir düzenleme getirmiştir. Anayasanın 118. maddesine göre, devlet başkanı Meclis'in onayına bağlı olarak başbakanı atar ve görevden alır. Devlet başkanı başbakanlık makamına sunacağı adayı kendisi göreve başladıktan sonra en geç bir ay veya Bakanlar Kurulu istifa ettikten sonra en geç iki hafta içinde Meclis'e sunar (m. 118/II). Ancak Başbakanın atanmasında Meclis'e biçilen bu

[405] Cəfərov, **Konstitusyanın Şərhi**, s. 558.
[406] Hasanoğlu, "**Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması**", s. 80.
[407] Bakanlar Kurulunun bünyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Çevrimiçi) http://www.cabmin.gov.az/?/az/content/126/, (Erişim tarihi: 01.01. 2017).
[408] Cəfərov, **Konstitusyanın Şərhi**, s. 558.

rol, pratikte prosüdürel bir onama işleminden öteye geçmemektedir. Çünkü Meclis'in bu onay yetkisi başbakan adayında bir değişiklik yaratacak güçte değildir.[409] Anayasanın 118. maddesinin III. fıkrası gereği Meclis, devlet başkanının belirlediği Başbakan adayı hakkındaki kararını bir hafta içinde onaylaması gerekir. Öngörülen usule uyulmadığı veya önerilen adaylar Meclis tarafından üç keç onaylanmadığı durumlarda devlet başkanı, Meclisin onayı olmaksızın başbakanı re'sen atama yetkisine sahip olur.

Başbakanlığa ve Bakanlar Kurulu üyeliğine atanabilmek için adaylarda aranan koşullar Anayasanın ilk metninden bu yana bazı değişiklikler göstermiştir. Değişiklik öncesi halinde başbakanlığa atanabilmek için seçme ve seçilme koşullarına sahip, 30 yaşını doldurmuş, yüksek öğrenim görmüş, başka devlete karşı yükümlülüğü olmayan, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığına sahip olmak koşulları aranmaktaydı. Başbakan yardımcılığına, bakanlığa ve diğer merkezi yürütme organı başkanlığına atanabilmek için, 25 yaşını bitirmiş olmak yanında başbakan adayında aranan diğer koşullara sahip olmak gerekirdi (m. 121). 2016 tarihli referandumla ilgili madde yeniden düzenlenmiş, bu makamlar için şart koşulan yaş sınırları kaldırılmıştır.[410] Anayasaya göre, Başakan da dâhil Bakanlar Kurulunu oluşturan birimler, seçimli veya atamalı hiçbir görev alamaz, bilimsel, pedagojik ve yaratıcılık faaliyeti dışında hiçbir özel teşebbüsle, ticari ve diğer ücretli faaliyetlerle meşgul olamaz, Anayasada belirtilen hususlar dışında ücret alamazlar (m. 122).

Bakanlar Kuruluna Başbakan başkanlık eder (m. 117). Gerekli gördüğü durumlarda Bakanlar Kuruluna devlet başkanı da başkanlık edebilir (m. 109). 1995 Anayasası, Bakanlar Kurulu üyelerini atama ve görevlerine son vermede yetkiyi tek başına devlet başkanına tanımıştır (m. 109). Bakanlar Kurulu, yeni seçilen devlet başkanı görevini aldığı ve yetkilerini kullanmaya başladığı gün istifasını devlet başkanına sunar (m. 116). Devlet başkanı ayrıca Anayasanın 109. maddesi uyarınca, "Bakanlar Kurulunun istifası hakkında karar kabul edebilir." Dolayısıyla Anayasanın Bakanlar Kurulu için öngördüğü istifa mekanizması, Bakanlar Kurulunun görev süresini başkanlık rejimine uygun olarak devlet başkanının görev süresiyle sınırlamaktadır.

[409] Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 98; Doğan, "Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi", s. 145.
[410] Bk. **Azərbaycan Qəzeti**, 12 Ekim 2016, № 224.

3.2.6.2.2.2. Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkileri

Yukarıda da değinildiği üzere Bakanlar Kurulu, 1995 Anayasasında devlet başkanının yürütmeye ilişkin yetkilerinin kullanılmasında ona yardımcı bir organ olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle, Anayasada başbakanın görev ve yetkileri çok sınırlı tutulmuştur. Anayasanın 114/IV. maddesi gereği Bakanlar Kurulunun çalışma programı dahi devlet başkanı tarafından belirlenmektedir. Bakanlar Kurulunun yetkileri Anayasanın 119. maddesinde aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

- Devlet bütçe tasarısının hazırlayıp devlet başkanına sunmak,
- Devlet bütçesinin kullanımını temin etmek,
- Maliye, kredi ve para politikasının uygulanmasını sağlamak,
- Devlet ekonomi programlarının uygulanmasını sağlamak,
- Devlet sosyal güvenlik programlarının uygulanmasını sağlamak,
- Bakanlıklara ve diğer merkezi yürütme organlarına rehberlik etmek, onların düzenlemelerini iptal etmek,
- Azerbaycan Cumhuriyeti devlet başkanının yetki verdiği diğer görevleri yapmak.

Bakanlar Kuruluna, görev alanına giren işleri yürütebilmek ve böylece kamu yönetiminin düzenli bir biçimde işlemesini sağlamak için, devlet başkanına benzer şekilde düzenleme yetkisi tanınmıştır. Anayasanın 120. maddesine göre Bakanlar Kurulu, genel kurallar belirlerken, diğer konularda serencamlar (emirler) verir. Bu karar ve serencamlar, başka bir usul öngörülmemişse yayımlandıkları gün yürürlüğe girer.[411] Anayasa başbakana milletvekillerine benzer şekilde dokunulmazlık hakkı tanımaktadır. Buna göre, görev süresi boyunca başbakanın şahsi dokunulmazlığı vardır. Başbakan, suçüstü yakalanma durumları dışında suçlanamaz, tutuklanamaz, hakkında mahkemece idari ceza uygulanamaz, üzeri aranamaz, muayene edilemez. Bu dokunulmazlık, yalnız Cumhuriyet Başsavcısının önerisi üzerine devlet başkanı tarafından kaldırlır (m. 123). Kabinenin diğer üyelerine anayasal olarak böyle bir dokunulmazlık tanınmamıştır.

3.2.6.3. Yargı Organı

Devletin üç temel işlevinden biri olan yargı, 1995 Anayasasında önceki anayasalardan farklı olarak, oldukça ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Yargı erki 1995

[411] Bakanlar Kurulunun düzenlemeleri 5 Şubat 1996'dan itibaren Azerbaycan Cumhuriyetinin Yasama (Kanunvericilik) dergisinde yayımlanmaktadır. Kurulun kararları 26 Kasım 1999 tarihli "Normatif hukuki aktlar hakkında" yasa gereği Devletin resmi gazete sayılan "Respublika" gazetesinde yaymlanır. Bk. Cəfərov, **Konstitusyanın Şərhi**, s. 564-565.

Anayasasının "Mahkeme Hâkimiyeti" başlıklı VII. kısmında 125 ila 133. maddeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Anayasanın birçok maddesinde yargı ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. 1995 Anayasasına göre, Azerbaycan'da yargı yetkisini yalnız mahkemeler kullanır (m. 125/I). Burada "mahkemeler" şeklindeki çoğul ifade, yargı erkinin birden çok mahkeme tarafından yerine getirildiğini ve ülkede yargı fonksiyonunu icra eden farklı mahkemelerin bulunduğunu ifade eder. Buna göre Azerbaycan'da yargı sistemini, Anayasa Mahkemesi, Yüksek (Ali) Mahkeme gibi yüksek yargı organları ile genel ve diğer uzmanlık mahkemeleri ve istinaf mahkemeleri oluşturur. Anayasa 125. maddesinin V. fıkrasında mahkemelerin kuruluşu ve yargılama usullerinin kanunla düzenlenmesini öngörmüştür. Bu düzenlemeler 10 Haziran 1997 tarihli ve 310-IQ sayılı "Mahkemeler ve Hâkimler Hakkında Kanun"la yapılmıştır.[412] Bu kısımda Anayasanın öngördüğü yargıya ilişkin temel ilkelere değindikten sonra, yargı düzeni ile Anayasa yargısı hakkında kısa bilgi verilecektir.

3.2.6.3.1. Yargının Temel İlkeleri

1995 Anayasası öngördüğü yargı sistemine ilişkin olarak bazı temel ilkelere yer vermiştir. Bunlardan başında mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı gelmektedir. Bunların dışında Anayasada kanuni hâkim güvencesi, hak arama yolu ve adil yargılanma hakkı gibi ilkelere de yer verilmiştir.

3.2.6.3.1.1. Mahkemelerin Bağımsızlığı

Mahkemelerin bağımsızlığı ile hâkimlerin bağımsızlığı çoğu kez biri diğerinin yerine kullanılan eşanlamlı deyimlerdir. Hâkimlerin bağımsızlığı, hâkimlerin gerek yasama gerek yürütme karşında bağımsız oldukları, herhangi bir nedenle bu organların hâkimlere emir veremeyecekleri anlamını ifade eder.[413] "Hâkimlerin bağımsızlığı" ilkesi 1995 Anayasasının 127. maddesinde hükme bağlanmıştır. Buna göre hâkimler bağımsızdırlar, yalnız Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasasına ve kanunlara tabidirler. Hâkimler davalara tarafsız, adil, tarafların hukuki eşitliğine, somut delillere dayanarak ve kanuna uygun olarak bakarlar (m. 127/I-II). Şuphesiz, hâkimlere en çok etkiyi yasama ve yürütme organları yapar. Anayasa mahkemelerin dış baskı ve etki altında kalmamaları için herhangi bir kişi tarafından ya da herhangi bir nedenle doğrudan veya dolaylı olarak

---

412 Bk. "Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 30.11.1997, № 05, m. 413, (Çevrimiçi) http://e-qanun.gov.az/framework/3933#, (Erişim: 03.01.2017).

413 Bu konuda bk. Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 262.

mahkeme faaliyetinin sınırlandırılamayacağını, mahkemelere karşı etkileyici, tehdit edici ve müdahaleci davranışların yasak olduğunu belirterek bu bağımsızlığı güvence altına almayı amaçlamıştır (m. 127/III).

Anayasa hâkimlerin bağımsız karar verebilmelerini sağlamak ve onları etkilenmeleri muhtemel çevrelerden uzak tutmak için bazı özel hükümlere yer vermiştir. Buna göre, hâkimler seçimle veya atamalı olarak başka bir görevde çalışamazlar. Bilimsel, pedagojik ve yaratıcılık faaliyetler hariç hiç bir özel teşebbüs, ticari ve diğer ücretli işle meşgul olamazlar. Siyasi faaliyetlerde bulunamazlar ve siyasi partilere üye olamazlar. Bilimsel, pedagojik ve yaratıcılık faaliyetten elde edilen gelir dışında, maaşından ayrı bir gelir elde edemezler (m. 126/II).

Anayasa mahkeme kararlarının devlet adına alındığını ve bunların uygulanmasının zorunluluğunu belirterek (m. 129/I) hâkimlerin bağımsızlığı ilkesini pekiştirmektedir. Zira mahkemelerin bağımsızlığı kararlarının etkinliği ve uygulanması ölçüsünde bir anlam ifade eder. Bu nedenle, mahkeme kararlarının yerine getirilmemesi Anayasa gereği kanunla belirlenmiş cezai sorumluluk gerektirmektedir (m. 129/II). Aynı şekilde 10 Haziran 1997 tarihli "Mahkemeler ve Hâkimler hakkında" Kanun, Azerbaycan Cumhuriyeti yasaları uyarınca kesinleşmiş mahkeme kararlarının, ülke arazisinde tüm gerçek ve tüzel kişiler tarafından zamanında, tam ve mutlak biçimde uygulanması gerektiğini hükme bağlamıştır.[414]

3.2.6.3.1.2. Hâkim Teminatı

Mahkemelerin bağımsız olabilmeleri için, yargı fonksiyonunu ifa eden hâkimlerin teminatlı bir statüye kavuşturulmaları, onlara bazı ek güvencelerin tanınması gerekir. Çeşitli unsurlardan oluşan hâkimlik güvencesinin en önemli unsuru, hâkimlerin azlolunmaması, diğer bir ifadeyle görev güvencesidir.[415] Hâkimlik teminatının bazı unsurları doğrudan doğruya Anayasada belirtilmiş, diğerlerinin düzenlenmesi "Mahkemeler ve Hâkimler hakkında" kanuna bırakılmıştır. Görev güvencesi ilkesi hem Anayasanın 127 ve 128. maddelerinde, hem de "Mahkemeler ve Hâkimler hakkında" Kanunun 97. maddesinde düzenlenmiştir. Anayasaya göre hâkimler görev süreleri boyunca değiştirilemezler (m. 127/I). "Hâkimlerin görevlerine sadece kanunla öngörülmüş esaslarla ve kanuna uygun usullerle son verilebilir" (m. 128/III). Anayasanın 128. maddesi hâkimlerin dokunulmazlığı ilkesini belirlemiştir. Bu madde hâkimlerin

[414] Bk. "**Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu**", m. 5.
[415] Özbudun, **Türk Anayasası Hukuku**, s. 332; Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 284.

sadece kanunda öngörülen kurullara uygun olarak cezai sorumluluk taşıyacağını belirtir. Aynı kuralın düzenlendiği "Mahkemeler ve Hâkimler hakkında" Kanunun 97. maddesinde, hâkimlerin kendi rızaları olmadan başka bir göreve atanamayacağı, sadece yasanın öngördüğü usullerle azledilebilecekleri ve görevlerinden alınacakları belirtilir.[416] Hâkimlerin azledilmesi ve görevden uzaklaştırılmasıyla ilgili süreç Anayasanın 128. maddesiyle, "Mahkemeler ve Hâkimler hakkında" Kanunun 113-114. maddelerinde düzenlenmiştir. Hâkimlerin suç işlemesi halinde görevden uzaklaştırılması işlemi tek aşamalı bir süreç olmayıp, devlet başkanı tarafından Yüksek Mahkemenin görüşü alınıp, Meclis'e sunularak yapılmaktadır. Bu süreçte Yüksek Mahkemeye tanınan görüş bildirme süresi 30 günle sınırlandırılmıştır. Anayasaya göre Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve istinaf mahkemeleri gibi üst düzey mahkemelerin hâkimlerinin görevden alınması için nitelikli çoğunluk (83 oy), diğer hâkimler için ise salt çoğunluk (63 oy) gerekmektedir (m. 128/IV-V).

Hâkim adaylarının belirlenmesi bağımsız bir kurul olan Mahkeme Hukuk Şurası nezdinde oluşturulan Hâkimlerin Seçim Kurulu tarafından yapılsa[417] da atama yetkisi devlet başkanına aittir. Nitekim Anayasaya göre, devlet başkanı yüksek yargı üyelerinin göreve atanması için Meclis'e öneride bulunur; diğer mahkemelerin hâkimlerini ise doğrudan kendisi atar (m. 109/9). Daha da önemlisi, yukarıda da ifade edildiği gibi devlet başkanı Meclis'e hâkimlerin görevden alınması için öneride bulunma yetkisine sahiptir.[418] Bu nedenle, hâkimlerin atanması ve görevden alınması sürecine ilişkin yürütme organına tanınan bu anayasal yetkiler, yürütme organına, yargı organını dolaylı yoldan etkileme imkânı vermektedir.

---

[416] Anayasada hâkimlerin görev süreleriyle ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Hâkimlerin görev süreleriyle ilgili kurallar "Məhkəmələr və Hâkimlər Haqqında" Yasanın 96. maddesinde düzenlenmiştir. 28 Aralık 2004 ve 817-IIQD sayılı kanunla (bk. **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 2005, № 1, m. 7) bu konuda yapılan yeni düzenlemeye göre, hâkimler ilk defa 3 seneliğine atanırlar. Bu süre zarfında hâkimler yılda en az iki defa zorunlu mesleki eğitime tabi tutulurlar. Bu süre sonunda onların faaliyetleri değerlendirilir ve bu değerlendirme sonucunda mesleki faaliyetinde herhangi bir kusur bulunulmazsa, Mahkeme Hukuk Şura'sının önerisi üzerine görev süreleri son yaş sınırına kadar uzatılır. Kanun son yaş sınırını, Yüksek Mahkeme üyeleri için 68, diğer derece mahkemelerinin hâkimleri için ise 66 olarak belirlenmiştir (m. 96).

[417] Nuriyev, **Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı**, s. 47.

[418] Bu bağlamda 2000 yılında yapılan yargı reformu kapsamına Adalet Bakanlığı, ülkedeki hâkimlerin %60'ını kapsayan bir atama süreci başlatarak birçok hâkimi görevden almıştır. Bk. Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 103. Bu konuda daha geniş bilgi için ayrıca bk. "Azerbaijan Civil Society and Justice Locked by Aliyev System", **İnternational Federation for Human Rights** (FIDH), Paris, November 2002.

Yargı bağımsızlığı ve hâkimlik teminatına ilişkin bu anayasal güvenceler[419] çok önemli olmakla birlikte bunların yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Zira yürütme ve yasama organlarının hâkimlerin atanması işleminde doğrudan etkili olması, atamaya ilişkin anayasal mekanizmanın, yargı bağımsızlığı ve hâkim teminatının pratik değer kazanabilmesi bakımından yeterince güvence altına alacak bir biçimde oluşturulmadığını gösterir.[420] Öte yandan, Anayasanın 8. maddesi, devlet başkanını "yargı bağımsızlığının teminatı" olarak göstermektedir. Yargı gibi devlet hayatının temelini teşkil eden bir kuruluşun bir kişinin teminatına bağlanmasının doğru ve yerinde olduğunu savunmak oldukça zordur. Bu durum, Anayasada yer alan önemli ve kabul görmüş olan birçok ilkeyi de tatbiki şüpheli olan ilkeler haline getirmektedir.[421]

Anayasa yukarıdaki ilkeler dışında, suç ve cezalarla yargılama hukukuna ilişkin bazı ilkelere yer vererek, bunları anayasal güvence altına almıştır. Örneğin 62. maddesi ile Anayasa "kanuni hâkim güvencesi" tanımıştır. Buna göre, "Herkesin, davasına kanun ile belirlenmiş mahkemede bakılması hakkı vardır. Kişinin rızası olmadan davasına başka mahkemede bakılmasına izin verilemez." Aynı şekilde mahkeme yetkisinin değiştirilmesi amacıyla, önceden belirlenmemiş hukuki usullerin uygulanması ve olağanüstü yetkilere sahip olağanüstü mahkemelerin kurulması yasaktır (m.125/VI). Anayasa 60. maddede, "Herkesin hak ve özgürlüğünü mahkemede savunmasına güvence verilir. Herkes devlet organlarının, siyasi partilerin, sendikaların, diğer kamu kurum ve görevlilerinin kararlarına ve eylemlerine (veya eylemsizliğine) karşı mahkemeye başvurabilir" düzenlemesiyle "hak arama hürriyetini" güvence altına almıştır. Hak arama yolunun anlamlı olabilmesi için, "adil yargılama" ilkesini getirmiş, adil yargılamanın "vatandaşların kanun ve mahkeme karşınındaki eşitliği doğrultusunda" ve "suçsuzluk karinesi esasında" yürütüleceğini hükme bağlamıştır (m. 127).

3.2.6.3.2. Hâkimlerin Denetimi

Hâkimlerin denetimi genellikle yürütmenin dışında oluşturulan bir kuruluşa verilir. Azerbaycan'da hâkimlerin yönetsel denetimi "Mahkemeler ve Hâkimler hakkında" Kanunun 112. maddesine uygun olarak Mahkeme Hukuk Şura'sına verilmiştir.

---

[419] Azerbaycan yargı sisteminde yargı bağımsızlığı ve hâkimlik teminatıyla ilgili daha ayrıntılı bir çalışma için bk. Sarkhan Nuriyev, **Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı**, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, bilhassa 8-30. sayfalar arası.

[420] Bu tespitle ilgili ayrıca bk. Gönenç, "**Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**", s. 215.

[421] Özer, **Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı**, s. 144-145.

Disiplin denetiminin nasıl yapılacağı ve Şura'nın uyması gereken kurallar 28 Aralık 2004 tarihli ve 818-IIQ sayılı "Mahkeme Hukuk Şurası hakkında" Kanunla belirlenmiştir.[422] Kanuna göre Mahkeme Hukuk Şurası, yargı sisteminin oluşturulması, hâkimlerin ve mahkeme sisteminin bağımsızlığının sağlanması, hâkim adaylarının seçilmesi, onların faaliyetlerinin değerlendirilmesi, görev yerlerinin değiştirilmesi ve görevden alınması, disiplin sorumluluklarına gidilmesi konularını inceleyen ve sonuca bağlayan bir kurumdur.[423] Mahkeme Hukuk Şurası hâkimler, yasama, yürütme, savcılık organları ve baro (Vekiller Kollegiyası) temsilcilerinden ibaret 15 üyeden oluşur. Üyelerin bağımsızlık ve dokunulmazlığı yanında teminatı da vardır.[424]

Hâkimlerin yönetsel denetimi yanında bir de yargısal denetimleri vardır. Bu tür denetim, hâkimlerin verdikleri yargısal kararları, hukuka uygun olup olmadığının denetlenmesidir. Bu, yüksek mahkemeler tarafından, temyiz istemi üzerine yapılan denetimdir.[425] Azerbaycan yargı sisteminde hem istinaf (*appelation*) hem de temyiz (*revision*) kanun yolları olmak üzere ikili bir denetim sistemi bulunmaktadır.[426] İstinaf kanun yoluna ilk derece mahkemelerinin nihai kararlarına karşı gidilebilmektedir. Ayrıca usul kanunlarında gösterilmiş ve davanın gidişatını olumsuz bir şekilde etkileyen ara kararlara karşı da istinaf kanun yoluna başvurulabilir. Bu nitelikte olmayan diğer ara kararlara karşı ise ancak nihai kararla birlikte temyiz yoluna başvurma imkânı vardır.[427] Aynı şekilde Yüksek Mahkeme Genel Kurulunun bakmakla yetkili olduğu, Yüksek Mahkeme Başkanının önergesi, Cumhuriyet Başsavcısının itirazı ya da savunma tarafının şikâyeti üzerine ek temyiz davası da kanun yolu olarak görülebilir. Bunun dışında, Anayasanın 130. maddesinin III. hissesinin 4. fıkrasında Yüksek Mahkeme kararlarına ilişkin, Anayasa Mahkemesine tanınan denetim de mahkeme kararlarının denetimi yollarından sayılmaktadır.[428]

---

[422] "Məhkəmə Hüquq Şurası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 31.01.2005. № 01, m. 8; İlgili yasanın metin erişimi için bk. (Çevrimiçi) http://e-qanun.az/framework/7303, (Erişim tarihi: 03.01.2017).
[423] "Məhkəmə Hüquq Şurası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", m. 1.
[424] "Məhkəmə Hüquq Şurası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", m. 6, 8-9.
[425] Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, s. 269.
[426] Nuriyev, **Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı**, s. 52.
[427] Murat Erdem, Samet İldeş," Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S. 28, (Ekim 2016), s. 66.
[428] Nuriyev, **Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı**, s. 52.

3.2.6.3.3. Mahkeme Teşkilatı

Anayasanın 7 ve 125/I. maddelerine göre Azerbaycan'da yargı yetkisi mahkemelerce kullanılır (m. 125/I). Anayasanın 125. maddesinde, mahkemelerin kuruluşu, işleyişi ve yargılama usullerine ilişkin konuların kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür. Her ne kadar, Anayasada yüksek yargı organlarına (Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İstinaf mahkemeleri) ilişkin bazı düzenlemeler bulunsa da, bunların kuruluş ve yapılanması -Anayasa Mahkemesi hariç- 10 Haziran 1997 tarihli "Mahkemeler ve Hâkimler Hakkında" Kanunla düzenlenmektedir. Anayasa Mahkemesi ise 1997 tarihli "Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun"la kurulmuştur.

Mahkemeler ve Hâkimler Hakkında Kanunun 19. maddesi uyarınca Azerbaycan'da mahkeme teşkilatını -en son değişikliklerle birlikte- aşağıdakiler oluşturur:

-İl (Rayon/Şehir) mahkemeleri

-Ağır suçlar mahkemeleri

-Nahçivan Özerk Cumhuriyeti ağır suçlar mahkemesi

-Askeri mahkemeler

-İdari ve ekonomik mahkemeler

-Nahçivan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi

-İstinaf mahkemeleri

-Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek (Ali) Mahkemesi

Azerbaycan'da mahkemeler görevlerine göre; ilk derece mahkemeleri, istinaf mahkemeleri ve temyiz mahkemeleri olmak üzere üç kademeli bir yapılanmaya sahiptir.[429] Yukarıda sayılanlardan il mahkemeleri ile ağır suçlar mahkemeleri, askeri mahkemler, idari ve ekonomik mahkemeler ve Nahçivan ağır suçlar mahkemesi ilk derece mahkemeleri; Nahçivan Yüksek Mahkemesi ile İstinaf mahkemeleri istinaf mahkemelerini; Azerbaycan Yüksek Mahkemesi ise temyiz mahkemesini oluşturur.[430]

Tüm mahkemelerde yargılamalar açık duruşmalarla yürütülür. Bununla birlikte, Kanunda belirtilen istisna durumlarda duruşmalar gizli olarak yapılabilir.[431] MHHK'nın 4. maddesi uyarınca ilk derece mahkemelerinde yargılama tek hâkimle yürütülebileceği

[429] Erdem, İldeş, "**Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi**", s. 60.
[430] Əzim Piriyev, **Azərbaycan Resbublikasının Hüquq Muhafizə Orqanları**, Bakı: Çırak, 2005, s. 66.
[431] Özer, **Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı**, s. 146.

gibi üç hâkimden oluşan bir heyetle de yürütülebilir. İstinaf ve temyiz mahkemelerinde ise üç veya daha fazla hâkimden oluşan heyetler mevcuttur.[432]

3.2.6.3.4. Anayasa Yargısı

Anayasa yargısı Azerbaycan hukuk sistemine bağımsızlıktan sonra girmiştir. Yukarıdaki ilgili bölümlerde de görüleceği üzere, AHC döneminde herhangi bir anayasa metni mevcut olmadığından bu dönemde Azerbaycan'da anayasa yargısından bahsetmek mümkün değildir. 1924 Sovyetler Birliği Anayasası ile SSCB Yüksek Mahkemesi'ne anayasa yargısına ilişkin kısıtlı yetkiler tanınmakla birlikte[433] sonraki dönem Sovyet anayasalarında anayasa yargısı ile ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmemişti. Daha sonra Garbaçov döneminde başlatılan reform politikasının bir uzantısı olarak, bu yönde bazı somut adımlar atılmış ve SSCB'de 23 Aralık 1989'da 27 üyeden oluşan bir *Anayasa Gözetim Komitesi* kurulmuştur.[434] Benzeri bir komite (*Azerbaycan SSC Anayasa Gözetim Komitesi*) "Anayasa Denetimi Hakkında Kanun"la Azerbaycan'da da oluşturulmuştur. Anayasa Denetim Komitesi, başkan, başkan yardımcısı ve 9 üyeden, ayrıca Nahcivan Özerk SSC ve DKÖB temsilcilerinden oluşurdu. Hukuk ve politika alanında uzmanlaşmış bu üyeler, on yıllık bir süre için Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından seçiliyordu. Gözetim Komitesi, Yüksek Sovyet'in başvurusu üzerine, yasa taslaklarına ilişkin görüşünü belirtirdi. Komite, Yüksek Sovyet üyelerinin en az 1/5'nin, devlet başkanının ve Yüksek Sovyet başkanının başvurusu üzerine, kanun ve kararların anayasaya uygunluğu hakkında görüş bildirirdi. Yüksek Sovyet, Komite'nin her türlü kararını 2/3 çoğunlukla geçersiz kılabilirdi.[435]

Azerbaycan'da anayasa yargısı ilk defa 1995 Anayasası ile öngörülmüş, bu amaçla 21 Ekim 1997 tarihinde "Konstitusiya Mahkemesi Hakkında Kanun" kabul edilmiştir.[436] Daha sonra 14 Temmuz 1998 tarihli "Azerbaycan Respublikası Konstitusiya Mahkemesinin Faaliyetinin Temin Edilmesi Hakkında Kanun"la Anayasa Mahkemesi

---

[432] Erdem, İldeş, "**Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi**", s. 60.

[433] 1924 SSCB Anayasasının 43. maddesi uyarınca Yüksek Mahkeme'ye, Birlik üyesi cumhuriyetlerin mahkemelerinin kararlarını denetlemek, Birlik düzeyinde devlet görevlilerini yargılamak, cumhuriyetlerarası sorunları çözmek yetkileri yanında anayasa denetimi yetkisi de tanınmıştır. Fakat Yüksek Mahkemeye tanınan anayasa denetimi yetkisi çok sınırlı tutulmuş, bu denetim sadece SSCB Merkez Yürütme Kurulunun önergesiyle başlatılabilirdi. Bk. Piriyev, **Azerbaycan Cmhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 158-159.

[434] Piriyev, **a.g.e.**, s. 159.

[435] "Azərbaycan SSR Konstitusiya Nəzarəti Komissiyası", **Hüquq Ensiklopedik Lüğəti**, s. 22-23.

[436] Bk. "Konstitusiya Məhkəməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 1998, № 1, m. 19.

faaliyete başlamıştır.[437] 2002 tarihli halkoylaması ile Anayasanın yargıya ilişkin hükümlerinde bazı değişiklikler yapılmış, buna uygun olarak 23 Aralık 2003 tarih ve 561-IIQ sayılı "Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun"la[438] Anayasa Mahkemesinin görev alanı genişletilmiş, uluslararası standartlara uygunlaştırılması için yeni düzenlemeler yapılarak bu bağlamda Ombudsman ve bireylere Anayasa Mahkemesine doğrudan başvuru hakkı tanınmıştır.

3.2.6.3.4.1. Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu

Anayasa Mahkemesi 9 üyeden oluşur ve üyelerin tamamı devlet başkanının önerisi üzerine Milli Meclis tarafından tayin edilir (m. 130/I-II). Mahkeme başkanı ve başkan yardımcısı bu üyeler içerisinden devlet başkanı tarafından tayin edilir.[439] AYM üyeleri için aranan özellikler diğer yüksek makheme hakimleri için aranan özelliklerle aynıdır. Hâkim adaylarında aranan nitelikler Anayasanın 126. maddesiyle AMHK'nın 11. maddesinde yer almaktadır. Yedi üye atandıktan sonra Anayasa Mahkemesi görevini icra etmeye başlayabilir (AMHK. m. 12/2). Hâkimler 15 yıllığına atanırlar ve süresi bitenler bu göreve yeniden atanamazlar (AMHK. m. 14/1-2). Anayasa Mahkemesi işlere Kurul ve Genel Kurulda bakar. Genel Kurul üyelerin tamamından oluşur. Genel Kurul başkan ve en az altı üye ile, Kurullar ise en az üç üye ile toplanır (AHMK. m. 6).[440]

3.2.6.3.4.2. Anayasa Mahkemesinin Görevleri

Anayasa yargısının işlevi gereği, Anayasa Mahkemesinin temel görevi, başta kanunlar olmak üzere Anayasada belirtilen diğer hukuki normların Anayasaya uygunluğunu denetlemek ve gerektiğinde iptal etmektir.[441] Ancak, diğer ülkelerde olduğu gibi, Azerbaycan Anayasası da Anayasa Mahkemesine, norm denetimi ile ilgili olmayan başka görevler de vermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin görevleri Anayasanın 130. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre Anayasa Mahkemesi şu görevleri yapar:

---

[437] Piriyev, **Azərbaycan Resbublikasının Hüquq Muhafizə Orqanları**,, s. 160.
[438] Bk. **Azərbaycan Qəzeti**, 8 Ocak 2004, № 5; ayrıca bk. **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 2004, № 1, m. 9.
[439] Devlet başkanı AYM başkanı ve başkan yardımcısının atama işlemini Anayasanın 109 maddesinin 32. bendi uyarınca yapar. Bk. Cəfərov, Konstitusyanın Şərhi, s. 605; Piriyev, **Azərbaycan Resbublikasının Hüquq Muhafizə Orqanları**, s. 169.
[440] Anayasa Mahkemesinin çalışma ve yargılama usulüne ilişkin temel esaslar Anayasa Mahkemesi hakkında Kanunda ve AYM İçtüzüğünde düzenlenmiştir. İçtüzük için bk. **Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Daxili Nizamnaməsi**, (Çevrimiçi) http://www.constcourt.gov.az/laws/64, (Erişim tarihi: 04.01.2017).
[441] Özbudun, **Türk Anayasası Hukuku**, s. 348.

- Kanunların, devlet başkanı ferman ve serancamlarının (emirlerinin), Milli Meclis kararlarının, Bakanlar Kurulu karar ve serancamlarının ve merkezi yürütme organlarının normatif hukuki düzenlemelerinin Anayasaya uygunluğunu denetler (m. 130/III),
- Devlet başkanının fermanlarının, Bakanlar Kurulu kararlarının, merkezi yürütme organlarının normatif hukuki düzenlemelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygun olup olmadığı denetler (m. 130/III),
- Bakanlar Kurulu kararlarının, merkezi yürütme organlarının normatif hukuki düzenlemelerinin devlet başkanının fermanlarına uygunluğunu denetler (m. 130/III),
- Kanunlarda belirtilen durumlarda, Yüksek Mahkeme kararlarının Anayasaya ve kanunlara uygunluğunu denetler (m. 130/III),
- Belediye düzenlemelerinin anayasaya, kanunlara, devlet başkanının fermanlarına, Bakanlar Kurulu kararlarına uygun olup olmadığını denetler (m. 130/III),
- Hükümetlerarası antlaşmalarla yürürlüğe girmemiş devletlerarası anlaşmaların Anayasaya ve kanunlara uygunluğu denetler (m. 130/III),
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasası'nın, kanunlarının, Nahçıvan Yüksek Meclisi ve Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olup olmadığını; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kanunlarının, Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygunluğunu; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan devlet başkanının fermanlarına ve Bakanlar Kurulu kararlarına uygun olup olmadığını denetler (m. 130/III),
- Yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki yetki paylaşımına ilişkin görev uyuşmazlıkları çözümler (m. 130/III),
- Anayasaca kendisine başvuru hakkı tanınan kişi veya organların başvurusu üzerine Anayasa ve kanunları yorumlar (m. 130/IV).

Anayasa Mahkemesinin sahip olduğu görevler yukarıda sayılanlarla sınırlı kalmamakta, Anayasa Mahkemesine Milli Meclis seçim sonuçlarının doğruluğunu denetlemek ve onaylamak (m. 86) yanında, devlet başkanı seçim sonuçlarını seçim gününden itibaren 14 gün içinde resmen ilan etmek (m. 86), devlet başkanının ağır suç işlemesi durumunda görevden alınması önerisini Milli Meclis'e sunmak (m. 107/I); ayrıca devlet başkanının istifası durumunda, istifa dilekçesinin devlet başkanı tarafından

verildiğine emin olduktan sonra, başkanın istifasını kabul etmek (m. 104/II); devlet başkanının sağlık nedeniyle görevini yerine getiremeyeceğine dair Meclis başvurusunu incelemek ve gerçeği saptamak (m. 104/III); anayasa değişikliğine ilişkin değişiklik öncesi görüş bildirmek (m. 153) gibi görevler de tanınmıştır.[442] Ancak AYM, referandum yoluyla kabul edilen anayasa değişiklikleriyle ilgili karar alamaz (m. 154).

3.2.6.3.4.3. Anayasa Mahkemesinin Denetim Yolları

Dünyadaki klasikleşmiş uygulamalarında olduğu Azerbaycan'da da kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi "soyut norm denetimi" ve "somut norm denetimi" ile yapılmaktadır. Soyut norm denetimi yoluna (iptal davası) başvurma hakkı Anayasanın 130. maddesinde düzenlemiştir. Buna göre, Anayasa Mahkemesi, Azerbaycan Devlet Başkanı, Milli Meclis, Bakanlar Kurulu, Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Başsavcılık, Ombudsman (sadece insan haklarıyla ilgili konularda) ve Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi'nin sorusu üzerine soyut norm denetimi yapar (130/III, VII).

Anayasa Mahkemesinin somut norm denetim yetkisi (itiraz), daha önce Ceza Usul Kanunu[443] ile Medeni Usul Kanununda[444] düzenlenmişti. Buna göre, davaya bakmakta olan mahkeme, taraflardan birinin davaya uygulanacak normun bir üst norma aykırı olduğuna ilişkin iddiasının ciddi olduğu kanısına vardığı durumda, kendisine yapılan başvuruyu Yüksek Mahkeme Genel Kuruluna gönderirdi. Yüksek Mahkeme bu iddianın aykırılığını ve usul kurallarına uygun şekilde ileri sürüldüğünü tespit ederse, en geç bir ay içerisinde Anayasa Mahkemesine sorgu gönderirdi (CUK. m. 455, 458-459; MUK. m. 352). Ancak yasalarla yapılan bu düzenlemeler, 11 Haziran 2004 tarih ve 688-IIQD sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.[445] Dolayısıyla şimdiki dönemde Azerbaycan anayasal yargı sisteminde somut norm denetim yolu mevcut değildir.[446]

---

[442] 2002 tarihine kadar Anayasa Mahkemesine siyasi parti ve diğer toplumsal birliklerin kapatılmasına karar vermek yetkisi de tanınmıştı. Bu yetki 24 Ağustos 2002 tarihli halkoylamasıyla Anayasa Mahkemesinden alınarak ilk dereceli mahkemelere verilmiştir. Bk. Ferhad Mehdiyev, **İnzibati İdarəetme Hüququ**, Bakı: Qafqaz Universiteti Yayınları, 2008, s. 72.

[443] 14 Haziran 2000 tarih ve 907-IQ sayılı Cinayət Prosessual Məcəlləsi için bk. **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 2000, № 8, m. 585.

[444] 28 Aralık 1999 tarih ve 780-IQ sayılı Mülki Prosessual Məcəlləsi için bk. **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 2000, № 1, m. 17.

[445] Kanun metni için bk. **Azərbaycan Qəzeti**, 11.08. 2004, № 185; ayrıca bk. **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, 2004, № 08, m. 598.

[446] Cabir Aliyev, **Azerbaycan Anayasal Yargı Sisteminde "Şikâyet" Denetim Usulü: Anayasa Şikâyeti**, (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 68-69.

Bunlara ek olarak 1995 Anayasasıyla temel hak ve özgürlüğün ihlal edildiği iddiasında olan bireylerin, yasama, yürütme ve yargı erkinden kaynaklanan kamu gücü işlemlerine karşı doğrudan Anayasa Mahkemesine başvurabilmesine olanak tanınmıştır. Anayasada bireysel başvuru hakkı düzenlemesi (Anayasa şikâyeti) 2002 tarihli halkoylamasıyla getirilmiştir.[447] Anayasanın 130. maddesinde yapılan yeni düzenlemeyle anayasa şikâyeti davası hem bireylere, hem de Ombudsman'a (İnsan Hakları Müvekkili'ne) tanınmıştır. Buna göre "herkes, kendi hak ve özgürlüklerini ihlal eden yasama ve yürütme hakimiyeti organlarının normatif düzenlemelerinden, belediye ve mahkeme kararlarından bu maddenin III. fıkrasının 1-7. bentlerinde belirtilmiş konuların Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından çözümlenmesi için ihlal edilmiş insan hak ve özgürlüklerinin sağlanması amacıyla kanunla belirlenmiş şekilde Azerbaycan Anayasa Mahkemesine şikayette bulunabilir." (m. 130/V). Aynı şekilde Anayasanın 130/VII. maddesi gereği Ombudsman: "insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden yasama ve yürütme hâkimiyeti organlarının normatif düzenlemelerinden, belediye ve mahkeme kararlarından bu maddenin III. fıkrasının 1-7. bentlerinde belirtilmiş konuların Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından çözülmesi için kanunla belirlenmiş şekilde Azerbaycan Anayasa Mahkemesine soru yöneltebilir." Görüldüğü gibi bireyler tarafından yapılan başvuru, şikâyet; ombudsman tarafından yapılan başvuru ise sorgudur. Anayasa şikâyetinin usul kuralları AMHK ve AYM İçtüzüğü ile ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.[448]

Anayasa Mahkemesi kararları kesindir ve tüm Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde genel bağlayıcılığı vardır. Kanunlar ve diğer düzenlemeler, ya da onların ayrı ayrı hükümleri, hükümetler arası antlaşmalar, AYM kararıyla belirlenmiş olan süre içinde yürürlükten kalkar, Azerbaycan Cumhuriyetinin devletlerarası antlaşmaları ise yürürlüğe girmez. AYM kararları gerekçeli olarak yazılır ve yayımlanır (AY m 130/IX-X; AMHK. 66-69).

3.2.7. Anayasanın Değiştirilmesi Yöntemi ve Yapılan Değişiklikler

3.2.7.1. Anayasanın Değiştirilmesi Yöntemi

1995 Anayasasında, anayasa değişikliğine ilişkin kurallar, anayasada değişiklikler ve anayasaya eklemeler şeklinde iki ayrı kısımda (XI. ve XII. fasıllar) düzenlenmiştir.

[447] **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.
[448] Azerbaycan'da Anayasa şikâyeti davasına ilişkin ayrıntılı bilgi için şu çalışmaya bk. Aliyev, **a.g.e.**, s. 70 vd.

Halk oylamasıyla kabul edilen 1995 Anayasası, bunu anayasa değişikliklerinde uygulanacak sürekli bir yöntem olarak belirlemiştir. Anayasanın 152. maddesine göre, Anayasa metninde değişiklikler, "yalnız referandum yoluyla yapılabilir". Değişiklik önerisi, anayasa gereğince, Milli Meclis veya devlet başkanı tarafından teklif edilir ve konuda Anayasa Mahkemesinin görüşü alınır (m. 153). Anayasa değişikliklerini referanduma sunma yetkisi devlet başkanına tanınmıştır (m. 109/18).

Anayasaya yapılacak eklemeler ise, Milli Meclis'in 3/4'ü (95 oy) ile, anayasal kanunlar şeklinde kabul edilir (m. 156). Anayasaya eklemeler, devlet başkanı ya da Milli Meclis'in en az 63 milletvekili (salt çoğunluğu) tarafından önerilebilir. Anayasal kanunlar, Meclis'te iki kez oylanır. İkinci oylama, birinci oylamadan 6 ay sonra yapılır. Anayasaya madde ilavesi teklifi, gerek birinci, gerekse ikinci oylamadan sonra, devlet başkanının onayına sunulur (m. 156/II, III). Anayasaya eklemeler, ikinci oylamadan sonra devlet başkanının imzası ile yürürlüğe girer (m. 156/IV). Devlet başkanı her iki aşamada da "mutlak veto" yetkisine sahiptir. Diğer bir ifadeyle devlet başkanı, anayasal kanunları imzalamaktan imtina ettiği takdirde, ilgili kanun tasarısı yasalaşmaz ve dolayısıyla iptal edilir.[449] Anayasanın 155. maddesi, anayasa değişikliğine ilişkin bazı sınırlamalar getirmiştir. Buna göre, "Anayasanın 1., 2., 6., 7., 8., ve 21. maddelerinde değişiklik yapılması veya iptal edilmesine ilişkin teklifler, III. fasılda öngörülmüş insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin iptalı veya Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalarda öngörüldüğünden fazla sınırlandırılmasına ilişkin teklifler referanduma çıkarılamaz." Aynı şekilde, Anayasanın genel hükümlere ilişkin "birinci bölümünde belirtilmiş hükümlerle ilgili" eklemeler önerilemez (m. 158).

3.2.7.2. Anayasa Değişiklikleri

1995 Anayasasında yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar üç önemli değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikten ilki 2002 yılında, ikincisi 2009 yılında, sonuncusu ise 2016 yılında yapılmıştır. Bugüne kadarki anayasa değişikliklerinin hepsinde halkoylamasına başvurulmuştur. Bu değişiklikler genel hatlarıyla şu şekildedir:

a) 2002 Anayasa Değişikliği

24 Ağustos 2002 tarihli referandumla gerçekleştirilen ilk anayasa değişikliğinde, toplam 24 madde üzerinde 39 değişiklik yapılmıştır.[450] Merkez Seçim Komisyonu

[449] Cəfərov, **Konstitusiyanın Şərhi**, s. 710-712.
[450] Bk. 29 Ağustos 2002 ve 99/372 sayılı "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədi İlə 24 Avqust 2002-ci İldə Keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinin (Referendumun)

referanduma katılım oranını % 84; kabul oranını ise % 96 olarak açıklasa da,[451] muhalifet partileri bu sonuçların gerçeği yansıtmadığını, katılım oranın çok daha düşük olduğunu, hatta katılımın referandumun geçerli olabilmesi için gereken oy oranının (% 25) altında olduğunu belirtmişlerdir.[452]

2002 referandumuyla Anayasada sekiz alanda değişme sağlanmıştır.[453] Bu değişiklikler içinde en önemli düzenlemelerden biri, Parlamentonun oluşumunu etkileyen milletvekillerinin seçilmesine ilişkin Anayasanın 83. maddesine yapılan değişikliktir. Daha önce de belirtildiği gibi, Azerbaycan'da Milli Meclis seçimleri, 2002 tarihli değişikliklere kadar, çoğunluk ve nispi temsil seçim sistemleri esasında yapılmaktaydı. Buna göre, 125 üyeli parlamentonun 25 üyesi ülke genelinde seçime katılan partilerin hazırlamış oldukları ulusal listelerden seçilmekteydi. Kalan yüz milletvekili ise, ülke genelinde 100 seçim bölgesinde dar bölge çoğunluk sistemi ile seçilmekteydi. 2002 referandumuyla milletvekili seçiminde uygulanan ikili sistem kaldırılmış, tüm milletvekillerinin dar bölge çoğunluk sistemiyle seçilmeleri kuralı getirilmiştir. Dar bölge seçim sistemi, partilerin başarılı olabilmeleri için, yerel planda etkili olan çevrelerle güçlü ilişkiler kurabilmelerini zorunlu kılmaktadır. Azerbaycan'da uygulanan dar bölge sistemi, pratikte ülkenin büyük bir bölümünde iktidar ile yakın ilişkilere sahip yerel seçkinlerin ve atanmış bürokratların Meclis'e girmelerine olanak tanımakta ve siyasal partilerin yerel planda hareket alanını kısıtlamaktadır. Nispi temsil sistemi, ise özellikle büyük yerleşim yerlerinde muhalefet partilerin, Meclis'e girebilmelerine fırsat vermekte, onlara geniş hareket alanı tanımaktadır. Dolayısıyla, devlet başkanının bölge yönetimleri üzerinde anayasaca tanınan güçlü yetkileri de dikkate alındığında, yeni düzenlemenin, yerel planda güçlü iktidar ağlarının seçimler sürecindeki etkinliğini artıracağı ortadadır.[454]

2002 tarihli referandumla yapılan bir diğer önemli değişiklik, devlet başkanının seçim esaslarınına ilişkin düzenlemedir. Anayasanın 101. maddesinin II. fıkrasında yapılan değişiklikle, devlet başkanlığı seçimlerinde ilk turda istenen "üçte iki çoğunluk"

Yekunları Haqqında" Merkez Seçim Komisyonu Kararı, **Azərbaycan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216, (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/16449, (Erişim tarihi: 15.01.2017).

[451] 29 Ağustos 2002 ve 99/372 sayılı Merkez Seçim Komisyonu Kararı, **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.

[452] "Opposition Leaders Say Azerbaijani Referendum Marred by Fraud", **Eurasia İnsight**, (26 Agust 2002) http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav082602.shtml, (Erişim tarihi: 15.05.2017).

[453] Bk. Merkez Seçim Komisyonu Kararı, **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.

[454] Alkan, "**Demokrasi-Otoriterlik Ayırımında Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Partiler**", s. 217; a.mlf., **Azerbaycan Paradoksu**, s. 104-105,181-182.

şartı kaldırılarak salt çoğunluğa dönüştürülmüştür. Aynı maddenin IV. fıkrasında, devlet başkanlığı seçimlerinin ikinci turunda istenen "basit çoğunluk" koşulu, "oy çoğunluğu"yla değiştirilmiştir.[455]

2002'de siyasal rejim açısından Anayasaya yapılan en önemli düzenlemelerden bir diğeri, devlet başkanının görevden alınması durumunda yetkilerinin kullanılmasına ilişkin değişikliktir. Değişiklik öncesi halinde, Anayasanın 105. maddesi gereği devlet başkanlığı görevinde herhangi bir boşalma olması durumunda vekâlet yetkisi Meclis Başkanına geçmekteydi. 2002 değişiklikleri ile bu yetki Meclis Başkanından alınarak başbakana verildi.[456] Bu değişikliğin, dönemin devlet başkanı olan Haydar Aliyev'in 2003 devlet başkanlığı seçimleri öncesi, ani bir rahatsızlığı veya ölümü durumunda geçiş sürecinde oğul İlham Aliyev'in iktidar grupları arasındaki otoritesini sağlamlaştırmayı amaçlayan bir düzenleme olduğuna yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.[457]

Bundan başka, 2002 Anayasa değişiklikleriyle Meclis'e yasa önerisi sunma yetkisi genişletilmiştir. Anayasanın 96. maddesine yapılan ekleme ile, "yasama teşebbüsü hakkı" Cumhuriyet başsavcısına da tanınmıştır. Yine bu değişikliklerle, Ombudsman kurumu (İnsan Hakları Müvekkili) anayasal statüye kavuşturulmuş (m. 95/I), vatandaşların Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı (m. 130/V) tanınmıştır.[458]

Ağustos 2002 Anayasa değişikliklerinden bir kısmı, Avrupa Konseyi ve AGİT'in istemleri doğrultusunda demokratik reformların gerçekleştirilmesi görüntüsü altında gerçekleşse de,[459] bunların önemli bir bölümünün, siyasal rejimin seçimler öncesi kendisini sağlamlaştırma çabası olarak yapıldığı ifade edilir. Alkan'a göre,[460] Ağustos 2002 Anayasa değişiklikleri, Ekim 2003'de yapılacak olan devlet başkanlığı seçimleri için gerekli yasal altyapının oluşturulmasına yönelik bir düzenleme niteliği taşımıştır. Bu düzenlemeler, dönemin devlet başkanı Haydar Aliyev'in kendi iktidarını oğlu İlham Aliyev'e devretme yönündeki çabasının bir sonucu olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla,

---

455 Bk. **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.
456 Bk. **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.
457 Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 182-183. Nitekim fiilen de 2003 yılında Haydar Aliyev'in sağlık durumu kötüleşince dönemin başbakanı da "hastalık" nedeniyle görevden ayrılmış, yerine İlham Aliyev başbakan olmuştur. Aliyev başbakanlık görevindeyken devlet başkanlığı seçimleri yapılmış ve seçimleri kazanan İlham Aliyev devlet başkanı olmuştur. Bk. Alesker Aleskerli, "**Azerbaycan'ın Anayasal Sürecinde Otoriteryanizme Doğru Yeni Bir Adım: 2009 Anayasa Değişiklikleri**", 2009, (Çevrimiçi) http://documentslide.com/documents/2009-azerbaycanda-anayasa-degisiklikleri-referandumu.html, (Erişim tarihi: 17.01.2017).
458 Bk. **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.
459 Bk. Bk. Merkez Seçim Komisyonu Kararı, **Azərbyacan Qəzeti**, 19.09.2002, № 216.
460 Muhalefet partilerin ve birçok siyasi gözlemcilerin de kanaati genel olarak bu yöndedir. Bk. "**Opposition Leaders Say Azerbaijani Referendum Marred by Fraud**".

seçimlerden önce yapılan bu değişikliklerle, Babadan oğula iktidar devrinin kurumsal arka planı sağlanmaya çalışılmıştır.[461]

b) 2009 Anayasa Değişikliği

Anayasada ikinci değişiklik, 2008 devlet başkanlığı seçimlerinden sonra 18 Mart 2009 halkoylamasıyla gerçekleşmiştir.[462] 16 Aralık 2008'de iktidar partisi olan Yeni Azerbaycan Partisi (YAP), Meclis gündemine bir dizi anayasa değişikliği önerisi sunmuş, daha sonra Anayasa Mahkemesi, 24 Aralık 2008'de konuyu görüşerek tasarının referanduma sunulmasına ilişkin olumlu görüş bildirmiştir.[463] Birçoğu Anayasaya yeni hükümlerin veya bentlerin ilave edilmesini, diğerleri ise söz ya da sözcüklerin değiştirilmesini öngören değişiklik paketinde, 29 maddede 40'tan fazla ilave ve değişiklik yapılması önerilmekteydi. 18 Martta yapılan referanduma sonuçlarına ilişkin Merkez Seçim Komisyonu referanduma katılım oranını %71 olarak açıklamış, referandumun geçerli ve tüm değişikliklerin kabul edildiğini ilan etmiştir.[464]

2009 Anayasa değişikliği paketi içinde en dikkat çekici olanı, bir kimsenin iki defadan fazla devlet başkanı seçilemeyeceğine ilişkin 101. maddenin V. fıkrasında yapılan yeni düzenlemedir. Maddenin V. fıkrasının değişiklik öncesi eski hali; "Hiç kimse iki defadan fazla tekrar devlet başkanı seçilemez" hükmüyle bir kimsenin iki defadan fazla devlet başkanı seçilebileceğini öngörüyordu. Yeni düzenlemeye göre, savaş

---

[461] Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 181,184.

[462] "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına Əlavələr və Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı", **Azərbaycan Qəzeti**, 31.03.2009, № 66; ayrıca bk. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**, 31.03.2009, № 66, m. 158, (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/16448#, (Erişim tarihi: 16.01.2017).

[463] Bk. "Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında təkliflərinə rəy verilməsi barədə" Anayasa Mahkemesi'nin Kararı (24.12.2008), **Azərbaycan Qəzeti**, 25.12.2008, № 288, (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/15962#, (Erişim tarihi: 16.01.2017).

[464] Bk. 30 Mart 2009 tarih ve 19/86 sayılı "2009-cu il Martın 18-də Keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinə (Referenduma) Yekun Vurulması və Yekunların Elan Edilməsi Barədə" Merkez Seçim Komisyonu'nun Kararı.

Bununla birlikte hem muhalefet partileri, hem de bazı gözlemciler tarafından referanduma katılımın düşük olduğu yönünde iddialar dile getirilmiş, muhalefet partileri ülke genelinde katılımın yüzde on beş civarında kaldığını, hiçbir şekilde %25'lik brajın aşılmadığını, bu nedenle referandumun geçersiz sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Referandumun yapıldığı gün ve hemen ardından birçok yabancı basın organı 2009 anayasa değişikliklerinin ve bu konudaki halkoylamasının demokratik olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan, "International Herald Tribune", "Associated Press", "Euronews", "Reuter", "Washington Post" gibi bazı medya kuruluşları, bu değişikliklerle devlet başkanı İ. Aliyev'in 2013 yılından sonraki seçim sürecini de garantilediği yönünde fikirler dile getirmişlerdir. Avrupa Konseyi'nin gözlemcileri referandumla ilgili olumlu görüş bildirirlen, konsey'in Yerli ve Bölgesel Kongresi ve Venedik Komisyonu referandumu sert bir dille eleştirmişlerdir. Ülke basınında ise geleneksel olarak muhalefet gazeteleri referandumu eleştirerek, bu değişikliğin Aliyev'in otoriteryanizmini pekiştirdiğini ifade etmiş, iktidar basını ise referandumun tam bir demokrasi ve özgürlük havası içinde geçtiğini yazmıştır. Bk. Aleskerli, "**Azerbaycan'ın Anayasal Sürecinde Otoriteryanizme Doğru Yeni Bir Adım: 2009 Anayasa Değişiklikleri**".

durumunda yapılan askeri operasyonların, devlet başkanlığı seçimlerinin yapılmasını imkânsız kılması durumunda, devlet başkanının yetki süresinin operasyonların sonuçlandırılmasına kadar uzatılması Anayasa Mahkemesi kararıyla mümkün olabilecektir. Ayrıca Anayasanın 84. maddesinin I. fıkrasında yapılan benzeri değişiklikle, aynı koşullarda ve aynı yöntemle Meclis seçimlerinin ertelenmesi öngörülmüştür. 101. maddede yapılan bu değişiklikle Anayasada devlet başkanının iki defadan fazla seçilememe koşulu zımnen ilga edilmiştir. Bu nedenle, 2009 Anayasa değişikliği, farklı yazarlarca siyasal hayat açısından "otoriteryanizm yönünde bir adım" veya "kalıcı iktidar yolunda son rötüş" olarak nitelenmiştir.[465] Avrupa Konseyi'nin anayasal konularda danışma organı olan Venedik Komisyonu, referanduma ilişkin komisyon raporunda söz konusu değişiklikleri, "reform ruhundan uzak", "aynı kişiye süresiz devlet başkanı seçilme hakkı vermenin demokrasi yolunda geriye doğru atılmış bir adım" olarak değerlendirmiştir.[466]

2009 referandumunda diğer bir dikkat çekici değişiklik, Anayasanın 32. maddesinin; "Kendi rızası olmadan, bir kimsenin özel hayatı hakkında bilgi toplanmasına, saklanmasına, kullanılmasına ve yayılmasına izin verilmez" şeklindeki III. fıkrasına, "Kanunda öngörülen haller dışında, hiç kimse haberi olmadan veya itirazı dikkate alınmadan izlenilemez, video ve fotoğraf çekilmesine, ses kaydına ve diğer bu tür hareketlere maruz bırakılamaz" hükmünün eklenmesidir.[467] Venedik Komisyonunun ilgili raporunda, bu düzenlemenin medyanın bilgi alma ve yayma özgürlüğünü sınırlandırabileceğine yönelik endişeler dile getirilmiştir.[468]

Hükümetlerarası antlaşmalara ilişkin Anayasanın 109. maddesinin 17. bendinde yapılan değişikliğin olumlu bir düzenleme olduğu söylenebilir. İlgili madde gereği, Azerbaycan'da devletlerarası ve hükümetlerarası antlaşmaları devlet başkanı yapmaktadır. Anayasa, değişiklik öncesi haliyle, devlet başkanı tarafından yapılan devletlerarası antlaşmaları Meclis onayına tabi kılmıştı. Ancak hükümetlerarası antlaşmalar için Meclis onayı gerekli kılınmamıştı. 2009'da yapılan bu düzenleme ile devlet başkanı tarafından imzalanan devletlerarası antlaşmalar yanında, "Azerbaycan

[465] Aleskerli**, a.g.m.,** Alkan, **Azerbaycan Paradoksu**, s. 217.
[466] Bk. "**Venesiya Komissiyası: Dəyişikliklərdə İslahat Ruhu Yoxdur**", 18.03.2009, (Çevrimiçi) https://www.azadliq.org/a/1511071.html, (Erişim tarihi: 19.01.2017).
[467] Bk. **Azərbaycan Qəzeti**, 31.03.2009, № 66.
[468] **Aleskerli, "Azerbaycan'ın Anayasal Sürecinde Otoriteryanizme Doğru Yeni Bir Adım"**.

Cumhuriyeti kanunlarından farklı hükümler getiren hükümetlerarası antlaşmaların" da onaylanmak veya iptal edilmek üzere Meclis'e sunulacağı hükme bağlanmıştır.[469]

c) 2016 Anayasa Değişikliği

1995 Azerbaycan Anayasasında en son değişiklikler, 2016 halkoylamasıyla gerçekleşmiştir.[470] 26 Eylül 2016'da gidilen referandumla Anayasanın 29 maddesinde toplam 38 ilave ve değişiklik yapılmıştır.[471] Halkoyuna sunulan 29 maddenin her bir için ayrı ayrı sonuçları açıklayan Merkez Seçim Komisyonu, katılım oranının % 63'ün üzerinde olduğunu ve referandumun geçerli kılınması için gerekli olan % 25'lik barajın aşıldığını ilan etti.[472]

Devlet başkanının önerisiyle halkoylamasına sunulan anayasa değişikliği paketinde en dikkat çeken ve üzerinde en çok tartışılan konuların başında devlet başkanın görev süresinin uzatılması, başkan yardımcılığı makamının oluşturulması, ayrıca devlet başkanı ve milletvekili seçilebilmeye yaş koşullarının kaldırılmasına ilişkin olanlardır.[473] 2016 değişikliğinde kadar, Anayasanın 85. maddesine göre, "yaşı 25'den aşağı olmayan her bir vatandaş" Milli Meclis'e milletvekili olarak seçilebilirdi. Yapılan yeni düzenleme ile milletvekili seçilebilmek için şart kılınan 25 yaş sınırı kaldırılmış, "seçimlere katılma hakkına sahip olan" denmek suretiyle bu sınır 18'e indirilmiştir. Aynı şekilde, başbakan ve başbakan yardımcılığı için şart koşulan yaş kısıtlamaları da Anayasadan çıkartılmıştır.[474]

Siyasal rejim açısından 2016 referandumuyla yapılan en önemli değişiklik, devlet başkanlığına ilişkin düzenlemelerdir. Devlet başkanının statüsü açısında getirilen en önemli düzenleme, Anayasanın 100. maddesinde devlet başkanı seçilebilmek için istenen "en az 35 yaş" sınırlama ibaresinin kaldırılması ve 101. maddede düzenlenen devlet

---

[469] Bk. **Azərbaycan Qəzeti**, 31.03.2009, № 66.

[470] "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı", **Azərbaycan Qəzeti**, 12.10.2016, № 224. (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/33891#, (Erişim tarihi: 16.01.2017).

[471] Bk. "26 Sentyabr 2016-cı il Səsvermənin Nəticələri Haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının Protokolu", Bakı 2016, (Çevrimiçi) **http://www.msk.gov.az/uploads/Referendum2016/Protokol_referendum_2016.pdf**, (Erişim tarihi: 16.01.2017).

[472] Bk. 11 Ekim 2016 tarih ve20/83 sayılı "2016-cı il Sentyabrın 26-da Keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinə (Referenduma) Yekun Vurulması və Yekunların Elan Edilməsi Haqqında" Merkez Seçim Komisyonu'nun Kararı, (Çevrimiçi) http://www.e-qanun.az/framework/33891#, (Erişim tarihi: 16.01.2017).

[473] Bk. "**Konstitusiyaya Təklif Edilən Dəyişikliklərin Mənası**", 17.08.2016, (Çevrimiçi) https://www.meydan.tv/az/site/politics/16718/, (Erişim tarihi: 17.01.2017); "Voting Ends İn Azerbaijan's Constitutional Referandum", **Eurasia İnsight**, (26 September 2016), (Çevrimiçi) http://www.eurasianet.org/node/80646, (Erişim tarihi: 17.01.2017).

[474] **Azərbaycan Qəzeti**, 12.10.2016, № 224.

başkanının görev süresinin 5 yıldan 7 yıla çıkarılmasıdır. Yeni düzenleme ile Anayasada devlet başkanı ya da milletvekili seçilebilmek için herhangi bir yaş sınırı kaydedilmemiştir. Buna rağmen seçim yaşının 18 olduğu dikkate alındığında bu yaş sınırının 18 olduğu söylenebilir.[475]

2016 referandumuyla devlet başkanının zaten geniş olan yetkileri daha da genişletilmiş, 101. maddeye yapılan bir düzenleme ile devlet başkanına, erken başkanlık seçimi ilan etme yetkisi tanınmıştır. Bu değişikliklerde devlet başkanının yetkilerine ilişkin dikkat çeken bir diğer düzenleme, devlet başkanına Meclis'i feshetme yetkisinin tanınmasıdır. Anayasanın 98. maddesine getirilen ek bir madde ile, bundan böyle devlet başkanı belirli koşulların gerçekleşmesi durumunda Meclis'i feshedebilecektir.[476] Devlet başkanına tanınan bu yetki, sistem içerisinde başkanın otoritesine karşı, yasama organının oldukça zayıf kalan dengeleyici bir güç olmasını daha da imkânsız hale getirmektedir.

Anayasada yapılan bir diğer önemli değişiklik, 103. maddeye yapılan bir ekleme ile güçlü bir başkan yardımcılığı (vice-president) makamının oluşturulmasıdır. Yapılan değişiklikle, "başkan birinci yardımcılığı" ve "başkan yardımcıları" makamları öngörülmüştür. Bu makamlara atamalar ve görevden almalar Anayasa gereği devlet başkanı tarafından yapılacaktır. Yeni düzenlemeye göre, yetki süresi boyunca başkan yardımcısının kişiliği dokunulmazdır. İlgili maddenin II. fıkrası seçimlere katılma hakkına sahip olan, yüksek öğrenim yapmış, başka devletlere karşı yükümlülüğü olmayan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının bu makama atanacağını öngörmektedir. Bununla ilgili olarak, devlet başkanının görevden ayrılması durumunda, yeni başkan seçilinceye kadar onun tüm yetkileri birinci yardımcısına geçecektir.[477] Daha önce bu görevi başbakanın üstleniyordu.

2016 referandumuyla yapılan değişikliklerden bir diğeri özel mülkiyete ilişkin düzenlemedir. Değişikliklerle, "Mülkiyet Hukuku" kenar başlığını taşıyan 29. maddeye, "özel mülkiyet sosyal yükümlülük gerektirir" ve "sosyal adalet ve toprakların verimli kullanılması amacıyla toprak mülkiyeti hukuku kanunla kısıtlanabilir" hükümleri eklenmiştir.

İktidar tarafından istikrar ve demokratik gerekçelerle yapıldığı söylenen 2016 Anayasa değişiklikleri, içerdiği önemli düzenlemeler nedeniyle ülkedeki muhalif gruplar

[475] **Azərbaycan Qəzeti**, 12.10.2016, № 224.
[476] **Azərbaycan Qəzeti**, 12.10.2016, № 224.
[477] **Azərbaycan Qəzeti**, 12.10.2016, № 224.

tarafından eleştirilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 2009 referandumuyla devlet başkanlığı görevini iki görev dönemiyle sınırlandıran düzenleme kaldırılmış, böylece başkanın sınırsız iktidarda kalmasının önü açılmıştı. 2016 değişikliğine karşı tepkili olan muhalif gruplar, devlet başkanının bu değişikliklerle ailesinin iktidardaki gücünü perçinlemek istediği eleştirisinde bulunmuşlardır.[478] Venedik Komisyonu, referandum öncesinde yaptığı açıklamasında, önerilen değişiklik paketindeki birçok düzenlemenin güç dengesini altüst edeceğini ve devlet başkanına "emsalsiz" bir denetim sağlayacağını dile getirmiştir.[479]

[478] Nitekim anayasa değişikliğinin ardından devlet başkanı İlham Aliyev, 21 Şubat 2017 tarihinde imzaladığı bir serencam ile eşi Mihriban Aliyeva'yı "devlet başkanı birinci yardımcısı" olarak atamıştır. Bk. (Çevrimiçi) http://president.az/articles/22850, (Erişim tarihi: 22.02.2017).
[479] "Voting Ends İn Azerbaijan's Constitutional Referandum", **Eurasia İnsight**.

SONUÇ

Azerbaycan'da anayasal gelişimin incelendiği bu çalışma, son bir asırlık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Üç aşama olarak değerlendirilen bu gelişim çizgisinin ilkini, Azerbaycan'da ilk defa modern ulus devletin kurulduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) dönemi oluşturmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren yayılmacılık politikası yürüten Rusya İmparatorluğunun, kendi sınırlarını genişletmesi sonucunda, 19. asrın başlarında Rus egemenliğine geçen (Kuzey) Azerbaycan, 1917 Rus İhtilali'ne kadar Çarlık rejimi altında kalmıştır. Rusya'da Romanov hanedanını deviren 12 Mart/27 Şubat 1917 Burjuva İhtilali ile Çarlık rejimi çökmüş, daha sonra yaşanan Ekim/Kasım 1917 Devrimi'nin ardından yeni bir anayasal sistem oluşturulmaya başlanmıştı. Bu dönemde Sovyet döneminin ilk Anayasası olan 1918 tarihli Rusya (RSFSR) Anayasası kabul edilmiştir. 1917 Devrimle birlikte Kafkasya'da da yeni bir süreç başlamış, eski İmparatorluğun egemenliği altında kalan birçok halk kendi bağımsız ulus devletlerini kurmuşlardır. 28 Mayıs 1918 tarihli "İstiklal Beyannamesi" ile bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan (AHC), 1920 Sovyet işgaline kadar sürecek iki senelik bir dönemde anayasa hukuku tarihi açısından önemli bazı gelişmelere sahne olmuştur.

Bilindiği üzere AHC döneminin en önemli hukuki belgesi bağımsızlık bildirgesidir. Hukuki niteliği açısından bir *Mîsâk-ı Millî* ya da *Beyannâme* (Proclamation) olarak kabul edilen bu kuruluş bildirgesi, Azerbaycan'ı bağımsız bir cumhuriyet olarak tanımlamakta, yeni devletin ülke sınırlarını, egemenlik hakkını belirleyerek hukuk düzeninin dayanacağı bazı temel ilkeleri saptamaktaydı. Bildirgede, yönetim şekli "halk cumhuriyeti" olarak belirlenen yeni devletin, herhangi bir sınıf farklılığını tanımayacağı, ülkenin Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, genel oyla seçilen Milli Şura (ulusal meclis) ve bu meclis içinden çıkan ve ona karşı sorumlu bir hükümete dayanan bir rejim ile yönetileceği ve tüm vatandaşlara serbest gelişme hakkının tanınacağı belirtiliyordu. İstiklâl Beyannamesinde temel hak ve hürriyetlerle ilgili sadece siyasal ve vatandaşlık haklarından bahsedilmektedir. Beyannamenin önemli getirilerinden biri erkeklerle beraber kadınlara da siyasal özgürlüğünü tanımış olmasıdır.

Beyannamede "Azerbaycan halkı"nın hâkimiyet hakkına sahip olduğu (m. 1) açık bir şekilde ifade edilerek egemenliğin tüm halka ait olduğu "halk egemenliği" anlayışı benimsenmiştir. Beyannamede "hâkimiyet hakkının halka ait olması" vurgusu halkın hâkimiyeti demek olan demokrasi çağrışımını uyandıran türdendi. Bu ise monarşik

egemenliğin, monarşi ve saltanat hakkının reddi anlamına gelmekteydi. Bu özelliği açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC), tarih boyunca Azerbaycan topraklarında kurulmuş kendinden önceki devletlerden esaslı bir farklılık göstermekteydi. Geçmiş devletlerin monarşi ya da saltanat özelliğine karşın, AHC, parlamenter rejimin özelliklerini taşıyan bir cumhuriyet idi. Beyanname'nin bir kurucu meclis öngörmesi, yeni kurulan devletin aynı zamanda temsili demokrasi anlayışını benimsediğini gösterir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde 17 aylık yasama dönemi faaliyet gösterecek bir parlamento (Meclis-i Mebusan) oluşturulmuş, koalisyon hükümetler şeklinde beş ayrı kabine görev yapmıştır. Çok partili parlamenter rejimin hüküm sürdüğü AHC döneminde, siyasal partiler arasındaki ideolojik parçalanma ve keskin görüş ayrılıkları ve bunların parlamentoya yansıması, ayrıca hiçbir partinin parlamentoda yeterli çoğunluğa sahip olmaması hükümetlerin kısa süren aralıklarla düşürülmesine neden olmuştur. Bu dönemde her hangi bir anayasa metni hazırlanamadığından, devlet idaresi, devletin temel organlarının yapısı ve işleyişi, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri genel olarak parlamento tarafından çıkarılan yasalar ve hükümet kararlarıyla düzenlenmiştir. Bu hükümetler önemli reformlara imza atmış, İstiklal Beyannamesinin belirlediği ilkeler doğrultusunda, toplumun demokratikleşmesi, ifade, vicdan, toplumsal ve kolektif hürriyetler, insan haklarının korunması yönünde birçok önemli kararlar almıştır. Ayrıca, yerel yönetim seçimlerin yapılması, yargı sisteminin oluşturulması, kadınlara oy verme hakkının tanınması yanında, petrol işletmelerinin özelleştirilmesi ve yeni bir ceza yasasının çıkarılması yönünde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Kısa ömrüne rağmen, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, ülkenin siyasal geleneğinde önemli izler bırakmış, Azerbaycan hukuk tarihi ve anayasa hukuku açısından parlamenter rejim deneyimi yaşamış bir ülke olarak her zaman dikkat çekici bir örnek olmuştur.

Azerbaycan anayasal gelişimi açısından ikinci bir aşama olarak değerlendirilen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 27-28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya tarafından işgaliyle başlar ve 1991 yılına kadar sürecek Sovyetler Birliği dönemiyle örtüşür. Genel olarak Sovyet siyasal sisteminin hâkim olduğu bu dönem, AHC döneminde gelişen sürecin tamamen farklı bir istikamete doğru evrilip, o çizgide gelişim gösterdiği bir aşama olmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan SSC'de uygulanan siyasal sistemi, SSCB'de uygulanan siyasal sistemle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

SSCB yönetiminin kurumsal yapısı Birlik anayasası ile, üye cumhuriyetlerin kurumsal yapısı ise cumhuriyet anayasalarınca düzenlenmekteydi. Azerbaycan'da anayasal hayata geçiş bu dönemde olmuştur. İlki, 1921'de olmak üzere Azerbaycan SSC döneminde toplam dört anayasa (diğerleri 1927, 1937 ve 1978) kabul edilmiştir. Bu anayasaların hepsinin ortak özelliği, Sovyetler Birliği anayasalarının (1918 (RSFSC), 1924, 1936, 1977) kabul edilmesinin ardından, uygun tarihlerde bu anayasalara uyarlanarak kabul edilmiş olmasıdır. Aynı şekilde Azerbaycan SSC dönemi anayasalarında zaman zaman kaydedilen değişiklikler, genellikle SSCB anayasalarında yapılan değişikliklere paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu anayasaların benimsediği temel ilke ve esasların temelde SSCB anayasalarınca benimsenen genel ilke ve prensiplere dayandığı görülmektedir. Bilindiği üzere, Azerbaycan SSC dönemi anayasalarının en belirgin özelliği, sosyalist sistemin temel niteliklerini kendinde yansıtmış olmalarıdır. Bu anayasalar benzer görüş ve prensiplerin, sürekliliğini sağlamakla beraber daha çok ideolojik karakter taşıyarak, toplumda hâkim olan siyasal rejimi, onun hukuki kaidelerini ve devlet organlarını ortaya koymuştur.

Sovyetler Birliği, Marksist-Leninist öğreti ve enternasyonal bir ideolojik temelde yapılandırılmış kendine özgü bir federal devletti. Azerbaycan SSC'nin yönetim yapısı parçası olduğu SSCB'nin yönetim sisteminin benzeri idi. Sovyetler Birliği yönetim sisteminin belirgin özelliği, iki tür siyasal iktidarın: devlet iktidarı ve parti iktidarının mevcut olması idi. Devlet iktidarını, köylerden kentlere ve Birlik organlarına kadar sıralanmış sovyetler (konsey) oluşturmaktaydı. 1922'de başkenti Tiflis olan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TSFSC) bir üyesi olarak Sovyetler Birliği'ne katılan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1936 SSCB Anayasası ile tekrar Birlik cumhuriyeti statüsünü elde etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan, en üstte Yüksek Sovyet'in, tabanında ise köy sovyetlerinin yer aldığı piramit biçiminde sovyetler modeline göre örgütlenmişti. Sovyetler Birliği'nde devlet sistemini oluşturan kurumsal yönetim organları, Sovyet federalizminin yapısına uygun olarak hem Birlik, hem de üye cumhuriyetler ölçeğinde örgütlenmişti. Güçlü bir merkeziyetçiliğin olduğu devlet sistemi, güçler birliği ilkesine dayanmakta idi. Burada güçler ayrılığı, ya da başka bir ifadeyle parlamenter sistemde olduğu gibi görev bölünmesine benzeyen bir durum söz konusu değildi. Organlar arasında devlet yapılanmasından dolayı yatay bir yetki paylaşımından ziyade dikey bir yetki devri vardı.

Sovyetler Birliği döneminde devlet sisteminin en belirgin özelliği, tek partili siyasal yapılanmadır. Ülkede, Mart 1990 tarihli anayasa değişikliği ile Komünist Parti'nin tekeli kaldırılıncaya kadar, "tek parti sistemi" hâkimdi. Anayasal düzenleme olarak da kendisine önemli bir rol biçilen Komünist Partisi, bütün ülkenin tek merkezden yönetilmesini sağlayan en önemli araçtı. Birlik düzeyinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da siyasal yaşama Azerbaycan Komünist Partisi hâkimdi. Ancak cumhuriyetler düzeyinde kurulan Komünist Partilerin bağımsız bir varlıkları yoktu. Hepsi Birlik Komünist Partisine bağımlı, hiyerarşi içinde onun bir şubesi gibi çalışan örgütlerdi.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile 1991'de tekrar bağımsızlık kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, kabul ettiği "Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt"le Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) mirasçısı olduğunu ilan etmiştir. Bağımsızlığın ilan edilmesi ülkede yeni anayasanın kabul edilmesini gerekli kılmıştır. Üçüncü aşama olarak değerlendirilen bağımsızlık sonrası Azerbaycan'daki anayasal gelişmeler, zor koşullar altında başlamış ve önemli siyasal olayların yaşandığı bir süreç olmuştur. Ülkedeki siyasal hayat, bağımsızlıktan yeni anayasanın kabulüne kadar geçen süre içinde olağanüstü koşulların belirleyiciliği altında gelişme göstermiştir. Yeni bağımsız devletin ve benimsenen sistemin temel niteliklerinin belirlendiği "Anayasal Akt", aynı zamanda kabul edilecek yeni anayasanın da çekirdeğini oluşturmuştur. Bağımsızlık sonrası yeni Azerbaycan Anayasası, 12 Kasım 1995 yılında kabul edilmiş ve 27 Kasım'da yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa, bir kurucu meclis tarafından değil, dönemin devlet başkanı H. Aliyev başkanlığında, ona bağlı bir komisyon tarafından yapılmış ve halkoylamasıyla kabul edilmiştir. Bu Anayasanın yapımı daha ziyade iktidarın takdirine bırakılmış, uzmanlar grubuyla sınırlı kalan anayasa yapım sürecine, siyasi partilerin ve sivil örgütlerin katılımı yeterince olmamıştır. Her anayasa gibi, bu Anayasa da hazırlandığı dönemin izlerini taşımaktadır. Ülke, bağımsızlık sonrası darbe, ayaklanma ve savaşlarla dolu oldukça sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Geçiş döneminde karşılaşılan sorunların etkisi altında hazırlanan 1995 Anayasası, bu güç dönemin psikolojik etkilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle, yapımından önce içinden geçilen siyasal süreç, Anayasanın çeşitli hükümlerine sinmiş durumdadır.

Yeni anayasada eski anayasalarda benimsenen sosyalist sistem terkedilmiş, liberal-demokratik modele doğru bir yönelim olmuştur. Yeni düzenlemede kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş, devlet organları buna bağlı olarak yeniden yapılandırılmış, aralarındaki yetki dağılımı buna göre belirlenmiştir. Yeni Anayasada halk egemenliğine

dayanan, demokratik, laik, üniter bir hukuk devleti modeli öngörülmüş, önceki sistemden kopuşun en önemli belirtilerinden biri olarak özel mülkiyet devlet tarafından yasal güvence altına alınmıştır. Anayasada hukukun ve yasaların üstünlüğü tespit edilmiş, uluslararası hukuk normları ve ilkeleri çerçevesinde kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı ilan edilmiş, devlet ve vatandaşın karşılıklı görev ve yükümlülüklerinin belirlenmiştir.

1995 Azerbaycan Anayasasının en belirgin özelliklerinden bir diğeri devlet yapısını içinde yürütme organını güçlendirmesidir. 1995 Anayasası, Amerikan hükümet sistemine benzer şekilde "başkanlık sisteminin" özelliklerini taşımaktadır. Fakat Azerbaycan'daki başkanlık sistemi, ABD modelinin kopyası olmayıp, ülkenin kendisine özgü koşulları sebebiyle farklılık göstermektedir. Bu nedenle, ülkedeki başkanlık sisteminin niteliği konusunda literatürde görüş birliği bulunmamakta, sistem farklı araştırmacılar tarafından "başkanlık", "yarı başkanlık" ya da "süper başkanlık" gibi değişik şekillerde nitelendirilmektedir. Anayasa, siyasal sisteminin merkezinde yer alan devlet başkanını devletin ve yürütmenin başı olarak tanımlamakta, devlet başkanına yürütmeye ilişkin güçlü yetkiler tanımanın yanı sıra, yasama ve yargı faaliyetleri üzerinde geniş tasarruflar yapma imkânı sağlamaktadır. Fakat buna karşın, yürütme organı üzerindeki denetim mekanizması oldukça zayıf kalmaktadır. Tüm yürütme gücünün devlet başkanının elinde toplanması, demokratik denge unsurlarının ya da kurumlarının yeterince güçlü olmadığı ülkede, devlet başkanının siyasi hayatı kendi tekeline almasına ve kolayca kişisel yönetime yol açabilmektedir.

2000'li yıllardan itibaren Anayasada günümüze kadar üç önemli değişiklik (2002, 2009, 2016) gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler içerisinde dikkat çeken en önemli hususlar, devlet başkanı ile iktidar partisinin siyasal sistem içerisindeki otoritesini güçlendiren ve süreklilik sağlayan anayasal düzenlemelerdir. 2002 Anayasa değişikliklerinin bir kısmı, Avrupa Konseyi ve AGİT'in istemleri doğrultusunda demokratik reformların gerçekleştirilmesi görüntüsü altında yapılsa da, bunların önemli bir bölümünün, siyasal rejimin seçimler öncesi kendisini sağlamlaştırma çabası olarak yapıldığı söylenir. Devlet başkanına sınırsız seçilebilme hakkı tanıyan ve kalıcı iktidar yolunu açan 2009 değişikliğinin ardından yapılan 2016 anayasa değişiklikleriyle devlet başkanının otoritesi daha da güçlendirilmiştir. En son değişikliklerle, devlet başkanı olabilmek için Anayasada önceden var olan "35 yaş" sınırı kaldırılmış, başkanının görev

süresi beş yıldan yedi yıla çıkartılmış ve devlet başkanına Meclis'i feshetme yetkisi tanınmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ALDIKAÇTI, Orhan. **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. 4 b. İstanbul: Fakülteler Matbaası. 1982.

ALESKEROV, Alesker [Asker, Ali]. **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri.** (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. 2000.

ALİYEV, Cabir. **Azerbaycan Anayasal Yargı Sisteminde "Şikâyet" Denetim Usulü: Anayasa Şikâyeti**. (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. 2010.

ALKAN, Haluk. **Azerbaycan Paradoksu: Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası**. Ankara: Usak Yayınları. 2010.

ALTSTADT, Audrey L. **The Azerbaijani Turks: Power and İdentity under Russian Rule**. Stanford: Hoover İnstitution Press. 1992.

ANWEILER, Oskar. **Rusya'da Sovyetler (1905-1921)**. Çev. Temel Keşoğle. İstanbul: Ayrıntı. 1990.

ATAKİŞİYEV, Bəxtiyar. **İnzibati Hüquq və Terminlər**. Bakı. 2008.

ATAÖV, Türkkaya. **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**. Ankara: Sevinç Matbaası. 1961.

AYDINGÜN, İsmail. "Yeni Ba şlangıçlara Doğru". **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler**. ed. İsmail Aydıngün ve Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 2012. s. 439-486.

AYVERDİ, İlhan. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük** (Kubbealtı Lugati). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı. 2006. C. I-III.

AZAROV, A. Y. **İnsan Hüquqları**. Moskova: Obş. Znanie Rossia Yayınevi. 1995.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920). Bakı: Elm Nəşriyyatı. 1998.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920): Parlament (stenografik hesabatlar). Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı. 1998. C. I-II.

Azərbaycan Tarixi. Bakı: Elm. 2007. C. I-VII.

"Azərbaycan Kominist Partiyası". **Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**. Bakı. 1976. C. I-X.

"Azərbaycan Müvəqqəti İnqilab Komitəsi". **Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**. C. I-X.

"Azərbaycan SSR Dövlət Arbitrajı". **Hüquq Ensiklopedik Lüğəti**. Bakı. 1991. s. 18.

"Azərbaycan SSR Konstitusiya Nəzarəti Komissiyası". **Hüquq Ensiklopedik Lüğəti**. Bakı. 1991. s. 22-23.

BAYRAMOV, Mayil. **Azərbaycan Respublikasının Məhkəmə Hakimiyyəti**. Bakı: Qanun. 2004.

CARR, Edward Hallett. **Bolşevik Devrimi 1917-1923**. çev. Orhan Suda. İstanbul: Metis Yayınları. 1989. C. I-III.

-Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi: 1917-1929. 2 b. çev. Levent Cinemre. İstanbul: Yordam Kitap. 2013.

CƏFƏROV, İlqar. **Azərbaycan Konstitusiya Hüququnun Əsasları: Məntiqi Struktur Sxemlər**. Bakı: Adiloğlu Neşriyatı. 2002.

-Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şərhi. Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı. 2010.

ÇAM, Esat. **Devlet Sistemleri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1982.

DARESTE, F. R. ve P. DARESTE **Avrupa-Amerika-Afrika-Asya-Okyanusya Devletlerinin Esas Teşkilât Kanunları**. çev. E. Menemencioğlu. İstanbul: Hukuk İlmini Yayma Kurumu. 1940. C. III.

DEMİRLİ, Mehman. "Azerbaycan Halk Cumhuriyyeti (1918-1920)". **Türkler**. ed. H. C. Güzel vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2002.

DEVLET, Nadir. **Çağdaş Türkiler**. İstanbul: Çağ Yayınları. 1993.

DOĞAN, Meltem. "Devlet Başkanı Ekseninde Anayasal Sistem: Azerbaycan Başkanlık Sistemi". **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemleri**. Ankara: TBMM Basımevi. 2015.

EHMEDOVA, Firdövsiyye. "Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan'da Yasama ve Yürütme (1918-1920)". **Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**, ed. Giyas Şükürov. Vasif Gafarov. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2010.

ERDOĞAN, Mustafa. **Liberal Toplum Liberal Siyaset**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998.

-Anayasal Demokrasi. 5 b. Ankara: Siyasal Kitabevi. 2003.

-Anayasa Hukukuna Giriş. Ankara: Adres Yayınları. 2004.

-İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku. Ankara: Orion Kitabevi. 2007.

EREN, Abdurrahman. Alesker ALESKERLİ. **Yeni Anayasalar: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları**. Ankara: TİKA. 2005.

EREN, Abdurrahman. Ali ASKER (çev.). "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası". **Türk Cumhuriyetleri Anayasaları**. Ankara: TÜRKPA Yayınları. 2012. s. 3-58.

EROĞUL, Cem. "Yeni Sovyet Anayasa Taslağı". **Armağan: Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı**. Ankara: AÜSBF. 1978. s. 505-539.

ƏKBƏROV, Rahib. **Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi**. Bakı: Qanun. 2009.

ƏLİYARLI, Süleyman. **Azərbaycan Tarixi: Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər**. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı. 1996.

ƏSƏDOV, Oktay. Rəfail CƏBRAYILOV. **Azərbaycan Respublikasının Parlamenti**. Bakı. 2008.

ƏSGƏROV, Ziyafət. **Konstitusiya Hüququ**. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı. 2011.

ƏSGƏROV, Ziyafət, Elşad NƏSİROV ve Mübariz İSMAYILOV. **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ve Hüququn Əsasları**. Bakı: Qapp-Poliqraf. 2005.

GASIMLI, Musa. **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi: 1920-1945**. çev. Ekber Necef. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2006.

GORKİY, M, V. MOLOTOV, K. VOROŞİLOV, S. KİROV, A. JDANOV ve J. STALİN (Ed.). **1917 Sovyet Devrimi**. çev. Alaaddin Bilgi, Özlem Koşar. İstanbul: Evrensel Basım Yayın. 2004. C. I-II.

GÖREN, Zafer. **Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin Yayınları. 2015.

GÖZLER, Kemal. **Kurucu İktidar**. Bursa: Ekin. 1998.

-Anayasa Hukukunun Genel Esasları. Bursa: Ekin. 2010.

-Anayasa Hukukunun Genel Teorisi. Bursa: Ekin. 2011 C. I-II.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref. **Anayasa Hukuku**. 12 b. Ankara: Turhan Kitabevi. 2003.

GÜRKAN, Ülker. "SSCB Siyasi Rejimi'nin Ana Hatları". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisis.** C. 21. S. 1-4. (1964). s. 155-198.

HACIYEV, Natig. **Başkanlık Sistemi ve Azerbaycan Örneği**. (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul. 2009.

HASANLI, Cemil. **Azerbaycan Tarihi: Türkiye'nin Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920)**. çev. Aslan Erturun. Ankara: 1998.

-Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920). Bakı. 2009.

HÜSEYİNOV, Şirməmməd (haz.). **İstiqlal 1918 28 Mayıs 1919**. Bakı: Qanun Nəşriyyatı. 2014.

XƏLİLOV Yunus. **Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Preambulası ve Ümumi Müddəalarının Şərhi.** Bakı: Qanun. 2007.

İNCİOĞLU, Nihal. "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma". **Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**. haz. Büşra Ersanlı Behar. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1994. s. 105-142.

İSMAYILOV, Xəyyam. **Azərbaycanın Hüquq Tarixi**. Bakı: Elm və Təhsil. 2015.

İSMAYILOV, Samir. "Azerbaycan Parlamentosu'nun Açılması ve Faaliyetleri", **Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)**. ed. Giyas Şükürov. Vasif Gafarov. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2010.

İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii (Rusya'da Devlet ve Hukuk Tarihi). Moskova: Prospekt. 2003.

İŞYAR, Ömer Göksel. **Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**. İstanbul: Alfa. 2004.

KAPANİ, Münci. **Kamu Hürriyetleri**. 5. b. Ankara. 1976.

KARPİNSKİ, V. A. **SSCB Toplum ve Devlet Düzeni (1917-1947): Stalinist Anayasa**. çev. Selim Tanyeli. İstanbul: Varyos Yayınları. 1991.

KAZIMLI, Elnur. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası**. (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara. 2004.

KUKUŞKİN, S. O. ÇİSTYAKOV İ. **Oçerk İstorii Sovetskoy Konstitutsii**. (Sovyet Anayasa Tarihinin Hikayesi). Moskova: Politizdat. 1987.

KURAT, Akdes Nimet. **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1987.

-Türkiye ve Rusya. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1990.

LENİN, Vladimir İliç. **Azərbaycan Haqqında**. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1966.

MAHMUDOV, Yaqub (haz.). **Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası**. Bakı: Lider Nəşriyyatı. 2004. C. I-II.

MEHDİYEV, Fərhad. **İnzibati İdarəetme Hüququ**. Bakı: Qafqaz Universiteti Yayınları. 2008.

MEHMETOV, İsmail. **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**. çev. Ekber Necef. Şamil Necefov. İstanbul: Ötüken. 2009.

MEHMETZADE, Mirza Bala. **Milli Azerbaycan Hareketi**. haz. Ahmet Karaca. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği. 1991.

-Azerbaycan Misak-i Millîsi: 28 Mayıs İstiklâl Beyannamesinin Tahlili. haz. Alesker Aleskerli [Ali Asker] ve Elşad Mahmudov. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği. 2002.

MOLOTOV, V. M. **Sovyet Konstitusiyasında Değişiklikler Hakkında**. Kırım ASSR Devlet Neşriyatı. 1935.

NALBANT, Atilla. **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1997.

NURİYEV, Sarkhan. **Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı**. (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. 2006.

OKANDAN, Recai G. **Umumî Amme Hukuku Dersleri**. İstanbul. 1952.

ÖZBUDUN, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**. 3 b. Ankara: Yetkin Yayınları. 1993.

ÖZBUDUN, Ergun ve Levent KÖKER (çev.). **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı**. Ankara. 1993.

ÖZDOĞAN, Günay Göksü. "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e: Uluslaşmanın Dinamikleri". **Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan**. haz. Büşra Ersanlı Behar. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1994. s. 25-103.

ÖZER, Atilla. **Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı (Yasama-Yürütme-Yargı)**. Ankara: Turhan Kitabevi. 2008.

PİRİYEV, Əzim. **Azərbaycan Resbublikasının Hüquq Muhafizə Orqanları**. Bakı: Çırak. 2005.

RESULZADE, M. Emin. **Azerbaycan Cumhuriyeti: Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**. haz. Yavuz Akpınar vd., İstanbul. 1990.

-"Azerbaycan Cumhuriyeti", **Bakı və Azərbaycan Tarixine Dair Əsərlər (1918-1919)**. haz. Şirməmməd Hüseyinov. Bakı: Qanun Nəşriyyatı. 2013.

RİASANOVSKY, Nicholas V., Mark D. STEİNBERG, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan günümüze**. çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkilap Kitabevi. 2011.

SÜLEYMANLI, Ebulfez. **Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri**. İstanbul: Ötüken. 2006.

SÜLEYMANOV, Mehman. **Nadir Şah**. Tahran. 2010.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz. **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**. çev. Nuray Mert. Ankara: Bağlam Yayınları. 1988. **-Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition**. New York: Columbia University Press. 1995.

ŞAHİN, Enis. **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2002.

TANİLLİ, Servet. **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**. İstanbul: Cem Yayınevi. 1976.

TANÖR, Bülent. Necmi YÜZBAŞIOĞLU. **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**. İstanbul: Yapi Kredi Yayınları. 2001.

TEZİÇ, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**. 17. b. İstanbul: Beta Yayınları. 2014.

TUNAYA, Tarık Zafer. **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**. 4. b. İstanbul: Fakülteler Matbaası. 1980.

TOKLUOĞLU, Ceylan. "Azerbaycan". **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler**. ed. İsmail Aydıngün ve Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 2012. s. 17-115.

UYGUN, Oktay. **Federal Devlet: Temel İlkeler, Kurumlar ve Uygulama**. İstanbul: Çınar Yayınevi. 1996.

VERNADSKY, George. **Rusya Tarihi**. çev. D. Mızrak, E. Ç. Mızrak. İstanbul: Selenge Yayınları. 2009.

VERNON, Manfred C. **Devlet Sistemleri: Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş**. çev. Mümtaz Soysal. Ankara: AÜSBF Yayınları. 1961.

YARKIN, İsmail (çev.). **Politik Ekonomi**. İstanbul: İnter Yayınları. 1996. C. I-II.

YAZICI, Serap. **Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme**. 2. b. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2011.

YÜKSEL, İbrahim. **Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın**. İstanbul: Acar Yayınları. 1988.

Zaqafqazya Seyminin Müsəlman Fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları 1918-ci il. Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı. 2006.

ZENKOVSKY, Serge. A. **Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık**. İstanbul. 1983.

ZEVELEV, A. **Ulusal Sorun SSCB'de Nasıl Çözüldü**. çev. V. Arslan. İstanbul: Özgürlük Yolu Yayınları. 1978.

ZİCKEL, E. Raymond. (ed.). **Soviet Union: A Country Study**. 2 b. Washington: Library of Congress. 1991.

SÜRELİ YAYINLAR

ABDULLAYEV, Cavid. "Azerbaycanda Anayasallaşma Süreci ve Benimsenin Sistemin Niteliği". **Avrasya Dosyası** (Azerbaycan Özel). C. 7. S. 1. (Ankara İlkbahar 2001). s. 109-131.

ALKAN, Haluk. "Demokrasi-Otoriterlik Ayırımında Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Partiler: Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Örnekleri". **ASAM Avrasya Dosyası** (2005'e Girerken Özel). C. 10. S. 4. (2002). s. 208-235.

ASKER, Ali. "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Göre Devlet Organlarının Yapısı ve İşleyişi". **Yeni Türkiye Dergisi** (Kafkaslar Özel Sayısı V). S. 75. (Temmuz-Aralık 2015). S. 558-568.

ASKEROĞLU, Ayna. "Çarlık Rusya'sında Meşruti İdarenin Yapısı". **Tarih Okulu**. C. 4, S. 9. (Ocak-Nisan 2011). s. 61-72.

ERDEM, Murat. Samet İLDEŞ. "Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S. 28, (Ekim 2016), s. 57-83.

ERGUL, Ozan. Cavid ABDULLAYEV (çev.). "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 47, S. 1-4. (1998). s. 221-278.

GÖNENÇ, Levent. "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 47, S. 14. (Ankara. 1998).

GÖZLER, Kemal. "Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. C. 54. S. 1. (1999). s. 51-62.

HASANOĞLU, Mürteza. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları. **Sayıştay Dergisi.** S. 69. (Nisan-Haziran 2008). s. 73-90.

İBA, Şeref. "Cumhurbaşkanınca Yayımlanması Kısmen veya Tamamen Uygun Bulunmayan Kanunların Meclise Geri Gönderilmesi". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 52. S. 3. (2003). s. 299-316.

KAZIMLI, Elnur. "Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler". **Avrasya Etüdleri**. C. 12. S. 29-30. (Ankara 2006). s. 191-205.

ÖZKUL, Fatih. "Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması". **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. S. 103. (Kasım 2012). s. 85-103.

TEZİÇ, Erdoğan. "Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi". **Anayasa Yargısı**. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.1987. C. III.

MEVZUAT

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. http://www.e-qanun.az/framework/897# (Erişim tarihi: 28. 12. 2016). En son yapılan 2016 değişikliklerle birlikte.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası: Azərbaycan və Rus Dillərində. Bakı. Qanun. 1996.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1984.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 27.03.1978.

Azərbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı: Azərnəşr. 1946.

Azərbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı: Azpartnəşr. 1937.

Azərbaycan Sovet Sosyalist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Nəşri. 1947.

Основные Государственные Законы (Devlet Esas Kanunları). 23 Апреля 1906 г. (Çevrimiçi) http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5207/. (Erişim Tarihi: 10.11.2016).

Sovet Sosyalist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Moskva. 1938.

Sovet Sosyalist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1977.

Конституция (Основной закон) Азербайджанской Социалистической Советской Республики (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası: Temel Kanunu). Утвержденная Всеазербайджанским с'ездом советов V созыва 26-го марта 1927 г. Баку. 1927.

Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası: Temel Kanunu). 11 мая 1925 г. http://constitution20.ru/en/documents/by_category/3 (Erişim tarihi: 18.11.2016).

Конституция Азербайджанской Социалистической Советской Республики (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası: Temel Kanunu). Утверждена 1-ым Всеазербайджанским с′ездом Советов 19 мая 1921 г. Баку. 1921.

"2009-cu il Martın 18-də Keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinə (Referenduma) Yekun Vurulması və Yekunların Elan Edilməsi Barədə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının Qərarı". **Azərbaycan Qəzeti**. № 66. (31.03.2009). http://www.e-qanun.az/framework/16448# (Erişim tarihi: 16.01.2017).

"2016-cı il Sentyabrın 26-da Keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinə (Referenduma) Yekun Vurulması və Yekunların Elan Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı". http://www.e-qanun.az/framework/33891# (Erişim tarihi: 16.01.2017).

"26 Sentyabr 2016-cı il Səsvermənin Nəticələri Haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının Protokolu". Bakı. 2016. http://www.msk.gov.az/uploads/Referendum2016/Protokol_referendum_2016.pdf (Erişim tarihi: 16.01.2017).

"Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi". (27 May 2003). http://www.e-qanun.az/code/17# (Erişim tarihi: 21.12.2016).

"Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu". **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**. № 23. (15 Dekabr 1991). http://www.e-qanun.az/framework/10219# (Erişim tarihi: 26. 12. 2016).

"Azərbaycan Respublikası Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiya Aktı". **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**. № 19-20. 30 (Oktyabr 1991). http://www.e-qanun.az/framework/6693# (Erişim tarihi: 25.12.2016).

"Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Daxili Nizamnaməsi". http://www.constcourt.gov.az/laws/64 (Erişim tarihi: 04.01.2017).

"Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsinin Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu". **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 02. (31.08.1997).

"Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Təkliflərinə Rəy Verilməsi Barədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı" (24.12.2008). **Azərbaycan Qəzeti**. № 288. (25.12.2008). http://www.e-qanun.az/framework/15962# (Erişim tarihi: 16.01.2017).

"Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi". **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 02. (31.08.1997). http://www.e-qanun.az/framework/4029#, (Erişim tarihi, 20.12.2016).

"Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsi" (14 İyun 2000). **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, № 8. 2000.

"Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyini Bərpa Etmək Haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bəyannaməsi. **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**. № 15-16. (31 Avqust 1991). http://www.e-qanun.az/framework/6592# (Erişim tarihi: 25.12.2016).

"Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu. **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 03. (31.03.2002).

"Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına Əlavələr və Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı". **Azərbaycan Qəzeti**. № 66. (31.03.2009); **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 66. (31.03.2009). http://www.e-qanun.az/framework/16448# (Erişim tarihi: 16.01.2017).

"Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Məqsədi İlə 24 Avqust 2002-ci İldə Keçirilmiş Ümumxalq Səsverməsinin (Referendumun) Yekunları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki

Komissiyasının Qərarı". **Azərbaycan Qəzeti**. № 216. (19.09.2002) http://www.e-qanun.az/framework/16449 (Erişim tarihi: 15.01.2017).

"Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Dəyişikliklər Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı". **Azərbaycan Qəzeti**. № 224. (12.10.2016). http://www.e-qanun.az/framework/33891# (Erişim tarihi: 16.01.2017).

"Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Seçkilər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 07. (31.07.2000). http://www.e-qanun.az/framework/633# (Erişim tarihi: 20.12.2016).

"Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Seçkilər Haqqında Azırbaycan Respublikasının Qanunu" (12 Ağustos 1995). Bakı. 1995.

"Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi" (28 Dekabr 1999). **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**. № 1. 2000.

"Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin Təsdiq Edilməsi və Qüvvəyə Minməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 6. (30.06.2003).

"Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Haqqında Qanun". **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**. № 12. (1979).

"Azərbaycan SSRnin Prezidenti Vəzifəsinin Təsis Olunması Haqqında Azərbaycan SSR Qanunu". **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**. № 10. (18 May 1990).

"Dini Etiqad Azadlığı Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". № 281. (20 Ağustos 1992). http://www.e-qanun.az/framework/7649 (Erişim tarihi: 18.12.2016).

"Konstitusiya Məhkəməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" (21 Oktyabr 1997). **Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu**. № 1. (1998).

"Konstitusiya Məhkəməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**. № 1. (31.01. 2004). http://e-qanun.az/framework/5404# (Erişim tarihi: 03.01.2017).

"M. A. Əliyevanın Azərbaycan Respublikasının Birinci Vitse-Prezidenti Təyin Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı". (Çevrimiçi) http://president.az/articles/22850, (Erişim tarihi: 22.01.2017).

"Məhkəmə Hüquq Şurası Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu", **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**, № 01, (31.01.2005). http://e-qanun.az/framework/7303 (Erişim tarihi: 03.01.2017).

"Məhkəmə Quruluşu Haqqında Azərbaycan SSC Qanunu". **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatı**. № 12. (1981).

"Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". **Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu**. № 05. (30.11.1997). http://e-qanun.gov.az/framework/3933# (Erişim: 03.01.2017).

"Müdafiə Haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu" (26 Kasım 1993). **Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı**. № 23-24. (1993).

İNTERNET KAYNAKLARI

ALESKERLİ, Alesker [Asker, Ali] "**Azerbaycan'ın Anayasal Sürecinde Otoriteryanizme Doğru Yeni Bir Adım: 2009 Anayasa Değişiklikleri**". (2009). http://documentslide.com/documents/2009-azerbaycanda-anayasa-degisiklikleri-referandumu.html. (Erişim tarihi: 17.01.2017).

"Azerbaijan Civil Society and Justice Locked by Aliyev System". **İnternational Mission of Judicial Observation Report**. Paris: İnternational Federation for Human Rights-FIDH. November 2002.

"Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Müasir Dövrün Ən Demokratik Prinsip Və Müddəalarını Özündə Ehtiva Edir". **İki Sahil**. 12 Kasım 2014. (Çevrimiçi). http://anl.az/down/meqale/iki_sahil/2014/noyabr/401850.htm. (Erişim tarihi: 05.01.2017).

"Konstitusiyaya Təklif Edilən Dəyişikliklərin Mənası". **MeydanTV**. (17.08.2016). https://www.meydan.tv/az/site/politics/16718/ (Erişim tarihi: 17.01.2017).

"Opposition Leaders Say Azerbaijani Referendum Marred by Fraud". **Eurasia İnsight**. (26. 08. 2002). http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav082602.shtml, (Erişim tarihi: 15.05.2017).

"Venesiya Komissiyası: Dəyişikliklərdə İslahat Ruhu Yoxdur". (18.03.2009). https://www.azadliq.org/a/1511071.html (Erişim tarihi: 19.01.2017).

"Voting Ends İn Azerbaijan's Constitutional Referandum". **Eurasia İnsight**. (26 September 2016). http://www.eurasianet.org/node/80646 (Erişim tarihi: 17.01.2017).